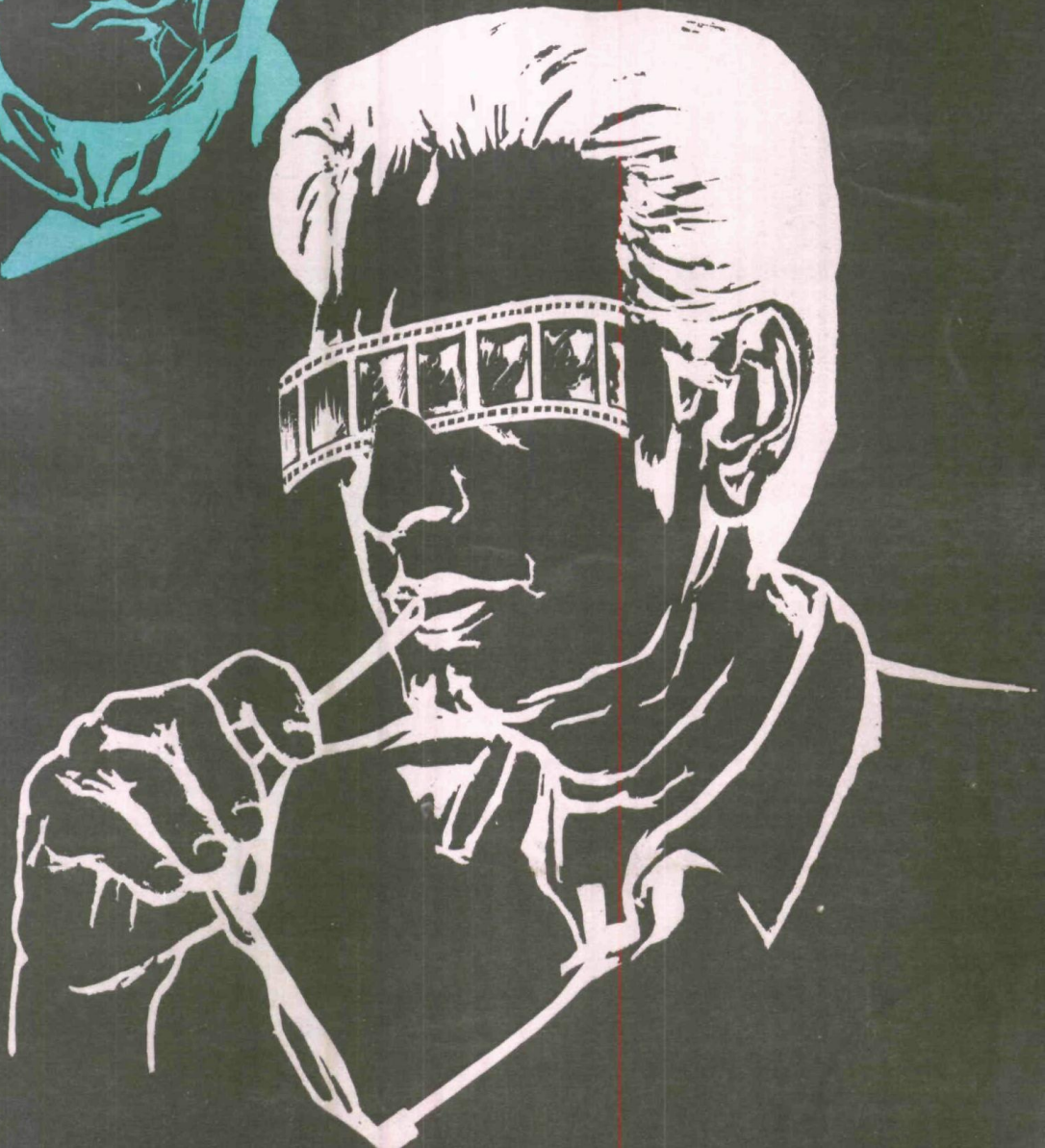

परशुरामीय
१९९१-९२

विद्यापीठ पातळीवरील व राष्ट्रीय पातळीवरील खेळाडू

अश्विनी दिघे
हॉकी

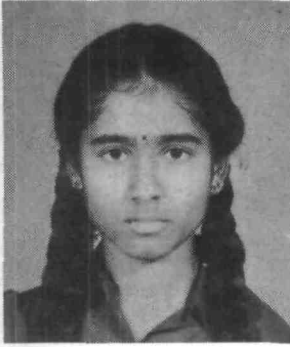
पल्लवी मोहाडीकर
ज्युदो

वर्षा टिळे
ज्युदो

अंजली हिरेकेरुर
व्हॉलीबॉल

नीलम ठाणेकर

व्हॉलीबॉल

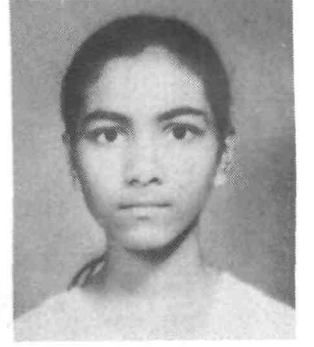

वीणा सहस्रबुध्दे

चेतना कोंढाळकर

अॅथलेटिक्स

अस्मिता मेहता

माधुरी यादव
जलतरण

गौतमी चोपडे

फूटबॉल

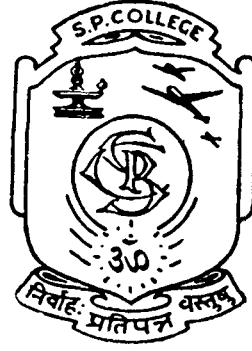
नीता नगरकर

ऋतुजा इंदापूरे
बॅडमिंटन

परशुरामीय

१९९१ - ९२

सर परशुरामभाऊ महाविद्यालयाचे वार्षिक नियतकालिक

संपादक मंडळ

प्रा. रवींद्र लोणकर
प्रा. विनय र. (उपसंपादक)
प्रा. छाया अबनावे
प्रा. एम्. आर्. मोडक
प्रा. शोभा पवार
प्रा. डॉ. पद्मजा घोरपडे
प्रा. शुभदा ओझरकर
प्रा. नी. अं. गुरव
श्री. वसंत गाडगीळ
(कार्यालयीन सहाय्य)

सल्लागार मंडळ

प्राचार्य वा. म. दाते
उपप्राचार्य आ. गो. मोडक
उपप्राचार्य डॉ. न. रा. शेटे
कनिष्ठ महाविद्यालय प्रमुख : डॉ. पु. श्री. घैसास
उपप्रमुख : प्रा. दि. श्री. देशपांडे

विद्यार्थी प्रतिनिधी

ममता हिरवे प्र. व. सा.
गंधाली बोरकर त. व. सा.
अतुल मोरे त. व. शा.

संपादकीय

दरवर्षीप्रमाणे याही वर्षी विद्यार्थ्यांकडून 'परशुरामीयला' उत्तम प्रतिसाद मिळाला. विद्यार्थ्यांकडून लेख, कविता इ. साहित्य मोठ्या प्रमाणावर आले. काही प्रमाणीत निकष लावून लेखांची निवड करण्यात आली. तथापि अनेक चांगले लेख पृष्ठसंख्येची मर्यादा लक्षात घेता छापणे शक्य झाले नाही. या अंकातील साहित्यही वैविध्यपूर्ण आहे.

या अंकातील रेखाचित्रे विद्यार्थी अतुल मोरे यांनी काढलेली आहेत. या अंकावरील मुखपृष्ठ प्रा. विजय कारेकर यांनी काढलेले आहे. त्यांनी देशात नागरी विमानसेवा प्रथमच उपलब्ध करून देणारे दूरदृष्टीचे प्रख्यात उद्योगपती श्री. जे. आर. डी. टाटा आणि साध्याहि आशयास वैश्विकतेचा स्पर्श आपल्या कलेच्या माध्यमातून करून देणारे श्री. सत्यजित रे या दोन्ही भारतरत्नांना मुखपृष्ठावर समर्पक रीतीने मांडलेले आहे.

संपादक मंडळातील सर्वांकडून उत्तम सहकार्य मिळाले. सर्वांकडून मिळालेल्या सहकार्यामुळेच हा अंक प्रसिद्ध होत आहे !

- संपादक -

प्रकाशक : प्राचार्य वा. म. दाते, स. प. महाविद्यालय, पुणे - ३०

मुद्रक : मा. गा. जोशी, आनंद मुद्रणालय १५२३ सदाशिव पेठ, पुणे ३०

विद्यार्थी मित्रांहे,

गेल्या वर्षीच्या 'परशुरामीय' मध्यून, मी काही गोष्टी तुमच्या पुढे मांडल्या होत्या. गेल्या वर्षभराचा आढावा घेता, यावर्षी आणखी काही गोष्टींबद्दल तुमच्या जवळ बोलावयास हवे असे वाटते.

अमृतमहोत्सवी योजना साकार करता याव्यात म्हणून आपण निधी संकलन सुरू केले आहे. आपल्याला चांगला प्रतिसाद मिळाला असून आतापर्यंत रु. ११ लाख एवढी रक्कम गोळा झाली आहे. आपली योजना पूर्णत्वाने साकार होण्यासाठी निधी संकलनाचे काम चालूच ठेवावे लागेल आणि त्यात तुमचा खारीचा वाटा देखील मोठा मोलाचा ठरणार आहे.

महाविद्यालयाची या दिशेने प्रगती साधत असतानाच, आपण देशाचीही प्रगती साधण्यासाठी कटीबद्ध आहोत. एकविसाव्या शतकाकडे वाटचाल करित असताना एकोणीसाव्या शतकातील थोर विचारवंत, सुधारक, साहित्यिक, नेते इत्यादींची जन्मशताब्दी आपण क्रमाक्रमाने साजरी करित आहोत. याबाबत मला असे वाटते की या साऱ्यांचे स्मरण, आपण आदरपूर्वक करतो हे योग्यच आहे. तसेच या महापुरुषांच्या नावाने जे जे आपण करू, त्याचे सुद्धा निर्भयपणे, परखडपणे मूल्यमापन करणे आवश्यक आहे. ती काळाची गरज आहे. असे मूल्यमापन आपल्याला करता आले पाहिजे. आपण हे कसे करतो यावरच एकोणीसाव्या शतकाचा धागा विसाव्याशी जोडून, त्याची गाठ एकविसाव्या शतकाशी घालणे हे आपल्याला कसे जमणार हे अवलंबून आहे.

या महत्कार्याची यशस्विता एका साध्या पण मूलभूत महत्वाच्या गोष्टी वाचून कधीच साधणार नाही. ही गोष्ट म्हणजे परस्परांतील संवाद : स्वतःशी व त्याचवेळी आपल्या सभोवतालच्या समाजाशी संवाद

तुमच्या मधल्या प्रचंड कार्यशक्तिचा रचनात्मक आविष्कार व्हावा असे वाटते, त्यासाठी स्वतःच्या श्रद्धांशी, निष्ठांशी, तसेच आपले घर, समाज, राष्ट्र यांच्याशी असलेल्या बांधीलकीची जाण आपल्या जवळ असणे आवश्यक आहे.

असा आविष्कार सतत होत रहावा हीच इच्छा.

वा. म. दाते
प्राचार्य

अंतरंग

टीकास्वयंवर-एक परिचय	५	George Orwell's "1984"	३६
अतुल कुलकर्णी		A Nightmare of Reality !	
ऑस्करच्या निमित्ताने-सत्यजित रे	६	Shilpagauri Belsare	
सागर गोखले		Percy Bysshe Shelley :	३८
जे. आर. डी. टाटा	८	A Memory, A Reminiscence	
सुषमा गाडगीळ		Gauri Dhakne	
तेच ते !	१०	Generalized Inverse of a Matrix	४१
चैत्रा रेडकर		Aniruddha Kulkarni	
डॉ. आंबेडकर : हिंदुधर्माचे एक टीकाकार	११	Levitation of a Magnet over a	४३
गौरी जोगळेकर		Super Conductor	
शंभर दिवसांच्या शाळेतील चार दिवस	१५	Ranjit Khompi	
अनुपमा मराठे		One Sided Surface	४४
३१ डिसेंबरची रात्र	१७	Kalyani Kolhatkar	
ज्योति महाले		Portable Data Collection Systems	४६
होय ! आपण रसायने खातो !.....	१७	Shrinivas Kulkarni, Pramod Dhore	
कोजागिरी कुलकर्णी		Kedar Ghanekar	
'शिक्षणाची वास्तवाशी फारकत'	१९	Two Important Days in Our College Life	४९
कलिका कोकाटे		Shailendra Aglawe, Bidyut Kotoky	
वेठबिगारीची समस्या (एक पाहणी)	२१	Kavita K. V., C. Potdar	
आश्लेषा अ. फुले		Remote Sensing	५१
'स्वदेशी'	२३	Tushar Shitole	
सुवर्ण कुलकर्णी		Disintegration of the Soviet Union	५३
विज्ञान युग में साहित्य की अपुण्यदेयता	२८	Medini Dingre	
सुवर्णा दाभाडे		West Asia Peace Conference and the	५६
टी. वी. सिरियल - 'फटीचर' - एक प्रतिक्रिया	२९	Middle East	
बबीता गावडे		Gandhali Borkar	
काव्यकुंज	३०	"IMF - A Financial Colossus"	५८
मेघांची घेऊन काळी दुलई - महेश पिंपरीकर, बिंब -		Rajnish Desai	
निवेदिता आगाशे, एकच कविता - सचिन के, गाणे - उमा		श्रद्धांजली	६२
नामजोशी, इवल्याशा कळीला - गौरी वैद्य, विश्राम गृह -		महाविद्यालयीन वार्ता	
तेजश्री गाडगीळ, शून्य - उमा गाताटे, शब्द - मनीषा देशमुख		क्र. १) सामान्य - ६३, २) विभागीय कार्यक्रम - ६५,	
कविता - गीतांजली लोणकर, शेर - सीमा आढाव		३) प्राध्यापकांचे विशेष कार्य - ६६, ४) विद्यार्थ्यांची	
Its My world - Saurabh Sewak,		नैपुण्ये - ६९, ५) (अ) कलामंडळ - ७१, (ब) वादसभा -	
Friends - Santosh Pagare, Money - Joy or		७२, (क) मराठी वाङ्मय मंडळ - ७३, (ड) राष्ट्रीय सेवा	
Sorrow - Saurabh Sewak		योजना - ७३, (इ) राष्ट्रीय छात्र योजना - ७४, ६) जिमखाना	
The New Generation - Archana Sathe		विभाग - ७५, ७) संकीर्ण - ७७, ८) विभाग प्रमुख	
The Mayor of Saldensberg	३४		
Saurabh Sewak			

चुकीची दुरुस्ती :- मुखपृष्ठ क्र. २ वरील माजी प्राचार्य मा. बी. एन्. कुलकर्णी यांचे फोटोसमोरील मजकुरात श्रमविमोचनार्थ' ऐवजी 'ऋणविमोचनार्थ' असे वाचावे.

टीकास्वयंवर - एक परिचय

अतुल कुलकर्णी, वि. व. सा.

प्रसिद्ध साहित्यिक समीक्षक प्रा. डॉ. भालचंद्र नेमाडे यांना साहित्य अकादमीचा पुरस्कार त्यांच्या 'टीकास्वयंवर' या समीक्षा ग्रंथाबद्दल मिळाला. त्या निमित्ताने या समीक्षाग्रंथाची व पर्यायाने डॉ. नेमाडे यांच्या लेखनाची माहिती सर्वांना व्हावी या उद्देशाने हा लेख लिहीत आहे. डॉ. नेमाडे हे साहित्यिकात बंडखोर उर्मट व असंयमी वृत्तीचे टीकाकार म्हणून प्रख्यात आहेत. ते स्वतः टीकाकार असून अनेकदा ते स्वतः टीकेचे लक्ष्य बनले. निर्बाड व निस्वार्थी समीक्षेने त्यांनी अनेक साहित्यिकांची झोप उडवली. डॉ. नेमाडे यांची मूळ प्रवृत्तीच टीकाकाराची आहे. अगदी विद्यार्थी अवस्थेपासून त्यांनी टीकालेखन केले आहे. केवळ समीक्षा नव्हे तर सकस अशी साहित्यनिर्मितीही त्यांनी केली आहे. 'मेलडी' हा त्यांचा कवितासंग्रह तसेच 'कोसला', 'बिठार', 'जरीला', 'झूल', ह्या त्यांच्या कादंबऱ्या प्रसिद्ध आहेत.

डॉ. नेमाडे यांच्या 'टीकास्वयंवर' या ग्रंथात त्यांनी गेल्या अठ्ठावीस वर्षात लिहिलेले टीकाविषयक लेख, निबंध, परीक्षणे इत्यादींचा समावेश केला आहे. प्रस्तुत समीक्षा ग्रंथाचे विषयावारी चार भाग पाडले असून त्यापैकी पहिल्या भागात सैद्धान्तिक टीकालेख आहेत व उरलेल्या तीन भागात दलित साहित्य, मराठी कादंबरी व कविता यावर लेख आहेत. पुस्तकाच्या शेवटी डॉ. नेमाडे यांच्या तीन विस्तृत मुलाखती छापल्या आहेत. या मुलाखतींचे वैशिष्ट्य म्हणजे त्या तीन वेगवेगळ्या पिढ्यांतील लेखकांनी घेतल्या आहेत. प्रस्तुत समीक्षा ग्रंथाचा आवाका खूप मोठा असल्याने त्यातील काही महत्त्वपूर्व लेखांची ओळख करून देणे योग्य वाटते.

समीक्षा ग्रंथाचा पहिला भाग हा सैद्धान्तिक टीकालेखांचा असून त्यात 'साहित्यातील देशीयता' हा लेख महत्त्वाचा आहे. युरोपियनांच्या दीर्घ हुकुमीमुळे आपण भोगळ आंतरराष्ट्रीयतेकडे वळलो, त्यामुळे आपल्या साहित्यातील देशीयतेची जाणीव फार कमी झाली. टेनिसन-बाऊनिंग पासून एलिअट-बेकेट अशा त्यामानाने दुय्यम दर्जाच्या साहित्यिकांचा गोडवा गाणारे मराठी विद्वान, पंचतंत्र, उपनिषदे, रामायण, महाभारत, कालिदास, दंडिन या ग्रंथांना तसेच आधुनिक भाषातील म्हाइंभट, नामदेव, ज्ञानदेव, जनाबाई ह्यांच्या तोडीच्या कितीतरी ज्ञात-अज्ञात साहित्यिकांना आपल्या साहित्यचर्चेत क्वचितच स्थान देताना आढळतात, असे डॉ. नेमाडे यांनी येथे प्रतिपादन केले आहे. देशीयता हा साहित्यातला आवश्यक घटक आहे परंतु ती अतिरेकी स्वरूपात

असू नये. जगातल्या सर्वात प्राचीन जिवंत मानवी संस्कृतीचे आपण सभासद असल्याने देशीयता हे मानवी अस्तित्वासाठी एक आवश्यक व मौलिक तत्त्व म्हणून पृथ्वीवर प्रस्थापित करावे असे आवाहन ते लेखाच्या शेवटी करतात. या लेखात त्यांनी परकीय साहित्याचा उदो उदो करणाऱ्या लेखकांची चांगलीच खरडपट्टी ढाढली आहे.

'वारकरी चळवळीची आविष्कार शैली' हा डॉ. नेमाडे यांचा लेख उल्लेखनीय आहे. मराठी वाङ्मयाचा अभ्यास करताना वारकरी संप्रदायाकडे वळणे हे अपरिहार्य ठरते, याचे कारण मराठी समाजावर अनेक परकीय आक्रमणे होत असतातना ही चळवळ मात्र मोठ्या जोमाने उभी राहिली. संपूर्ण ग्रामीण महाराष्ट्र या चळवळीने व्यापून टाकला. प्रस्तुत लेखात डॉ. नेमाडे यांनी वारकरी चळवळीची प्रारंभकालीन स्थिती, वारकरी चळवळीला सनातनी ब्राह्मण वर्गाशी करावा लागलेला संघर्ष व वारकरी संप्रदायातील लिखित व मौखिक संस्कृती इत्यादी मुद्द्यांचे विवेचन केले आहे. वारकरी संप्रदायाची ही चळवळ सर्वसामान्य जनतेत एवढ्या मोठ्या प्रमाणावर रुजण्याचे प्रमुख कारण म्हणजे या चळवळीचे नवे आविष्कार तंत्र होय. हिंदु-धर्मातील शेकडो देवदेवतांऐवजी कटीवर हात ठेवलेली, स्थिर मुद्रेची, सामर्थ्यशाली व हिंसा सूचित करणारी विठ्ठलाची मूर्ती, बाह्यरुपापेक्षा अंतस्तत्त्वावर भर देणारी, साधी तसेच सर्वसामान्य अधिकारहीन गरीब जनतेला झेपेल अशी सोपी आचारसंहिता आणि मौखिक संस्कृतीवर जास्त भर यामुळे हा संप्रदाय संपूर्ण महाराष्ट्रात विकसित पावला. मात्र सामाजिक परिवर्तनासाठी एका ठराविक मर्यादेपलीकडे ही चळवळ गेली नाही. व्यापक हिंदू परंपरेतच त्यांनी विद्रोही कार्य केले. असे असताना या संप्रदायाला समाजाच्या आध्यात्मिक गरजा किती प्रमाणात भागवता आल्या? कठोर दुष्टत्वा विरुद्ध उभे राहण्याची आध्यात्मिक शक्ती या संप्रदायात होती का? असा प्रश्न डॉ. नेमाडे लेखाच्या शेवटी करतात.

पहिल्या भागात अगदी आवर्जून उल्लेख करावा असा लेख म्हणजे 'भारतीयांचे इंग्रजी लेखन.' भारतासारख्या समृद्ध वाङ्मयीन परंपरा असलेल्या देशात प्रभाषेत लेखन करण्याचा पोरकटपणा का चालतो? असा उपहासात्मक प्रश्न डॉ. नेमाडे यांनी लेखाच्या सुरवातीलाच विचारला आहे. इंग्रज राज्यकर्ते व करोडो प्रजाजन यांच्यात केवळ दुःभाष्यांचा एक वर्ग निर्माण करणे

या उद्देशाने इंग्रजी भाषेचे आगमन झाले परंतु या भाषेने भारतीय भाषांची वाङ्मयीन सौंदर्यव्यवस्था बिघडवून टाकली. भारतीय लेखक देखील चांगले प्रकाशक, भरपूर वाचक वर्ग व लहट्टु पारितोषिके यामुळे 'इंग्रजी लेखनाकडे धावले, असा आरोप डॉ. नेमाडे येथे करतात. लेखाच्या शेवटी काही लेखकांवर स्पष्ट शब्दात टीका करताना भारतीयांचे इंग्रजी लेखन हे या मातीत मुळीच रोवता येणार नाही असे डॉ. नेमाडे यांनी स्पष्ट केले आहे.

'मराठी कादंबरी प्रेरणा व स्वरूप' यावर डॉ. नेमाडे यांनी या समीक्षा ग्रंथात एकधावता आढावा घेतला आहे. मराठी कादंबरीच्या तीन प्रवृत्ती, भाषा, शैली तसेच ऐतिहासिक, रीतिप्रधान, स्थानप्रधान व समस्याप्रधान हे कादंबरीचे प्रकार याच उदाहरणासकट विवेचन या लेखात दिसून येते. एकंदर मराठी कादंबरी बदल लिहिताना मराठी कादंबरी ही अधिकाधिक वास्तववादी होत आहे. असे डॉ. नेमाडे येथे प्रतिपादन करतात.

प्रत्येक काळात नवनवीन वाङ्मय तयार होत असते परंतु त्याबरोबर वाङ्मयीन समस्याही निर्माण होतात. या सर्वांची दखल घेणे हे समीक्षेचे कर्तव्य असते परंतु दलित साहित्याच्या बाबतीत मराठी समीक्षेने योग्य दखल घेतली नाही अशी खंत डॉ. नेमाडे आपल्या 'दलित साहित्य व समीक्षा' या लेखात व्यक्त करतात. दलित साहित्य हे विशिष्ट मर्यादपलीकडे जात नाही. कादंबरीत आवश्यक विशाल मानवी चौकट दलित साहित्यात नसते परंतु बागूल-ढसाळ-दया पवार यांनी हा साचेबंदपणा तोडला आहे तरीही मराठी समीक्षेने याचे भान ठेवले नाही असा आरोप डॉ. नेमाडे यांनी या लेखात केला आहे. दलितत्व हे हीनत्व नसून त्यात काही आंतरिक थोरवी आहे व या शक्तीवर दलित लेखकांनी उभे राहून दलित साहित्याचे संवर्धन करावे असे डॉ. नेमाडे यांना वाटते.

प्रस्तुत समीक्षा ग्रंथ वाचताना असे लक्षात येते की, डॉ. नेमाडे

यांची लेखनशैली सडेतोड आहे. कित्येकदा अतिशय कडक शब्दात ते साहित्यिकांचा व साहित्याचा परामर्श घेतात. याचे विशेष उदाहरण म्हणजे पहिल्याच लेखात त्यांनी प्रा. श्री. के. क्षीरसागर यांच्या साहित्यावर जहाल शब्दात टीका केली आहे. तसेच 'पद्मा गोळे यांचा स्वप्नजा' यात पद्मा गोळे यांच्या कवितेवर टीका करताना 'ही कविता अभ्यासकाला आव्हान देतच नाही' असे स्पष्ट मत त्यांनी व्यक्त केले आहे. सखोल चिंतनशक्ती, साहित्याचे सूक्ष्म आकलन, स्पष्टवक्तेपणा ही आदर्श टीकाकाराची वैशिष्ट्ये डॉ. नेमाडे यांच्या लेखनात जाणवतात. प्रत्येक काळातील वाङ्मयावर त्यांनी योग्य दखल घेऊन लेखन केले आहे. मराठी साहित्यातील उणिवांवर त्यांनी अचूक बोट ठेवले आहे. त्यांच्या बंडखोर विचारांमुळे मराठी साहित्यात अनेक वादळे उठली. उदा. 'श्यामची आई' मधल्या नायकासारखा नायक पुन्हा मराठी कादंबरीत झालाच नाही, तसेच वि. स. खांडेकर व ना. सी. फडके वाचणे म्हणजे केवळ वेळेचा अपव्यय करणे प्रक्षोभक मते त्यांनी मांडली. अगदी परवा साहित्य अकादमी पुरस्कार मिळाल्यावर घेतलेल्या मुलाखतीत 'आगामी साहित्य संमेलनास जाणार काय?' असा प्रश्न विचारला असता 'साहित्य संमेलनास जाण्यापेक्षा गप्पा मारणे परवडले.' अशी तिखट प्रतिक्रिया त्यांनी व्यक्त केली.

एकंदर हा समीक्षा ग्रंथ वाचून असे वाटते की डॉ. नेमाडे यांनी साहित्यात एक नवीन विचार प्रवाह आणला त्यासाठी त्यांना मिळालेला पुरस्कार योग्य आहे म्हणून प्रत्येक साहित्यप्रेमी वाचकाने हा समीक्षा ग्रंथ आवर्जून वाचावा हाच डॉ. नेमाडे यांच्यातला समीक्षकाचा खरा गौरव आहे. अस्तु :

* * *

'ऑस्कर' च्या निमित्ताने - सत्यजित रे

सागर गोखले, द्वि. व. साहित्य

"ऑस्कर" ने माझ्या आजवरच्या कारकिर्दीवर कळस चढवला आहे. एखाद्या दिग्दर्शकाच्या दृष्टीने 'ऑस्कर' पुरस्कार 'नोबेल' हून कमी नाही. आता मी समाधानी आहे. याहून अधिक काही मिळवायच बाकी राहिलेलं नाही."

आजवर देशात व परदेशात त्यांच्या चित्रपटांना असंख्य पुरस्कार लाभले. जगभरच्या सिनेरसिकांनी आणि समीक्षकांनी त्यांची 'एक श्रेष्ठ दिग्दर्शक' म्हणून प्रशंसा केली. पण सन्माननीय

'ऑस्कर' पुरस्कार हा ज्या व्यक्तीचे जागतिक चित्रपटसृष्टीत मोठे योगदान आहे, ज्याने बदलत्या काळाबरोबर बदलत जाणारा समाज आणि मूल्ये यांचे वास्तव चित्र रेखाटले आहे आणि चित्रपटातील व्यक्तिरेखांना जागतिक परिमाण मिळवून दिले आहे. अशा व्यक्तीच्या जीवनकार्याचा गौरव आहे. म्हणूनच सत्यजित रे आज भरून पावले आहेत.

'पथेर पांचाली', 'जलसाघर', 'चारुलता', 'महानगर',

‘जन-आरण्य’, ‘शाखा-प्रशाखा’, ‘आगंतुक’, असे एकापेक्षा एक वेगळे चित्रपट देणारे ‘रे’ शांतिनिकेतनमध्ये गेले नसते, तर एखाद्या जाहिरात एजन्सीमध्ये काम करत राहिले असते, किंवा चित्रकला-संगीतासाठी स्वतःला वाहून घेतले असते. अर्थशास्त्राचा पुढे अभ्यास केला असता किंवा चार-दोन चित्रपटही दिग्दर्शित केले असते. पण मग ते ऑस्कर मिळवणारे ‘सत्यजित रे’ म्हणून ओळखले गेले नसते.

सत्यजित रे कला, साहित्य आणि संगीताचा वारसा घेऊन जन्माला आहे. बिली विल्डर, फ्रँक काप्रा, आल्फ्रेड हिचकॉक यांच्या चित्रपटांवर मोठे झाले. लहानपणापासून पुस्तके, चित्रकला आणि पाश्चात्य संगीत हे आवडीचे विषय असताना पदवी मात्र ‘अर्थशास्त्र’ या विषयात मिळवली. त्यानंतर शांतिनिकेतनमध्ये कलांचा अभ्यास करण्यासाठी दाखल झाले. प्राचीन भारतीय संस्कृतीचा आणि थोर परंपरांचा अभ्यास करत असताना चित्रकलेवर लक्ष केंद्रित केले. सुमारे अडीच वर्षांच्या अध्ययनानंतर त्यांनी तडकाफडकी शांतिनिकेतन सोडले. सहा महिने स्वस्थ बसले. त्यानंतर डी. जे. केमर’ या ब्रिटीश एजन्सीमध्ये जाहिरातींसाठी रेखाटने करण्याचे काम त्यांनी स्वीकारले. याच काळात पाश्चात्य चित्रपटांचे वेड आणखी वाढले. ऑफिसमध्ये बसून चहा आणि बिस्किटांच्या जाहिरातींसाठी रेखाटने करत असताना मनामध्ये नुकत्याच पाहिलेल्या चित्रपटांचे विचार घोळत असत.

वयाच्या ३३व्या वर्षी ते चित्रपटनिर्मितीकडे वळले आणि पहिल्याच चित्रपटाने इतिहास घडवला. ‘पथेर पांचाली’ तयार होताना अनंत अडचणींना तोंड द्यावे लागले. पैसे कमी पडले तेव्हा पत्नीचे दागिने गहाण टाकले. शेवटी राज्य सरकारने अर्थसहाय्य केल्यामुळे चित्रपट पूर्ण झाला. हा चित्रपट प्रदर्शित झाला तेव्हा त्याला अत्यल्प प्रतिसाद मिळाला. पण जेव्हा केनेस फिल्म फेस्टिव्हलमध्ये त्याला पुरस्कार मिळाला तेव्हा राज्यसरकारला गुंतवणुकीच्या वीसपट रक्कम मिळाली, असे सांगितले जाते.

‘पथेर पांचाली’ नंतर आलेल्या ‘अपराजितो’ आणि ‘अपूर संसार’ या चित्रपटांनी अपूची व्यक्तिरेखा पुढे नेली. भारतीय सिनेसृष्टीबाबत विचार करताना या तीन सिनेमांचा विचार केल्यावाचून पुढे जात येत नाही. त्यानंतर येणाऱ्या प्रत्येक चित्रपटातून सत्यजित रे यांच्यातील दिग्दर्शक घडत होता. प्रत्येक चित्रपट हा त्यांच्या स्वयंशिक्षणाच्या प्रक्रियेतला एक टप्पा होता.

‘प्रतिध्वनी’, ‘सीमाबन्ध’, ‘जनआरण्य’, ‘महानगर’, या चित्रपटांतून शहरामधील विशेषतः मध्यमवर्गामध्ये स्वातंत्र्यानंतर बदलत जाणारी विचारसरणी ते दाखवतात. ‘शतरंज के खिलाडी’ मधून इतिहासाचे मनोरंजरक तरीही मनाला अस्वस्थ करणारे रूप प्रेक्षकांपुढे येते. ‘चारुलता’ सारख्या रवींद्रांच्या कथा ते निवडतात.

पण त्यांचे चित्रपट रूपांतर करताना नव्या दृष्टीचा आणि तंत्राचा वापर करतात. ‘गोपी गायें नागा नायें’ या सारख्या बालचित्रपट लहान थोर साऱ्यांनाच अपील होतो.

‘गणशत्रू’, ‘शाखा-प्रशाखा’, आणि ‘आगंतुक’ हे त्यांचे अलीकडचे चित्रपट प्रकृती अस्वास्थ्यामुळे बाह्य-चित्रीकरणवर मर्यादा आल्या. पण त्यामुळे चित्रपटांच्या कलात्मकतेला कुठेही धक्का पोहोचलेला नाही.

सत्यजित रे यांच्याबद्दलच्या एका लेखात एक प्रसंग वाचण्यात आला. सत्यजित रे यांना लहानपणी रवींद्रनाथ टागोरांना भेटायची सुवर्णसंधी लाभली. त्यांनी महाकवीपुढे कागदाचा एक तुकडा ठेवत संदेश मागितला. रवींद्रनाथांनी त्यांना संदेश दिला. पण कागदाची घडी घालून ती सत्यजितच्या खिशात ठेवली आणि त्याला सांगितले, “मी संदेश दिलाय. पण आता वाचू नकोस. मोठा होशील, जग बघून येशील, तेव्हा ही घडी उघडून वाच.”

सत्यजित आंतरराष्ट्रीय कीर्तीचे दिग्दर्शक बनले. जग पाहून आले. रवींद्रनाथांचा शब्द त्यांनी पाळला होता. इतके दिवस दाबून ठेवलेले कुतूहल आता मोकळे करायला काहीच हरकत नव्हती. त्यांनी कागदाची घडी उलगडली. त्यात रवींद्रनाथांचा संदेश होता. “सगळं जग पाहून आलास. आता जरा घरामागच्या अंगणात जा, पानावर पडलेला दवबिंदू पाहून ये.” हा प्रसंग सांगून लेखकाने त्या लेखात म्हटले होते. ‘गणशत्रू’, ‘शाखा-प्रशाखा’, ‘आगंतुक’च्या रूपाने सत्यजित रे ना दवबिंदू सापडला आहे.

एखादा सैन्यामधील अधिकारी ज्याप्रमाणे लढाईची जय्यत तयारी करून मगच युद्धभूमीवर जातो, तसे रे यांच्या प्रत्यक्ष चित्रीकरणपूर्वीच्या कामाचे स्वरूप असते. प्रत्येक गोष्टीबाबत काटेकोटरपणा आणि शिस्त असते. सेट्सची मांडणी, भिंतीचे रंग, कलाकारांचा पोशाख ह्या साऱ्याची रेखाटने रे यांनी स्वतः केलेली असतात. कलाकारांकडून हवे असलेले हावभाव आधी त्यांच्या ड्रॉइंग पेन्सिलमधून कागदावर उमटतात. आजवर कित्येक चित्रपटांची पोस्टर्सही त्यांनी रंगवली आहेत.

कोणत्याही गोष्टीसाठी तडजोड करणे हे त्यांच्या स्वाभावातच नाही. ‘चारुलता’चे चित्रीकरण सुरु असताना ‘चारु’ या मुख्य व्यक्तिरेखेसाठी त्यांना एक दुर्बीण हवी होती. त्यासाठी मुंबई आणि कलकत्ता-मधील पुराणवस्तूंचा प्रत्येक संग्रह त्यांनी धुंडाळला. पण त्यांना हवी तशी दुर्बीण मिळाली नाही. शेवटी कलकत्त्याच्या चोरबाजारात तशी दुर्बीण मिळाली आणि तीच शेवटी ‘चारु’ साठी वापरण्यात आली. ‘शतरंज के खिलाडी’ मध्ये वापरण्यात आलेल्या बुद्धिबळाच्या सोंगट्या खूप शोध घेऊन मुंबईतल्या एका पुराणवस्तूंच्या संग्रहाकाकडून मिळवल्या.

चित्रपटनिर्मितीच्या प्रदीर्घ प्रक्रियेतला प्रत्येक क्षण ते जगत असतात. त्यांच्या चित्रपटांची संवाद, पटकथा ते स्वतः लिहितात.

एडिटिंग म्हणजे त्यांना 'बौद्धिक पातळीवरची एक्साइटमेंट' वाटते. सुरवातीला काही चित्रपटांसाठी त्यांनी रविशंकर इत्यादींच संगीत घेतलं. पण नंतर स्वतःच संगीतरचना करायला लागले.

ते म्हणतात, 'फिल्म बनवणं हे एक सर्जनशील, प्रतिभेला चालना देणारं काम आहे. हे तर खरंच ! पण याखेरीचही मला ते आवडते कारण ते मला माझ्या देशाच्या, माझ्या माणसांच्या खूप जवळ आणतं."

सत्यजित रे स्वतः कधी बंगालबाहेर पडले नाहीत. बंगाल हीच आपली कर्मभूमी केली आणि बंगालमध्येच चित्र निर्मिती केली. आपले कर्तृत्व आणि मोठेपणा यासाठी फक्त आपल्या कामावर, चित्रांवर अवलंबून राहिले आपले चित्रपट लोकांनी आपण करू त्या पद्धतीने पाहिले पाहिजेत, स्वीकारले पाहिजेत अशी भूमिका घेतली. चित्रपट या माध्यमावर 'रे' यांच्या जबरदस्त पकडीमुळे ती साध्यही झाली.

करमणूक म्हणजे नाच, गाणी ग्लॅमर नव्हे, तर परस्पर मानवीसंबंध, घटना उलगडून दाखवणारी, त्यांचा अन्वयार्थ लावणारी कथनात्मक शैली असं त्यांचं मत आहे. केवळ परदेशी प्रेक्षक, समीक्षक आणि चित्रपट महोत्सवासाठी चित्रपट बनवण्याच्या वृत्तीवर ते कडक टीका करतात. भारतात तयार होणारे चित्रपट हे प्रामुख्याने भारतीय-प्रेक्षकांसाठी हवेत. 'मी स्वतः इथल्या लोकांसाठी चित्रपट बनवतो. तर तो परदेशात गेला तर ठीक आहे, पण गेला नाही तरी फारसं बिघडत नाही' असा त्यांचा दृष्टिकोन.

म्हणूनच ते मृणाल सेन, बुद्धदेव, दासगुप्ता, गौतम घोष या बंगालमधल्या दिग्दर्शकांना ते धारेवर धरतात आणि केतन मेहता, मीरा नायर, गोविंद निहलानी यांचे खास कौतुकही करतात.

खुद्द 'रे' यांच्यावर कधी कुणी टीका केलीच नाही असे नाही. त्यांचे चित्रपट अत्यंत संथ असतात; त्यांना काय म्हणायचेय तेच कळत नाही, सामान्य माणसाचे प्रश्न जरी त्यांनी पडद्यावर दाखवले तरी त्या प्रश्नांना ते उत्तर देऊ शकत नाहीत, अनुत्तरीत प्रश्न लोकांसमोर आणण्याचे काय प्रयोजन, यासारखे आक्षेप त्यांच्यावर घेतले जातात.

रे यांचा त्यांच्यावर होणाऱ्या टीकेकडे बघण्याचा दृष्टिकोन

कसा आहे ?

"कोणताही 'निर्माता' हा त्याच्या 'निर्मितीवर' होणाऱ्या टीकेविषयी अत्यंत हळवा असतो. मी देखील ह्याला अपवाद नाही. पण हल्ली माझ्याबद्दल कुठेही वाईट लिहिल गेलं तरी मला काही वाटत नाही. कारण इथे हे असंच चालू राहणार ही वस्तुस्थिती मी मान्य केली आहे. भारतातील समीक्षा ही अजूनही खालच्या पातळीवर आहे. सिनेमाच्या दृष्टिकोनातून तिने अजून खूप प्रगल्भ व्हायला हवं."

विशिष्ट वातावरण, त्यातली विशिष्ट माणसे, त्यांच्या कथा आणि व्यथा, सत्यजित रे यांनी चित्रपटांतून मांडल्या. सामान्य माणूस, जो आपल्या रोजच्या जीवनात कधीही, कुठेही भेटू शकतो, अशा माणसावर चित्रपट काढणे हे त्यांना नेहमीच आव्हान वाटत आलेले आहे. समाजात घडणाऱ्या चांगल्या आणि वाईट गोष्टींबाबत ते कमालीचे संवेदनाशील आहेत. पण त्या संवेदनाशीलतेला कुठेही भावनाप्रधानतेचा स्पर्श नाही. अखिल मानवजाती-बद्दल त्यांना वाटणारी आस्था, अतिमयता आणि काहीशा अलिप्तपणे केलेले माणसांचे सूक्ष्म अवलोकन ही त्यांची गुणवैशिष्ट्ये त्यांच्या प्रत्येक चित्रपटामध्ये प्रकर्षाने दिसून येतात.

'नरमांस भक्षण करणारा माणूस हा मला अणूबाँब चं बटण दाबणाऱ्या माणसापेक्षा जास्त सुसंस्कृत वाटतो.' असं बोलणारा आर्गंतुक मधला काका हा बंगालपुरता किंवा तेवढ्या त्या कुटुंबापुरता मर्यादित रहात नाही. दरिद्री आईबापाच्या घरात जन्माला आलेल्या तरीही निरागस बाल्य जगणाऱ्या दुर्गाचं 'दुदैव' प्रतिनिधिक होते. यातच सत्यजित रे यांच यश आहे.

आज वयाच्या एककाहतराव्या वर्षादिखील नवनवीन विषय त्यांच्या डोक्यात घोळताहेत. प्रकृतीला सांभाळत चित्रपट काढू शकू ही उमेद ते बाळगून आहेत.

नुकत्याच एका मुलाखतीमध्ये त्यांनी इच्छा व्यक्त केली. "बंगाल आणि उर्वरित जग यांतील, दुवा म्हणून मला ओळखलं जाव " एवढीच इच्छा.

* * *

जे. आर. डी. टाटा

सुषमा गाडगीळ, द्वि. व. सा.

इ.स. १९३२ या वर्षाने भारताच्या विकासास एक नवीन वळण दिले. याचवर्षी आकाशात पहिली भरारी मारली. बरोबर

साठ वर्षांपूर्वी, याचवर्षी, 'एअर-इंडिया'चा उदय झाला. जी आज जगातील पहिल्या दहा विमानसेवांमध्ये गणली जाते. या

उदयाला कारणीभूत झाली एका २८ वर्षीय तरुणाची जिद्द, चिकाटी आणि अथक् परिश्रम - या तरुणाचे नाव जहांगीर रतनजी दादाभाई - जे. आर. डी. टाटा. हेच भारतीय विमानसेवेचे जनक समजले जातात. नुकताच त्यांना 'भारतरत्न' हा सर्वोच्च बहुमान प्रदान करण्यात आला.

अतिशय शांत, मृदु, बुद्धिमान आणि महत्वाकांक्षी अशा या व्यक्तिमत्त्वाचा जन्म २९ जुलै १९०४ रोजी एका उद्योजक घराण्यात झाला. त्यांचे वडील रतनजी दादाभाई टाटा. त्यांची आई जन्माने फ्रेंच आणि वडील भारतीय असल्यामुळे जे. आर. डी. चे शिक्षण भारत आणि फ्रान्स, दोन्ही देशांमध्ये झाले. फ्रान्समध्ये असताना त्यांच्या घराजवळ, इंग्लिश खाडी पार करणारा पहिला वैमानिक, लुईस ब्लेरिट, रहात असे. या फ्रेंच वैमानिकाच्या प्रेरणेनेच या युवकाचे आकाशला गवसणी घालण्याचे स्वप्न रेखाटले गेले. त्यातूनच १९२९ मध्ये वयाच्या पंचविसाव्या वर्षी ते भारतातले पहिले वैमानिक बनले. आणि नंतर १९३२ मध्ये त्यांनी विमानसेवाक्षेत्रात पदार्पण केले - आणि 'एअर-इंडिया' चा जन्म झाला.

त्या आधीच म्हणजे १९२४ मध्ये त्यांनी 'टाटास्टील' उद्योगाची सूत्रे हातात घेतली होती. इथून पुढेच जे. आर. डी. एक उद्योगपती म्हणून उदयाला आले. १९३८ मध्ये टाटा उद्योगसमूहाचे व्यवस्थापक झाल्यानंतर त्यांनी मागे वळून पाहिलेच नाही. अतिशय कुशल आणि धडाडीचे उद्योजक म्हणून त्यांचा लौकिक झाला. जे. आर. डी. नी विशेषतः 'टाटा स्टील' आणि 'एअर-इंडिया' या दोन महत्त्वाच्या उद्योगांवर लक्ष केंद्रित केले.

उद्योजक अनेक असतात. कुशलही आणि धडाडीचेही. पण जे आर. डी. त्यांच्यामध्ये उल्लेखनीय ठरतात. कारण टाटा उद्योगसमूहाचे व्यवस्थापक झाल्यानंतर जमशेटजी टाटांच्या स्वप्नातील राजकीयदृष्ट्या स्वतंत्र आणि आर्थिकदृष्ट्या प्रबळ भारत साकार करण्यासाठी, भारताला प्रगतीपथावर नेण्यासाठी जे. आर. डी. नी स्वतःला झोकून दिले. त्यांनी बाळगलेल्या या व्यापक दृष्टिकोणाचे परिणाम आज आपल्याला टाटा उद्योगसमूहाच्या विस्तारलेल्या वृक्षाव्यतिरिक्त अनेक ठिकाणी दिसून येतात. मुंबईतली 'टाटा इन्स्टिट्यूट ऑफ फन्डामेंटल रिसर्च', पुण्यातले 'टाटा मॅनेजमेंट ट्रेनिंग सेंटर', जमशेटपूर आणि पुणे टेल्कोमधील 'ट्रेनिंग डिव्हिजन', मुंबईतलेच 'नॅशनल सेंटर ऑफ परफॉर्मिंग आर्ट्स' या आणि अशा अनेक संस्था या दृष्टिकोनाची साक्ष देतात. या सामाजिक दृष्टी बरोबरच जे. आर. डी. चे आणखीही एक वेगळेपण आहे- कारखान्यातील वातावरण मनुष्यशक्ती आणि यंत्रशक्ती यांची सांगड, कामगार आणि व्यवस्थापन यांबंधीचे त्याचे विचार वेगळे आहेत.

१९४३ मध्ये त्यांच्या असे लक्षात आले की कारखान्यांमध्ये

कामगारांच्या तुलनेने यंत्रांचीच काळजी जास्त घेतली जाते. त्यांच्या कल्पनेतील उद्योगाच्या चौकटीमध्ये ही गोष्ट बसूच शकत नव्हती. त्याचे फलित असे झाले की ताबडतोब टाटा स्टीलमध्ये ज्यात व्यवस्थापन आणि कामगार यांची भागीदारी आहे असे 'पर्सनल डिपार्टमेंट' स्थापन झाले. या एकोप्यातूनच तेथे 'जॉईंट डिपार्टमेंटल कौन्सिल' निर्माण झाले. येथे व्यवस्थापन आणि कामगार एकत्र येऊन त्यांचे प्रश्न सोडवतात. याचे आणखी एक वैशिष्ट्य असे या कौन्सिलचे अध्यक्षपद एक वर्ष कामगारांच्याकडे असते तर एक वर्ष व्यवस्थापनाकडे, जे. आर. डी. च्याच प्रेरणेमुळे १९६९ मध्ये टाटा स्टीलमध्ये एक नवीन उपक्रम चालू झाला. त्यांनी असे सुचविले की खाजगी कंपन्यांनी आसपासची खेडी दत्तक घ्यावीत. कारखान्यातील अधिकारी, कामगार, डॉक्टर्स या सर्वांनी एकत्र कार्य करून त्या खेड्यांमध्ये प्रगतीची ज्योत पेटवावी. हा अभिनव उपक्रम राबवणारी टाटा स्टील ही भारतातील पहिलीच कंपनी ठरली.

हे सर्व सामाजिक कार्य करत असले तरी राजकारणापासून जे. आर. डी. कटाक्षाने दूर राहिले. वास्तविक पाहता स्वातंत्र्यलढ्यातील आघाडीचे नेते - मोतीलाल नेहरु, महात्मा गांधी, पंडित नेहरू, वल्लभभाई पटेल हे त्यांचे स्नेही होते. समाजाचे प्रश्न सोडविणे आणि समाजाची उन्नती साधणे हेच उद्दिष्ट त्यांच्या डोळ्यासमोर असल्यामुळे राजकारणापासून दूर राहिले तरी आपल्या यशाचा वापर त्यांनी हे सर्व प्रश्न सरकारसमोर मांडण्यासाठी केला. केवळ प्रश्न मांडण्यावरच हा विचारवंत थांबला नाही तर हे प्रश्न सोडवण्यासाठी करता येणाऱ्या उपाययोजनाही त्यांनी वेळोवेळी सुचवल्या. स्वतः हे प्रश्न सोडवण्याचा प्रयत्नही केला.

जे. आर. डी. हे भारतातील अशी एकमेव व्यक्ती आहेत की ज्यांनी १९५१ मध्येच काळाची पाऊले ओळखून वाढत्या लोकसंख्येचा धोक्याचा कंदिल सरकारला दाखवला होता. पुढे १९७० मध्ये त्यांनी स्वतः 'फॅमिली प्लॅनिंग फाऊंडेशन' ची स्थापना केली. मुंबईतील गर्दी, वाढत्या झोपडपट्ट्या, भिकारी, अरुंद रस्ते, प्रदूषण हवा, हे सर्व प्रश्न सोडवण्याबाबत सरकारची असमर्थता याबद्दलही जे. आर. डी. नी आपली मतं ठामपणे मांडली.

त्यांचे 'Keystone' हे पुस्तकच त्यांच्या अभ्यासू वृत्तीची, सूक्ष्म-निरीक्षणाची, दूरदृष्टीची साक्ष देते. यामध्ये वेगवेगळ्या विषयांवरील आपली मते जे. आर. डी. नी मांडली आहेत. उदा. भारताला आर्थिक संकटातून सोडवण्यासाठी ते कुटुंबनियोजन व आर्थिक सुधारणेचा वेग या दोहोंवर भर देतात. पंचवार्षिक योजनेची, योजना आखणारा आणि ती कार्यान्वित करणारा असे दोन भाग असावेत असे ते म्हणतात. प्रदूषणा सारख्या विषयांबरोबरच, काळा पैसा, सामाजिक न्याय, अर्थव्यवस्था,

व्यवस्थापनाचे तंत्र या सर्वांचाही परामर्श यात घेतलेला दिसतो.

या वर्षी त्यांना 'भारतरत्न' देऊन त्यांच्या या कार्याचा सरकारने यथार्थ गौरव केला आहे. त्यांची मात्र विनयशील प्रतिक्रिया अशी होती की, "मी काहीच केलेलं नाही. निरनिराळ्या व्यक्तींनी एकत्र येऊन केलेल्या कामामुळेच हे साध्य झालं." पण या सर्वांचे एकत्र येऊन कार्य करण्यामागचं स्फूर्तिस्थान मात्र जे.

आर. डी. च होते. असे हे सृजनशील, निगर्वी, व्यासंगी जे. आर. डी. म्हणजे भारताच्या शिरपेचातील एक मानाचा तुराच !!

* * *

तेच ते !

चैत्रा रेडकर प्र. व. सा.

बाकावरती बसून समोर पाहिले की, रोजच तेच ते दृश्य दिसते. कॉलेजची उंच इमारत त्याच्या पुढची नारळाची झाडे, लॉन, त्याच्या अलीकडे कर्दळीचा ताटवा आणि कर्दळीच्या मागे माझा रोजचा बाक. कॉलेजच्या छतापासून या बाकापर्यंत तेच ते रोजचे पक्षी. .... तेच ते, पण तरीही नवीन. त्यांना दोन पाय आहेत आणि एक चोच आहे, पंख आहेत, डोळे आहेत वगैरे दिसत असूनही अनोळखी वाटणारे !

पोपट तसा गर्विष्ठच ! कायम आपला हवेत. जमिनीवर म्हणून कधी उतरणार नाही, कबुतराचे वागणे एक खालची पायरी, महाशय, कधीतरी खाली उतरणार, चार पाऊले चालणार आणि भरारी मारणार कावळ्याला काही लाज नाही. कितीही हाकलल तरी आपली जागा सोडायला तयार नाही. भारद्वाज पक्षी गोड खाणे मिळवून देणारा असे मानतात. पण त्याला घडविले मात्र विश्वकर्मांच्या कारखान्यातल्या एखाद्या नवख्या कारगिरानीच केले असणार कारण त्याच्या शेपटाकडील पिसारा म्हणजे पहिलीतल्या मुलांनी काढलेल्या चित्रातील पिसारा. साळुंकी मात्र मला कधी गर्विष्ठ वाटली नाही. बिचारी कधी एकटी -कधी दुकटी, जमिनीवर किंवा आकाशात भटकत माणसांना 'Two for joy' आणि 'One for sad' चे शकुन-अपशकुन करीत असते. तिचे चालणे मात्र गमतीशीर असते. लहान मुलांच्या खेळातला लाकडी महाराजा जसा जिना उतरताना पुढे मागे झुलत चालतो ना, तशीच ही साळुंकी चालते. तिला बधीतले की, 'मेयर साब' च्या चालण्याची आठवण होते. डाळिंबाच्या झाडावर बसलेला हळदुल्या आपल्याबद्दलचे गूढ कायम ठेऊन पटकन दिसेनासा होतो. तर काळ्या रंगाचा चमकणारा तो चिमुकला अनाम पक्षी थबकत थबकत जवळ येतो आणि धनुष्यातून सुटलेल्या तीरासारखा एकदम दिसेनासा होता. 'सरसर झाडावर.....झरझर खाली' धावरणारी खार फारच चपळपणा दाखवते. कुणाचेच लक्ष नाही असे पाहून आपल्या मैत्रिणीबरोबर भांडाभांडी-मारामारी

वगैरे प्रकार चालूच असतात. चिऊताई कधीतरी खाली येते आणि आपले सोवळेपण टिकवत उडून जाते.

सकाळच्या कोवळ्या उन्हात बागडणारी ही मंडळी आणि संध्याकाळची त्यांची पळापळ वरवर जरी सारखी वाटली, तरी असते मात्र खूप वेगळी ! सकाळच्या थंड हवेत सुस्तावलेली आणि थंडीने कुडकुडणारी आपली पाने पान मिटून घेणारी झाडे संध्याकाळी, दमलेली थकलेली वाटतात. थंडीमुळे सकाळी ते पक्षीसुद्धा काकडलेले असतात, म्हणूनच कदाचित दिवसभर कॉलेजभोवती चकरा मारणारे पारवे 'मॉर्निंग फ्लाय' ला दिसत नाहीत. तांबडे फुटल्यावर यदाकदाचित एखादा अतिउत्साही ओरडलाच तरी बाकीचे त्याला दाद देत नाहीत. सूर्य चांगला हातभर वर आल्याशिवाय काहीही करायला त्यांचा नकार असता. वारासुद्धा सुस्त असतो. झुळूक मात्र आपल्या स्त्रीत्वातल्या काटकपणाला अनुसरून अधूनमधून चक्कर टाकत असते. सकाळच्या गारव्यात प्रत्येकजण कुणाची तरी वाट पहात असतो. कुणासाठी तरी थांबलेला असतो. सूर्य तापल्या शिवाय त्यांचे आळशीपण जाणार नसत. सूर्य गरम होतो जो तो आळस झटकतो आणि कामाला लागतो.

चिवचिवाट करीत मघाचे पक्षी दिसेनासे होतात. थोड्यावेळापूर्वी सुखावणारे ऊन आता खरच तापदायक झालेले असते. काम पार पडत असतात. दिवस वरवर चढत असतो. एकप्रकारचा ताण सगळ्या वातावरणावर असतो. उन्हे जसजशी उतरत जातात तसतसा तो ताणही उतरत जातो. संध्याकाळ येते. .... एखाद्या उदास गझलसारखी, पक्ष्यांना मात्र हे उदासपण शिवत नाही. सकाळचा राहिलेला 'मॉर्निंग फ्लाय' ते आता फडफड आवाज काढत पूर्ण करत असतात. संध्याछायेच्या प्रकाशात मनाचे प्रतिबिंब निसर्गात दिसू लागते..... कधी उदास तर कधी उत्साही, कधी हळुवार तर कधी बेफिकीर

शांततेला कुशीत घेऊन रात्र येते. अंधाराच्या त्या

साम्राज्यातही प्रकाशाचा किरण असतो. कारण आज जरी अंधारमय असला तरी उद्या पुन्हा सूर्य उगवणार असतो. .... सूर्य ही तोच असतो अन् झाडे ही, पक्षीही तसेच असतात अन्

माणसेही. तरही ती हवी हवीशी वाटतात नवीही !

***

डॉ. आंबेडकर : हिंदुधर्माचे एक टीकाकार

गौरी जोगळेकर प्र. व. सा.

(तत्त्वज्ञान विभागातर्फे आयोजित कै. विसूभाऊ साळवेकर निबंध स्पर्धेतील प्रथम पारितोषिक)

“हिंदुधर्म हे एक कोडेच आहे. उच्च विचारसरणी आणि नीच प्रकारचा व्यवहार या विरोधामुळे त्याचे स्वरूप मोठे विचित्र झाले आहे.” अशा शब्दात डॉ. आंबेडकर हिंदुधर्मावर टीका करतात. कुठल्याही धर्माचे काही एक तत्त्वज्ञान असते आणि आचरणासाठी तत्वांशी सुसंगत अशी कर्मेही धर्मात सांगितलेली असतात. या तत्त्वज्ञानातून देशकाल परिस्थितीच्या परिणामस्वरूप असे नियम-रूढी-निर्माण होतात. या रूढी बहुजन-समाजाच्या जीवनाचे नियंत्रण करतात. या रूढी जर कालमानाप्रमाणे बदलणाऱ्या असतील तर धर्म कितीही प्राचीन असला तरी प्रवाही राहतो. नव्या सामाजिक परिस्थितीशी जुळवून घेऊ न शकणारा धर्म मृत होय, तो समाजाचा विकास घडवून आणू शकत नाही. हिंदुधर्मात प्राचीन काळा त्या काळातील समाजजीवनाप्रमाणे वर्णधर्माची कल्पना मांडली गेली. वर्णधर्माची कल्पना श्रमविभागणी सुचवते. पण ही वर्णधर्माची, चातुर्वर्ण्याची कल्पना ही केवळ श्रमांची चार विभागात व्यवस्थाच दाखवत नाही, तर ती श्रमिकांनाही चार वर्णात विभागते. तिने भारतीय समाजाला संकुचित वर्ण, जातींमध्ये बद्ध केले. वर्ण कर्मांवरून ठरत नव्हते. एका वर्णाच्या व्यक्तीला दुसऱ्या वर्णामध्ये सहजासहजी प्रवेश करता येत नव्हता - ब्राह्मण वर्णामध्ये प्रवेश करू इच्छिणाऱ्या शम्भूकाला रामाने ठार केले होते याचा दाखला डॉ. आंबेडकरांनी दिला आहे.

समाजाची वर्णामध्ये विभागणी हे हिंदुधर्माने आपले खास वैशिष्ट्य मानले-पण या चातुर्वर्ण्यात विशेष काय आहे ? चातुर्वर्ण्याने केवळ श्रम-विभागणी सुचवलेली नाही.

श्रमविभागणी सांगताच मनूने ब्राह्मण हे सर्वश्रेष्ठ, क्षत्रिय हे वैश्य आणि शूद्रापेक्षा श्रेष्ठ आणि वैश्य शूद्रांहून श्रेष्ठ हेही सांगितले आहे. चारही वर्णामध्ये सर्वश्रेष्ठ असणाऱ्या ब्राह्मणवर्णीयांनाच विद्याध्ययनाचा अधिकार दिलेला आहे. त्यामुळे त्यांनी सहजपणे समाजावर नियंत्रण मिळवले. क्षत्रिय म्हणजे योद्धे आणि वैश्य (व्यापारी) यांनीही शूद्रांवर वर्चस्व गाजवले. समाजाची विभागणी सवर्ण-अवर्ण, स्पृश्य-अस्पृश्य, ब्राह्मण-ब्राह्मणेतर, त्रिवर्ण-शूद्रातिशूद्र अशा गटांमध्ये झाली. शूद्र आणि अस्पृशांना नेहमीच खालचे स्थान मिळाले. वैदिक कालामध्ये एका विशिष्ट जमातीसाठी वापरला गेलेला ‘शूद्र’ शब्द पुढे समाजातल्या मागास, सांस्कृतिकदृष्ट्या अप्रगत अशा सर्वच गटांसाठी वापरला गेला. सेवाकर्म हा शूद्रांचा वर्णधर्म ठरला. पूर्वीच्या शूद्र राजांनी ब्राह्मणांचा

अवमान केल्यामुळे ब्राह्मणांनी त्यांच्यावर घातलेले निर्बंध सर्व शूद्रवर्णीयांना लागू केले गेले. शिक्षण आणि प्रतिष्ठेअभावी त्यांचे सांस्कृतिकदृष्ट्या पतन झाले. ‘ब्रह्म सत्य आहे आणि ते एक आहे’ असे विचार मांडत असतानाच सवर्णांनी अस्पृशांना मात्र पशूंप्रमाणे वागणूक दिली. या रूढी शतकानुशतके बदलल्या नाहीत कारण त्या समाविष्ट असणारे धर्मग्रंथ अपौरुषेय, त्रिकालाबाधित आहेत असे हिंदुधर्माने मानले. शास्त्रांचे अशा प्रकारे उदात्तीकरण करण्याचा गुन्हा हिंदुधर्माने केला आहे असे डॉ. आंबेडकर म्हणतात.

शूद्र वर्णाच्या उत्पत्तीसंबंधी डॉ. आंबेडकरांनी मूलभूत स्वरूपाचे सिद्धान्त मांडले आहेत-

१. शूद्र हे सूर्यवंशातील आर्य होते.

२. एके काळी आर्यांमध्ये ब्राह्मण, क्षत्रिय आणि वैश्य असे तीनच वर्ण गणले जात होते.
३. शूद्र हा चौथा वर्ण नव्हता. इंडो-आर्यन समाजात शूद्र क्षत्रिय वर्णाचा एक भाग समजले जात होते.
४. शूद्र आणि ब्राह्मणांचे वैर होते. शूद्र राजांनी ब्राह्मणांवर सत्ता गाजवण्याचा प्रयत्न केला, ब्राह्मणांचा अपमान केला.
५. शूद्रांनी केलेल्या अपमानामुळे, त्यांच्या द्वेषातून ब्राह्मणांनी शूद्रांचे उपनयन करण्यास नकार दिला.
६. उपनयन न झाल्यामुळे शूद्रांना विद्याध्ययनाचा मार्ग बंद झाला. ते त्रैवर्णिकापेक्षा हीन समजले जाऊ लागले. शूद्र हा चौथा वर्ण झाला.

या शूद्रांचा आजच्या दलितांशी तिळमात्रही संबंध नव्हता. त्यांच्यावर असणारी बंधने ही ब्राह्मणांनी स्वार्थासाठी घातली असे आंबेडकर मानतात.

या चातुर्वर्ण्यानेच पुढे जातिव्यवस्थेला जन्म दिला. हिंदु समाजात 'हिंदु' म्हणून एकत्वाची जाणीव नव्हती, तर जातींची होती. जात जन्माधिष्ठित होती, ती बदलता येत नव्हती. जातीच्या अंतर्गत व्यवहारात राजसतेला अगर अन्य कुठल्याही सतेला ढवळाढवळ करता येत नव्हती. ती स्वायत्त स्वरूपाची होती. 'जातीबाहेर टाकणे' किंवा 'वाळीत टाकणे' हे हिंदुधर्माने एक शस्त्र म्हणून वारंवार वापरले. डॉ. आंबेडकरांच्या मते "जातिव्यवस्थेने येणारा फुटीरपणा आणि पृथक्तात्मकता नाहीशी करण्यासाठी प्रयत्न करणारी, सर्वसमावेशक व एकात्मता निर्माण करणारी शक्ती हिंदूमध्ये नाही."

"जातिसंस्था केवळ हिंदूंची मक्तेदारी नाही. अन्य धर्मातही जाती आहेतच." असे समर्थन डॉ. आंबेडकरांना मान्य नाही. अहिंदूंनी हिंदूप्रमाणे जातीला धर्मांमध्ये सर्वात महत्त्वाचे स्थान दिले नाही, हा एक मोठा फरक आहे असे ते मानतात. भारतावर जी परकीयांची आक्रमणे झाली, त्यांच्यापासून येथील संस्कृतीचे संरक्षण व्हावे म्हणून जातिव्यवस्थेला महत्त्व दिले गेले असेही एक मत आहे, पण डॉ. आंबेडकरांच्या मते "हिंदू शतकानुशतके टिकून राहिले ते जातिव्यवस्थेमुळे नव्हे, तर परकीयांना त्यांना ठार करणे आवश्यक वाटले नाही म्हणून !"

"आपले सर्व धर्मग्रंथ जप्त केले पाहिजेत, कारण त्यांनी सतत जनतेचा अवमानच केला आहे." असे ते म्हणतात. डॉ. आंबेडकरांच्या मते ज्या शास्त्रांना हिंदूंनी देवपण चिकटवले, तीच त्यांचा न्हासाला कारणीभूत आहेत. मनुस्मृतीने जातिव्यवस्थेला या समाजातील सर्वात मोठी मान्यता - धार्मिक मान्यता मिळवून दिली. ती मनुस्मृती डॉ. आंबेडकरांनी 'विषमतेची सनद' म्हणून जाळली. धार्मिक ग्रंथांकडे ते इतिहास-संशोधकांच्या वस्तुनिष्ठ दृष्टिकोनातून पाहतात. वर्णांचे उच्चनीचत्व सुचवल्याबद्दल ते पुरुषसूक्तावर कडाडून टीका करतात. एका धोब्याच्या

सांगण्यावरून सीतेचा त्याग करणारा राम आणि सोळा हजार बायका असणारा कृष्ण त्यांना आदर्श म्हणून मान्य नाही. त्यांच्या मते राम, कृष्ण (आणि गांधीजीही) ब्राह्मणधर्माचे (ब्राह्मणांच्या उच्चत्वाचे) प्रचारकच आहेत. प्रारंभी हिंदुधर्म हा यज्ञयाग, त्यासाठी पशुहत्या आणि अन्य कर्मकाण्ड यांनी भरलेला होता. गौतमबुद्धाने त्याविरुद्ध प्रथम बंड केले. बौद्ध धर्म जनसामान्यांचा धर्म झाला. बुद्धाने सामान्यजनांना कळणारा, आदर्शापेक्षा वास्तवाचा आधार असणारा धर्म सांगितला. बुद्धाच्या काळात हिंदुधर्मात गोहत्या, मद्यमांससेवन निषिद्ध समजले जात नव्हते. बुद्धानंतर शंकराचार्यांनी गाईला देवत्व मिळवून दिले. हिंदुधर्माचे पुनरुज्जीवन केले. डॉ. आंबेडकरांच्या मते शंकराचार्यांनी बौद्धांचीच तत्त्वे वापरून त्यांचा पराभव केला. एका अर्थी तेही बौद्धच आहेत.

संतांनीही चातुर्वर्ण्याविरुद्ध लढा दिला नाही असं डॉ. आंबेडकर मानतात. जातीमुळे परोपकारबुद्धी नाहीशी झाली. "ज्ञानेश्वरांना ब्राह्मणांनी वाळीत टाकले होते, मग ते ब्राह्मणांकडे उपनयनाचा अधिकार मागायला जाण्याऐवजी गावाच्या महारवाड्यात जाऊन का राहिले नाहीत?" असा त्यांचा प्रश्न आहे. संतांनी मानवतावाद मांडला, पण कडाडून हल्ला चढवून चातुर्वर्ण्याची चौकट मोडायचा प्रयत्न केला नाही. एकनाथांनीही गोदावरीत स्नान केल्याने अस्पृश्याच्या स्पर्शातून व्यक्ती शुद्ध होते असे म्हटले. म्हणजे एका अर्थाने त्यांनी अस्पृश्यतेला संमतीच दिली असे डॉ. आंबेडकर म्हणतात.

... "हिंदुधर्माने सामाजिक ऐक्य कधी प्रस्थापित केले नव्हते. हिंदु-धर्माची परंपरागत समाजरचना हाच हिंदूंच्या एकतेच्या मार्गातील सर्वात मोठा अडसर आहे. अलगाता हाच हिंदुधर्माचा महत्त्वाचा विशेष दिसून येतो. . . चातुर्वर्ण्य ही सामाजिक संघटना म्हणून अशक्य असते, ती तापदायक असते, आणि दुःखाची गोष्ट म्हणजे ती अयशस्वी ठरली आहे," चातुर्वर्ण्यामध्ये व्यक्तीचा विकास होऊ शकत नाही, कारण त्यात निवडस्वातंत्र्याला स्थान नाही. प्रत्येक व्यक्तीने वंशपरंपरागत व्यवसाय सेवावृत्तीने करून त्या माध्यमातून ईश्वरसेवा करावी" असे म्हणणाऱ्या गांधीजींवर डॉ. आंबेडकरांनी टीका केली आहे. "भारतात सामाजिक क्रान्त्या का झाल्या नाहीत? - हिंदु समाजातील कनिष्ठ वर्ग चातुर्वर्ण्याच्या विपन्नवस्थेला नेणाऱ्या पद्धतीमुळे प्रत्यक्ष कृती करण्याच्या दृष्टीने हतबल झाले होते. . . " या समाजरचनेचा त्यांनी वेळोवेळी निषेध केला आहे. त्यांच्या मते जातींमध्ये जखडलेला धर्म प्रवाही, प्रचारक कधीच बनू शकत नाही.

डॉ. आंबेडकर म्हणतात, "जो धर्म आपल्या दोन अनुयायांमध्ये भेदाभेद करतो, तो पक्षपाती आहे, आणि जो धर्म आपल्या कोट्यावधी अनुयायांना कुत्र्यापेक्षा किंवा गुन्हेगारपेक्षा

अधिक वाईट वागवतो, आणि त्यांच्यावर असह्य असा दुबळेपणा वा नालायकी लादतो, तो खरा धर्मच नव्हे. . . हिंदु संस्कृतीला 'संस्कृती' हा शब्द क्वचितच लावता येईल, कारण मानवतेला खाली दडपून टाकणे व गुलाम करणे यासाठी वापरण्यात आलेले राक्षसी किंवा अधमपणाचे हत्यार किंवा योजना असेच तिचे स्वरूप आहे.”

डॉ. आंबेडकरांच्या मते विभूतिपूजा, मानवाचे दैवीकरण आणि कर्तव्यच्युती यामुळे हिंदुधर्माचा ऱ्हास झाला. धर्म चार अवस्थांमधून जातो-

आत्म्याच्या मुक्तीचे साधन म्हणून तो प्रथमतः सांगितला जातो.

- १) मानवाचे परस्परांशी व्यवहार कसे असावेत ते धर्म सांगतो. तो मानवी बंधुता विशद करतो.
- २) ज्यांनी आपल्या आयुष्यातील गरजा भागवल्या, त्यांची पूजा लोक करू लागतात.
- ४) चमत्कार करून दाखवणाऱ्यांची पूजा सुरु होते.

“हिंदुधर्म ही एक वटहुकुमांची संहिताच आहे. आज्ञा आणि मनाई हुकूम यांचीच मोठी संख्या त्यात आहे.” डॉ. आंबेडकर म्हणतात, “अशा प्रकारच्या धर्मांमुळे उत्स्फूर्त, स्वतंत्र जीवन नाहीसे होते. बाहेरून लादलेल्या नियमांच्या जंजाळात माणूस अडकतो. धर्म माणसाला मर्यादा घालून देतो आणि या नियमांच्या चाकोऱ्यांमध्येच लोक पिढ्यान् पिढ्या फिरत राहतात. धर्माचे प्रवाहीपण नाहीसे होते. दुसरे म्हणजे सामान्यजन मूळ तत्त्वे बाजूला ठेवतात आणि कुण्या एका मनुचे नियम पाळणे म्हणजे धर्म असे समजायला लागतात. नियमांचे अंतरंग विस्मरणात जातात आणि बाह्य स्वरूप नियमांच्या संदर्भाविना लक्षात घेतले जाते. तिसरी गोष्ट म्हणजे हे कायदे विषय असतात. ते सर्वांना सारखे नसतात. कायदा किंवा नियम तयार करणारे वर्ग आपला स्वार्थ साधतात. कुठल्यातरी विशिष्ट परिस्थितीमध्ये तयार झालेले नियम-सुद्धा त्रिकालाबाधित समजले जातात.

विशिष्ट वर्गांचे तयार केलेले हिंदुधर्माचे तत्वज्ञान हे “श्रेष्ठ मानवाचा स्वर्ग व सामान्य माणसाचा नरक आहे” असे डॉ. आंबेडकर म्हणतात, कारण नियम बनवणाऱ्यांनी केवळ आपल्या वर्गाचा स्वार्थच पाहिला. “हिंदुधर्म हा ज्यात स्वातंत्र्याची भरभराट होऊ शकते अशा स्थितीच्या विरोधी आहे. त्यामुळे तो स्वातंत्र्याला नकार आहे.”

“चातुर्वर्ण्याने श्रमांबरोबरच श्रमिकांचेही विभाजन केले, त्यामुळे तो राष्ट्रविरोधी आहे. ज्या काळामध्ये समाजातून चातुर्वर्ण्याचे संपूर्णतः उच्चाटन झाले होते, राज्यकर्ते हे जनसामान्यां-मधून पुढे आलेले होते, तो मौर्य साम्राज्याचा काल हा भारताचा सुवर्णकाल आहे.” असं डॉ. आंबेडकर म्हणतात.

आर्य समाजाच्या चळवळीला डॉ. आंबेडकरांनी विरोध

केला, कारण आर्य समाजाने जरी काही पुरोगामी सुधारणा घडवून आणण्याचा प्रयत्न केला, तरी 'वेदांकडे चला' ही त्यांची मुख्य शिकवण होती. त्यांनी वेद प्रमाण मानले, वेद अपौरुषेय मानले. हा पुनरुज्जीवनवाद आंबेडकरांना मान्य नव्हता.

“असा अपरिवर्तनीय धर्म बदलण्यामध्ये अधार्मिक काहीच नाही, लोक ज्याला धर्म म्हणतात तो खरा धर्म नसतो, तो खरा कायदा असतो, आणि तो नाहीसा करणे किंवा त्यात परिवर्तन घडवून आणणे अत्यंत निकडीचे असते.” असे आंबेडकर म्हणतात. धर्माचा विचार त्यांनी 'अस्पृश्यांचा नेता' म्हणूनच केला आहे. त्यांच्या मते धर्माचा पाया हा व्यक्तिजीवनाला आवश्यक आणि सामाजिक व्यवहाराला पोषक असा आहे. धर्म माणसामध्ये आशावाद निर्माण करतो आणि त्याला कार्याला प्रवृत्त करतो. आध्यात्मिक तत्त्वे या अर्थाने धर्म त्यांना हवा होता. खरा धर्म आणि गुलामगिरी एकमेकांविरोद्ध असले पाहिजेत. धर्मांमध्ये कालमानाप्रमाणे शिरलेले दोष काढून टाकावेत. त्याचा नाश करू नये. . . 'मला धर्म हवा आहे, पण धर्माच्या नावावर चाललेला ढोंगीपणा मला नको आहे.' असे ते म्हणतात.

हिंदुधर्मातील त्याज्य गोष्टी काढून टाकायच्या असतील तर काय करायला हवे ? केवळ सहभोजनांनी जातीजातींमधील तेढ नाहीशी होणार नाही. त्यासाठी आंतरजातीय विवाह आवश्यक आहेत. त्यामुळे जातींचा कडवेपणा जाईल. शास्त्रांमागचे, जातींमागचे 'देवपण' नाहीसे करायला पाहिजे. “खरा धर्म कसा असावा ?” याचे डॉ. आंबेडकरांनी मुद्देसूद विवेचन केले आहे.

- १) सर्व हिंदूंना स्वीकारार्ह असा हिंदूंचा एकच धर्मग्रंथ असावा. वेद, शास्त्रे किंवा पुराणे यांमध्ये असलेल्या धार्मिक व सामाजिक विचारांचा प्रचार किंवा उपदेश करणे हा शिक्षापात्र गुन्हा ठरवला जावा.
- २) उपाध्येपण हे संपूर्णपणे नाहीसे केले जावे, निदान ते आनुवंशिक तरी असता कामा नये. उपाध्येपणाची परीक्षा सरकारने घेतली पाहिजे.
- ३) उपाध्येपणाची सनद नसणाराने उपाध्येपणा करणे हा गुन्हा समजला गेला पाहिजे.
- ४) उपाध्यायही अन्य सेवांप्रमाणेच सरकारी व्यवसाय समजला जावा. हा वर्ग कोणत्यातरी कायद्याच्या कक्षेत यायला हवा.

बहुजनसमाजापर्यंत धर्म पोहचवणाऱ्या उपाध्यायांना त्यांच्या जबाबदारीची जाणीव असावी ही डॉ. आंबेडकरांची यामागची भूमिका असावी. धर्म निःसंदिग्ध शब्दात मांडला जावा म्हणून त्यांनी एकच धर्मग्रंथ असण्याचा आग्रह धरला असावा.

हिंदुधर्माच्या उन्नतीसाठी डॉ. आंबेडकरांनी हिंदुंची कर्तव्ये सांगितली आहेत. हिंदूंनी त्यांच्या धर्माचे व नीतीचे पुर्नपरीक्षण करायला हवे. त्यातील कालसापेक्ष, परिवर्तनीय भाग बदलायला

हवा. जातिव्यवस्थेसारखा सामाजिक वारसा दूर करायला हवा. जुनी ध्येये, पूर्वीच्या निष्ठा बदलल्या पाहिजेत. समाजाने प्राप्त परिस्थितीला सामोरे जायला सज्ज आणि प्रवाही राहिले पाहिजे.

धर्म समाजाच्या भौतिक धारणेला पोषक असला पाहिजे. "माझा आदर्श समाज स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता यांनी यांवर आधारलेला असेल. खरा आदर्श समाज फिरता किंवा प्रवाही असला पाहिजे. सामाजिक अभिसरण त्यात असले पाहिजे." असे डॉ. आंबेडकरांनी म्हटले आहे. त्यांनी धर्माचे निकष अथवा लक्षणे सांगितली आहेत.

- १) नीतिमत्ता अर्थात धर्म समाजावर सत्ता गाजवणारा असला पाहिजे.
- २) तो बुद्धिनिष्ठ असला पाहिजे, कारण शास्त्राचे स्वरूप बुद्धिनिष्ठता हे असते.
- ३) धर्माच्या नीतितत्त्वांमध्ये मूलभूत तत्त्वे म्हणून स्वातंत्र्य, समता व बंधुता यांना मान्यता मिळाली पाहिजे. ही तत्त्वे फ्रेंच क्रांतीकडून उसनी घेतलेली नाहीत-बुद्धानेही कित्येक शतकांपूर्वी ती मांडली होती.
- ४) धर्माने दारिद्र्याचे पवित्रीकरण किंवा उदात्तीकरण करता कामा नये.

डॉ. आंबेडकरांची प्रत्येक कृती ही त्यांनी 'दलितांचे पुढारी' या नात्याने केलेली आहे. समाजसुधारणा न होता स्वातंत्र्य मिळाले तर ते मारक ठरेल असे त्यांचे मत होते. त्यामुळे राष्ट्रीय चळवळीत भाग न घेता त्यांनी दलित चळवळ उभारली. अस्पृश्यांचा सामाजिक स्तर उंचावयला हवा असेल. तर त्यांना सवर्ण हिंदूपेक्षा वेगळ्या गटात मोजले जावे, "अस्पृश्य हा हिंदूमधील पोट-भाग नसून मुसलमानांप्रमाणे भारताच्या राष्ट्रीय जीवनात अस्पृश्यांनाही वेगळे स्थान असावे" अशी त्यांची धारणा होती. गांधीजी हे समग्र हिंदूंचे पुढारी नाहीत, ते केवळ सवर्णांचे पुढारी आहेत असे त्यांचे मत होते. 'अस्पृश्यांसाठी स्वतंत्र मतदारसंघ न ठेवता केवळ संयुक्त मतदारसंघामध्ये राखीव जागा असाव्यात.' हा सुप्रसिद्ध पुणे करार त्यांना तत्त्वतः मान्य नव्हता. गांधीसारख्या नेत्याने उपोषणाचा मार्ग अवलंबल्यामुळे त्यांनी पुणे कराराला मान्यता दिली. गांधीजींनी अस्पृश्यांना 'हरिजन' म्हटले, पण केवळ नाव बदलून परिस्थिती सुधारत नाही म्हणून आंबेडकरांनी त्यांच्यावर टीका केली. दलितांच्या उद्धारासाठी सवर्ण हिंदूंनी संस्था काढून काही उपयोग नाही, त्यासाठी दलितांनीच एक व्हायला हवे असे त्यांचे मत होते.

आंबेडकरांनी वैदिक, बौद्ध, जैन, शिख, ख्रिश्चन आणि इस्लाम या धर्मांचा सखोल अभ्यास केलेला होता. जैन धर्मातील आत्यंतिक अहिंसा त्यांना मान्य नव्हती. इस्लामधर्मीय जगात कुठेही गेले तरी त्यांनी राष्ट्राच्या आधी धर्माला महत्त्व दिले.

त्यामुळे इस्लामचे अनुयायित्व म्हणजे अराष्ट्रीयत्व असे ते मानत असत. "ख्रिश्चन" धर्मातली ९० टक्क्यांहून अधिक तत्त्वे, आशय आणि बाह्य स्वरूप पाहता ती बौद्ध धर्माचीच नक्कल आहे." असे त्यांनी म्हटले आहे. त्यांच्या मते श्रीकृष्ण, बुद्ध, येशू आणि महंमद हे चार धर्मोपदेशक होते. राम, कृष्ण आणि गांधीही ब्राह्मणधर्माचेच प्रवक्ते असल्यामुळे लोकशाही प्रस्थापित करण्यासाठी त्यांचा उपयोग होणार नाही, बुद्धाचा होईल.

हिंदुधर्मांमध्ये राहून अस्पृश्यांच्या ऐहिक उन्नतीचा मार्ग डॉ. आंबेडकरांना दिसत नव्हता. आयुष्यभर त्यांना जातीयतेपोटीच्या विषयमते शी झगडावे लागले. तत्त्वतःही त्यांना वैयक्तिक मोक्ष सांगण्याचा हिंदुधर्मपेक्षा जनसामान्यांसाठी सुलभ मार्ग दाखवणारा बौद्ध धर्म अधिक जवळचा वाटत होता. बौद्ध धम्मामध्ये बुद्धिनिष्ठेला महत्त्व होते, सामाजिक आशय होता. बुद्धाने स्वतःला देवत्व चिकटू नये म्हणून प्रयत्न केला. श्रीकृष्णानेसुद्धा 'मी योगेश्वर आहे' असे म्हटले आहे. पण बुद्धाने मात्र आपल्या शिष्यांना त्यांच्या सदसद्विवेकबुद्धीला अनुसरून वागायला' सांगितले. ईश्वराऐवजी नीतीला सर्वश्रेष्ठ स्थान दिले. आंबेडकरांच्या मते कार्ल मार्क्सच्या पूर्वी बुद्धाने सामाजिक विचार दिले. "बौद्ध धर्म" हा साम्यवादाला पर्याय होऊ शकेल' असे त्यांनी काठमांडूच्या बौद्ध धर्म परिषदेत सांगितले होते. मार्क्सपेक्षा बुद्धाचा सामाजिक दृष्टिकोन त्यांना अधिक मानवतावादी, सर्वसमावेशक आणि वास्तववादी वाटतो. त्यामुळे त्यांनी अस्पृश्यांसह सामुदायिक धर्मान्तर करून 'बौद्ध धर्म' स्वीकारण्याचे ठरवले. धर्मांतराविषयी त्यांचे विचार प्रारंभी काहीसे दोलायमान असावेत. कारण 'हिंदुधर्म दलितवर्गीयांनी सोडावा' या घोषणेचे सूतोवाच त्यांनी १९२९ मध्ये झालेल्या दलितवर्गीयांच्या परिषदेत केले होते, त्यानंतर १९१० मध्ये त्यांनी 'सवर्ण हिंदूंनी कितीही त्रास अथवा कष्ट दिले तरी हिंदुधर्म सोडणार नाही.' असे म्हटल्याचा उल्लेख आढळतो. १९३५ साली येवले येथे भरलेल्या दलितवर्गीयांच्या परिषदेमध्ये त्यांनी धर्मांतराची घोषणा केली. 'हिंदुधर्मात अस्पृश्य म्हणून जन्मलो ही एक दुर्दैवी घटना आहे, पण मी हिंदू म्हणून मरणार नाही' अशी त्यांनी प्रतिज्ञा केली. या घोषणेच्या देशभर उलटसुलट प्रतिक्रिया उमटल्या. अनेक नेत्यांनी त्यांचे मत बदलण्याचा प्रयत्न केला, पण अखेरीस धर्मान्तर झालेच. धर्मान्तराच्या वेळी एकाही मान्यवर नेत्याचा संदेश आलेला नव्हता !

धर्माने जगाची उत्पत्ती कशी झाली आणि परलोकात कुणाला सुख मिळेल अशा श्रद्धेच्या गोष्टी सांगण्यापेक्षा माणसामाणसातील संबंधांमध्ये नैतिकता आणावी असे त्यांचे मत होते.

अस्पृश्यांनी त्यांचे सामाजिक अधिकार मिळवण्यासाठी सुरुवातीला सामुदायिक सत्याग्रहाचा मार्ग अवलंबला. चवदार तळ्याचा, नाशिकच्या काळाराम मंदिरात प्रवेश मिळवण्यासाठी

सत्याग्रह झाले. पण सत्याग्रहाचा उपयोग होणार नाही. सवर्णांची प्रवृत्तीच बदलायला हवी आहे असे त्यांच्या लक्षात आले. 'आम्हाला देवळात शिरारथच नाही. आम्हाला मार मिळाला आणि आमच्या बहिष्कार पडला. देवळातला देव दगडाचा आहे हे आम्हाला माहीत आहे. त्याच्या पूजेने आम्ही आमच्यापुढील प्रश्न सोडवू शकू असं मला वाटत नाही.' असे विचार डॉ. आंबेडकरांनी मांडले. यातूनच अस्पृश्यांनी सवर्ण हिंदूंपासून वेगळा गट म्हणून आपले अस्तित्त्व टिकवावे असा विचार पुढे आला असावा.

सत्यशोधक चळवळीचे स्वरूप पुढे केवळ ब्राह्मणजातीचा द्वेष असे झाल्यामुळे डॉ. आंबेडकरांनी सत्यशोधक चळवळीला विरोध केला. सर्व ब्राह्मणांना अस्पृश्यांचे शत्रू लेखणे चुकीचे आहे असे त्यांचे मत होते. महाडच्या सत्याग्रहात त्यांचे काही सहकारी ब्राह्मणही होते.

डॉ. आंबेडकरांचे गांधीजींनी केलेले वर्णन अतिशय समर्पक आहे- 'डॉ. आंबेडकर हे हिंदुधर्माला आव्हान आहेत.' त्यांनी अनेक ठिकाणी हिंदू आदर्शावर, धार्मिक, ग्रंथांवर टीका केलेली आहे. आयुष्यभर त्यांना सवर्णांकडून जी अपमानास्पद वागणूक मिळाली, तिचे पडसाद त्यांच्या लेखनात निश्चितच आढळतात. पण त्यात केवळ उच्चवर्णीयांचा द्वेष नाही. त्यांनी आपल्या टीकेसोबत तेवढेच सबळ पुरावेही मांडले आहेत.

धर्मग्रंथांचा वस्तुनिष्ठ अभ्यास त्यांनी केला आहे. गांधीजींनी त्यांना "तुम्ही हिंदुधर्मातील चांगल्या गोष्टी का पाहात नाही?" असा प्रश्न केला होता. आंबेडकरांचे उत्तर विचार करायला लावणारे आहे - "हिंदुधर्मात इतक्या मोठ्या प्रमाणावर वाईट गोष्टी का आहेत?" त्यांच्या मते "धार्मिक ग्रंथांविषयीचा आदर हा काही सामाजिक धक्कांचा परिणाम आहे. हे घटक एक परिस्थितीत असा आदर वाटणे हे पूर्णपणे नैसर्गिक बनवतात, तर दुसऱ्या परिस्थितीत याच घटकांमुळे या ग्रंथांविषयी आदर वाटणे हे अगदी अनैसर्गिक ठरते. माणूस विचार करतो ही जीवशास्त्रीय घटना आहे. पण तो काय विचार करतो ही समाजशास्त्रीय घटना आहे. मी जर ब्राह्मणांबरोबर, त्यांच्याच पद्धतीने या धर्मग्रंथांचे ज्ञान मिळवले असते, तर खचितच मलाही मनुविषयी आणि पुरुषसूक्ताविषयी आदर वाटला असता."

विसाव्या शतकाच्या सुरुवातीची हिंदुसमाजाची मानसिकता लक्षात घेतली, तर आंबेडकरांनी जातीयव्यवस्थेवर जो कडाडून हल्ला चढवला, तो नितान्त आवश्यक होता. त्यामुळेच भारतात धर्मनिरपेक्ष लोकशाहीचा प्रयोग होऊ शकला. हे 'आंबेडकरांचे आव्हान' जर हिंदुधर्माने पचवून दाखवले, तरच तो भविष्यकाळात टिकून राहील.

* * *

शंभर दिवसांच्या शाळेतील चार दिवस.

कृ. अनुपमा मराठे वि. व. सा.

समाजशास्त्र विभागातर्फे दरवर्षी जाणारी अभ्यास सहल यंदा कोठे जाणार? या आमच्या उत्सुकतेला जेव्हा उत्तर मिळाले की, "पडसरे येथील १०० दिवसांची शाळा" अभ्यासण्यासाठी जायचे तेव्हा अनेक प्रश्न निर्माण झाले. एरवीच्या वर्षभराच्या शाळेऐवजी शंभरच दिवस शाळा? कोणती मुले तेथे येतात? त्यांना कोण शिकवते? शंभर दिवसात ती काय शिकतात? बाकीचे २६५ दिवस ती मुले काय करतात? या शाळेचा त्यांना उपयोग कितपत होता? हे प्रश्न डोळ्यांसमोर ठेवून सहलीचे नियोजन केले गेले. अभ्यास सहलीचा कालावधी शनिवार दि. ८ फेब्रुवारी ते मंगळवार दि. ११ फेब्रुवारी ९२ असा होता.

पडसरे हे गाव रायगड जिल्ह्यातील सुधागड तालुक्यातील असून पुणे - मुंबई रस्त्यावर खोपोलीपासून सुमारे ४० कि. मी. आत आहे. महाराष्ट्रातील ज्या गावांना पोहचण्यात अनेक अडचणी येतात अशा गावांपैकी एक हे! हा सगळा डोंगराळ

प्रदेश असून हे गाव डोंगरमाथ्यावर वसलेले आहे. इतर गावांशी फारसा संपर्क नाही. या भागातील एकूण गावां पाच आहेत. पडसरे, दुधनी, एकलघर, लोलगेवाडी आणि चेरफळवाडी.

या सर्व गावांची सामाजिक, आर्थिक व भौगोलिक परिस्थिती जवळजवळ सारखीच आहे. भौगोलिक परिस्थिती म्हणजे ही गावे डोंगरावर वसलेली असून त्यांची उंची समुद्रसपाटीपासून २००० फूट आहे. माथ्यावर पक्क्या रस्त्यांचा अभाव आढळतो. सर्व जमीन ही खडकाळ आहे. पाण्याची टंचाई आहे. कोरडवाहू शेतजमीन असल्याने अन्नउत्पादन कमी प्रमाणात होते. दारिद्र्य मोठ्या प्रमाणावर आढळते.

या भागात रहाणाऱ्याचे स्थूलपणे दोन गटात वर्गीकरण करता येईल ते म्हणजे आदिवासी व बिगर आदिवासी होय. त्यांच्या वस्त्या वेगवेगळ्या आहेत त्यापैकी पडसरे येथे आदिवासी, मराठा व आगरी अशा वस्त्या आहेत. दुधनी व

चेरफळवाडी येथे ठाकर लोकांच्या वस्त्या आहेत आणि एकलघर व लोलगेवाडी येथे मराठा लोकांच्या वस्त्या आहेत.

आदिवासी लोकांमध्ये सुधारणेची चिन्हे फार थोडी दिसतात. त्यांचा आहार नाचणीची भाकरी, चटणी, कोवंडी, पक्षी व मासे असा असतो.

आहारात जीवनसत्वे, क्षार, प्रथिने, सिग्ध पदार्थ यांचे प्रमाण अत्यल्प असते. देह जगविण्या पुरते पिष्टमय पदार्थ, तेही दोन वेळा पोटभर मिळण्याची शाश्वती नाही. स्वच्छतेअभावी त्वचारोग तर डोळ्यांना उघपणे दिसतातच. अंतर्गत विकारांबाबत सांगणे अवघड आहे. तेथे निरोगी, सुदृढ बालके बघायलाच

मिळणे कठीण आहे. आपण साहित्यात वाचतो तसे सुंदर, सतेज कांतीचे तरुण व तरुणी येथे प्रत्याक्षात कोठेही दिसत नाहीत. आणि मग वृद्धांबद्दल शब्दात सांगणे अवघड आहे. किमान गरजा भागविता येत नसल्यामुळे शिक्षणाकडे लक्ष देण्याचा प्रश्नच निर्माण होत नाही.

'पडसरे' येथे, '१०० दिवसांची शाळा' ही शाळा श्री. प्रभाकर लिमये' ह्यांनी १९८१ मध्ये बल्लाळेश्वर प्रतिष्ठानातर्फे सुरू केली. डिसेंबर ते मार्च या काळात शेतकऱ्यांना व त्यांच्या मुलाबाळांना शेतीची कामे नसतात व वेळ मोकळा असल्याने या काळात १०० दिवस शाळा चालविली जाते. शाळा जेव्हा सुरू केली तेव्हा तिथे काहीही सोई नव्हत्या. परंतु आता वीज, पाणी आणि रस्ते झालेले आहेत.

सुरवातीची काही वर्षे पुण्यातील निरनिराळ्या शाळांमधील शिक्षकच चार - चार दिवस शाळेत शिकवायला जात. मागच्या वर्षापासूनच 'प्रचीती' या संघटनेने हा उपक्रम हाती घेतला आणि तेव्हापासून महाविद्यालयीन युवक - युवती शाळेत शिकवायला जाऊ लागली आहेत.

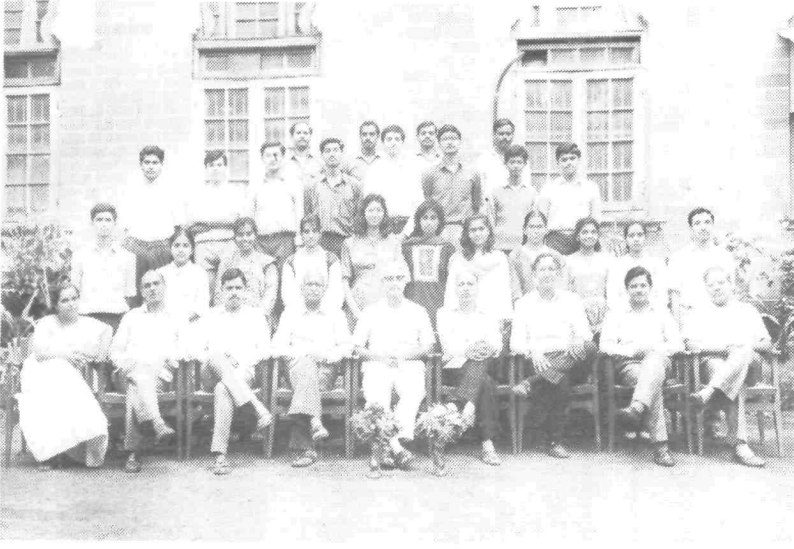
इतर प्राथमिक शाळा ह्या एकशिक्षिका असतात तर इथे प्रत्येक वर्गाला वेगळा शिक्षक असतो. पडसरे खेरीत आजूबाजूच्या दुधनी, एकलघर, लोलगेवाडी व चेरफळवाडी या गावांमधून देखील मुले शाळेत येतात. या ३ महिन्यांच्या काळात ही सर्व मुले शाळेतच राहतात. फक्त दर शनिवार, रविवार आपल्या गावी जातात व सोमवारी परत शाळेत येतात. ही सर्व मुले २४ तास शिक्षकांच्या देखरेखीखाली असतात.

सध्या शाळेत १ ली ते ४ थी पर्यंतचे वर्ग असून एकंदर ३५ ते ४० मुले आहेत. साधारणतः शाळेचा दिनक्रम पुढीलप्रमाणे असतो. सकाळी ६ वा. उठणे. सूर्यनमस्कार आणि चेतना व्यायामाने दिनक्रम सुरू होतो. नंतर प्रतिज्ञा व राष्ट्रगीत म्हटले जाते. ९ ते ११.३० निरनिराळे विषय शिकवले जातात. भोजन व विश्रांतीनंतर हस्तकला व चित्रकला ह्यांचे तास असतात. त्यानंतर २.३० ते ५.०० पुन्हा अभ्यास असतो. संध्याकाळी खेळ आणि नंतर शुभंकरोति, रसायदान आणि अभंग गाणी असतात. अशाप्रकारे पुस्तकी शिक्षण आणि सांस्कृतिक संस्कार यांचा शिक्षण क्रमात समन्वय

साधण्यात आला आहे. बाकीचे ९ महिने शाळा नसल्याने 'शाळा आहे' याची आठवण मुलांना रहावी म्हणून दर ३ महिन्यांनी १० दिवसांचे उजळणी वर्ग होतात.

शाळा आणि तिच्या भोवतालचे वातावरण अभ्यासल्यानंतर ह्या प्रयोगाची विविध वैशिष्ट्ये लक्षात येतात.

- (१) पहिली महत्वाची बाब म्हणजे "शिकवणाऱ्यांच्या सोईने शाळा" हा ब्रिटिशांचा वारसा टाकून देऊन 'शिकणाऱ्यांच्या सोईने शाळा' ही स्थानिक परिस्थितीशी सुसंगती साधणारी कल्पना येथे राबविली गेली आहे.
- (२) शहरातल्या सुशिक्षित तरुण - तरुणी विद्यार्थ्यांसमवेत राहून त्यांच्या दिनक्रमात सहभागी होत असल्यामुळे ही पद्धती दोन्ही घटकांना योग्य उपयोगी वाटते. शिकणाऱ्यांना डोळ्यासमोर शहरातील लोकांचा नमुना पाहण्यास मिळतो तर शहरात आपण किती सुखात राहतो व शिकतो हे 'पडसरे' येथे शिकवायला गेल्यावर समजते. पण ह्या सर्वांबरोबरच मनात काही प्रश्न उभे राहतात.
- (१) प्रत्येक पंचक्रोशीतल्या विशिष्ट भौगोलिक परिस्थितीत व त्यातून निर्माण होणाऱ्या आर्थिक सामाजिक गरजांशी जुळवून घेणारी शिक्षण व्यवस्था असावी असे वाटते.
- (२) दुसरा जाणवणारा महत्वाचा प्रश्न म्हणजे ह्या मुलांच्या सांस्कृतिक परंपरा आणि तेथे दिले जाणारे शिक्षण, केले जाणारे संस्कार ही जणू दोन वेगळी विश्वे आहेत. ह्यांचा योग्य असा सांधा कसा जुळवायचा हे अनुत्तरित कोडे आहे !

इयत्ता १२ वी, मार्च १९९१
मध्ये बोर्डाच्या गुणवत्ता
यादीत आलेले विद्यार्थी

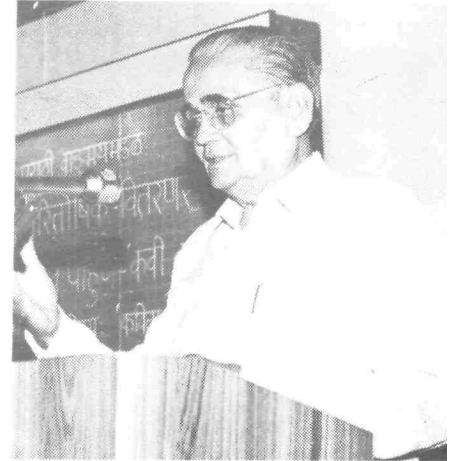

लो. टिळक पुण्यतिथी आणि
वादसभा उद्घाटन कार्यक्रम :
प्रमुख वक्ते : डॉ. अरविंद देशपांडे

उद्घाटन प्रा. द. मा. मिरासदार

मराठी वाङ्मय मंडळ

पारितोषिक वितरण प्रा. वसंत बापट

विद्यार्थी प्रतिनिधी मंडळ १९९१-९२

अनुपमा घाटीकर
प्र.व.शा.

सीमा खादी
द्वि.व.सा.

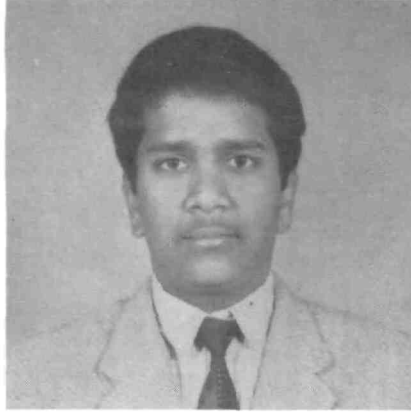
वैशाली फडणीस
तृ.व.सा.

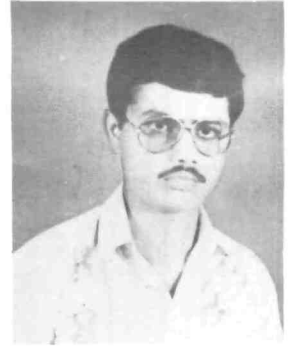
सोनाली देव
प्र.व.सा.

अनिता संत
एम्.कॉम्. (II)

अनंत नेऊरगावकर
द्वि.व.वा. (विद्यापीठ विद्यार्थी प्रतिनिधी)

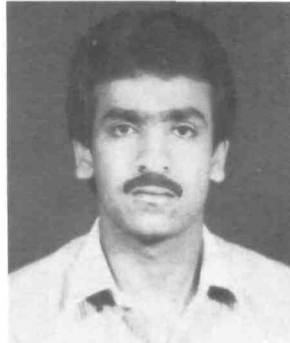

जितेंद्र पाटील
एम्.एस्सी. (I)

स्नेहसंमेलन समिती सदस्य

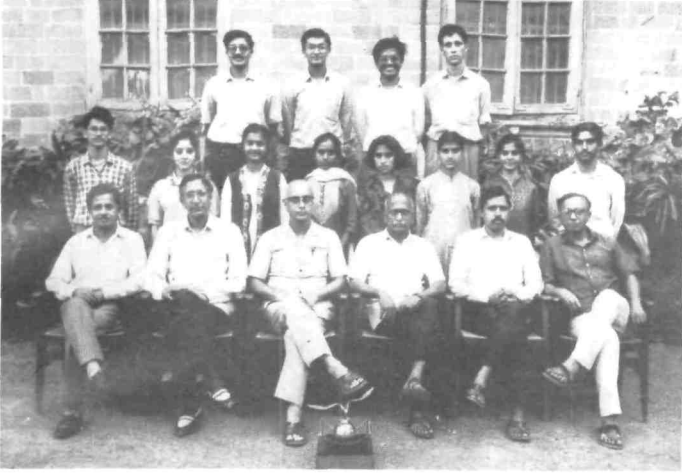
शैलेश आंदेकर
प्र.व.सा.

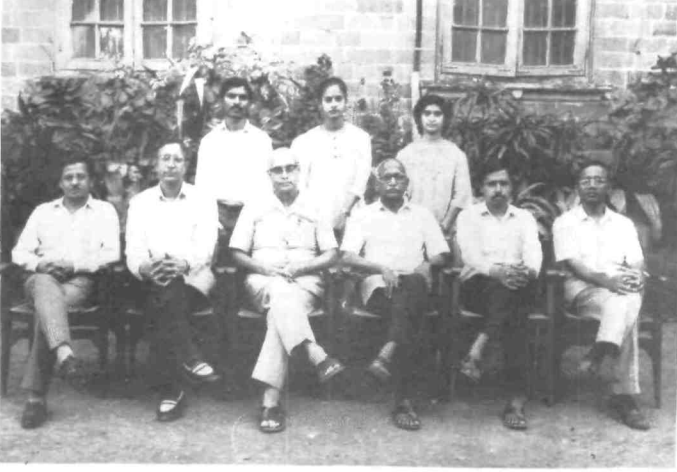
जितेंद्र पवार
एम्.कॉम्. (II)

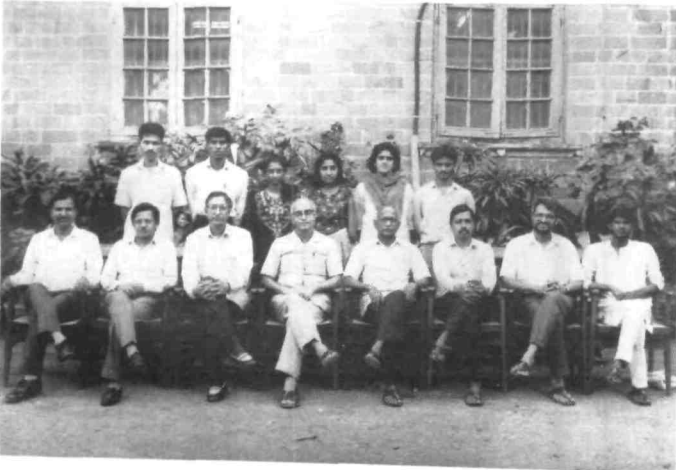
संजय दौंडेकर
एम्.कॉम्.

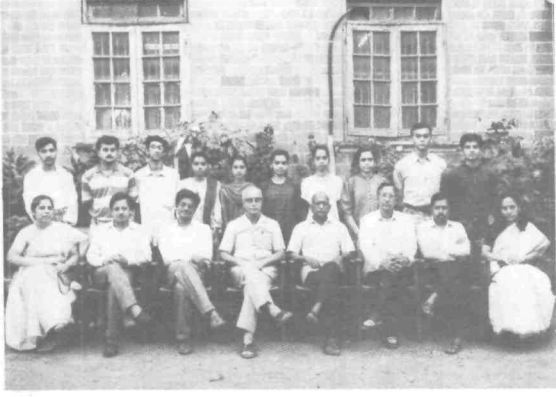
वादसभेचे विद्यार्थी

'परशुरामीय' विद्यार्थी संपादक मंडळ

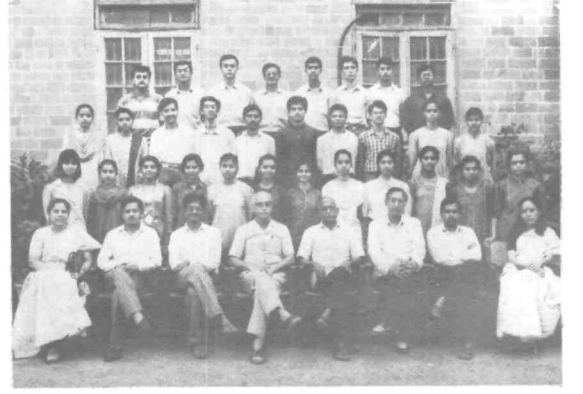

राष्ट्रीय सेवा योजना
'उत्कृष्ट गट प्रमुखांसमवेत'

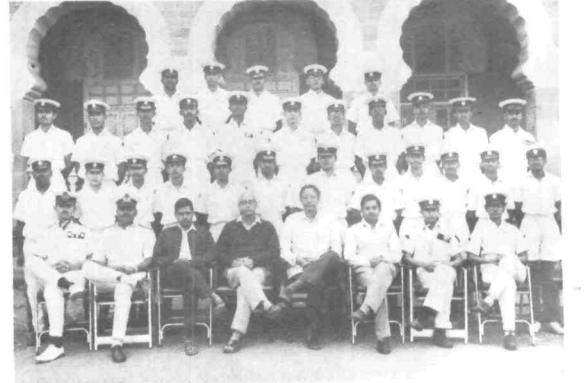
कलामंडळाचे विशेष नैपुण्य प्राप्त विद्यार्थी

कलामंडळाचे गुणवंत विद्यार्थी

राष्ट्रीय छात्र सेना

राष्ट्रीय छात्र नौ-सेना

(३) तिसरा जाणवणारा प्रश्न म्हणजे दिले जाणारे शिक्षण त्यांच्या रोजच्या जीवनातील किती आणि कोणत्या समस्या सोडविण्यास उपयोगी पडणार आहे ? ४ थी च्या पुढील शिक्षण जेव्हा केव्हा सुरू होईन तेव्हा त्यांना उपयोगी जोड व्यवसायाचे शिक्षण दिले तर ही धडपड अधिक अर्थपूर्ण होईल ? होणार नाही का ?

(४) त्यांच्या सांस्कृतिक व भौतिक परिस्थितीमधून त्यांनी आत्मसात केलेली कौशल्ये आणि अन्य गुणवैशिष्ट्ये ह्यांना वाव देण्यासाठी आणखी काय केले पाहिजे ?

आणि ते कसे करता येईल ? ही मुले खेळात निश्चितपणे प्रावीण्य दाखवितात. कोणकोणाची स्मरणशक्ती चांगली आहे ? ह्या सर्वांना योग्य वाव कसा मिळवून द्यायचा ? एकटी 'प्रचीती' किती पुरेशी पडणारे ? ह्या चांगल्या उपक्रमासाठी समाजातील इतर लोकांनीही काही करावे असे वाटते ?

* * *

३१ डिसेंबरची रात्र

कु. ज्योती महाले तृ. व. सा.

सकाळ पासून मनात एक अनामिक उत्साह संचारलेला, जाणाऱ्या वर्षाला निरोप देण्यासाठी अन् येणाऱ्या वर्षाचे स्वागत करण्यासाठी. . . सारे वातावरण चैतन्याने भरलेले-पण या चैतन्याच्या वातावरणात मनामनांत खोलवर कुठेतरी हुरहूर असते; हातातून काहीतरी निसटून गेल्यासारखे वाटत असते; अचानक अनाहूतपणे, नकळत काहीतरी हरवल्यासारखे वाटत असते. आणि अशा मनःस्थितीत प्रतिवर्षी कायम पहिला हाच विचार मनात डोकावतो की, 'कसं वर्ष गेलं कळलं सुद्धा नाही. नाही ?'

देता येण्यासारखी, न देता येण्यासारखी, नाना तऱ्हेची असंख्य उत्तरे असलेल्या या प्रश्नचिन्हांनंतर मन गत वर्ष आणि त्या वर्षातील कडू-गोड आठवणी, छोटे-मोठे प्रसंग, भले-बुरे मनात आलेले विचार, आंबट-गोड घडलेले प्रकार या साऱ्यांचा हिशेब करायला सुरुवात करते. या एकाच दिवशीच्या रात्रीला साक्ष ठेऊन मन, वर्षाच्या शेवटी का होईना, गेल्या वर्षाच्या साऱ्या

घटना, गोष्टी, विचार यांची स्वतःजवळ कबुली देते.

कारण याच रात्री नवीन वर्षाचे मनसुबे आखायचे असतात; मनोरे रचायचे असतात. संकल्प करायचे असतात, आणि नवीन वर्षाची चौकट ठोकून ठोकून उभारायची असते. आणि मोठ्या आत्मविश्वासाने तिच्या प्रवेशायचं असते.

बस ! एवढे सगळे झाले की मग कसे हलके हलके, ताजतवाने वाटते. सारे सारे कसे नवीन वाटते. मागील वर्षाच्या साऱ्या गोष्टी मनाच्या मुशीतून सुबक, वळणदार, निश्चित आकार घेऊन बाहेर पडतात. पण हा आकार मात्र नव्या वर्षाची ती झिलई, नवलाई संपली की हळुहळू पुनः बिघडायला लागतो, वेडावाकडा होत जातो. अन् पुढील वर्षाच्या 'या' दिवशी मनाच्या मुशीला लागणारी साधन-सामग्री तयार होत जाते आणि याच लेखाची पुनरावृत्ती प्रत्येक वर्षाच्या शेवटी होते.

* * *

होय ! आपण रसायने खातो ! . . . . .

कोजागिरी कुलकर्णी एम.एस.सी.

आपण -रोज काय खातो, प्रत्येक साध्या कृतीमध्येही रसायनशास्त्र कसे निगडित असते आणि तेही कसे मनोरंजक ठरते हे पाहू या. स्वयंपाकघरात घडणाऱ्या अनेक क्रियांचे शास्त्रीय

कारण जेव्हा रसायनशास्त्र देते तेव्हा आपल्याला वाटते, "अरे ! हे असे आहे तर !"

आता साधे व्हिनेगरचे उदाहरण घ्याना. खाद्यपदार्थ, भाज्या,

फळे, लोणची टिकवण्यासाठी त्याचा उपयोग करतात. परंतु त्याचे कार्य होते तरी कसे ? तर, व्हिनेगार हे अॅसेटिक आम्लाचे सौम्य द्रावण असते. खाद्यपदार्थांमध्ये काही काळानंतर किण्वन प्रक्रिया (fermentation) चालू होते आणि ते पदार्थ निरुपयोगी ठरतात. म्हणजे त्या पदार्थांतून आवश्यक ते घटक मिळू शकत नाहीत. व्हिनेगार किण्वन क्रिया होऊच देत नाही आणि खाद्यपदार्थांतील आवश्यक घटक कायम राखते.

तसेच एखादे आम्ल (perservative) म्हणून कितीयशस्वी होईल हे त्याच्या बॅक्टेरिया. आणि यीस्टवर होणाऱ्या परिणामांवर अवलंबून असते. एखाद्या पदार्थात आम्ल घातल्यामुळे त्याची (PH) कमी होते. त्यामुळे सूक्ष्मजीवांची वाढ होणे थांबते. कारण बहुतेक सूक्ष्मजीव (PH = 7) च्या आसपास वाढतात तर यीस्टला (PH = 4) मानवते. म्हणूनच आम्ल घालून (ph) कमी केली जाते. साधारणतः जी आम्ले निसर्गतः अन्नघटकांत सापडतात तीच पदार्थांमध्ये बाहेरून घातली जातात.

‘हिरव्या पालेभाज्या खा आणि १०० वर्षे जगा’ असे सांगितले जाते. पण प्रत्येक पालेभाजीतून किती आवश्यक घटक मिळतात हे पहाणेसुद्धा आवश्यक असते. पालेभाज्यांमधील पालकामध्ये कॅल्शियम, लोह आणि व्हिटामिन ए भरपूर असते. पण यातील अत्यल्प भाग आपल्या शरीरात शोषून घेण्यास उपलब्ध होऊ शकतो. कारण कॅल्शियम, लोह हे त्यांच्या ‘ऑक्झालेट’ च्या स्वरूपात असतात. या ऑक्झालिक आम्लामुळे आपल्या आहारात अनेक घटक उपलब्ध होऊ शकत नाहीत. एवढेच नाही तर, ऑक्झालिक आम्ल आणि त्याचे विद्राव्य सोडियम आणि पोटॅशियम क्षार जर ठळक प्रमाणात पोटात गेले तर विषारी ठरू शकतात.

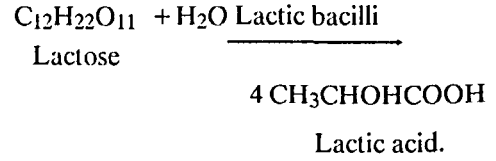
आईसक्रीमचा बेत म्हणजे जणू मेजवानीच. परंतु घरी केलेले आणि बाजारीत आईसक्रीम यात कितीही काळजी घेतली तरी फरक पडतोच. घरी करताना काय कमी पडते हे जाणून घेण्यासाठी त्यात होणाऱ्या रासायनिक क्रियांचा मागोवा घेऊ आईसक्रीममध्ये दूध, पाणी, साखर हे मुख्य घटक असतात. दुधात तुपकट भाग जास्त असतो. तो आणि पाणी एकजिनसी मिसळू शकत नाहीत. असे दोन घटक जर खूप जोरात एकमेकांत मिसळले तर एका घटकाचा थोडा अंश दुसऱ्या घटकात जातो आणि (emulsion) तयार होते. हे करण्यासाठी जो घटक आवश्यक असतो त्यास (emulsifier) असे म्हणतात. त्याची रचना अशी असते की त्याचे एक टोक (hysrophobic) असते ते तुपकट (oily) भागास धरून ठेवते. व (hydrophilic) टोक पाण्यास धरून ठेवते. त्यामुळे पाणी व तुपकट भाग एकत्र राहून एकजिनसी आईसक्रीम तयार होते. साधारणतः वापरात येणारा (emulsifier ‘CMC’)(carboxy methoxy, cellulose)

या नावाने प्रसिद्ध आहे.

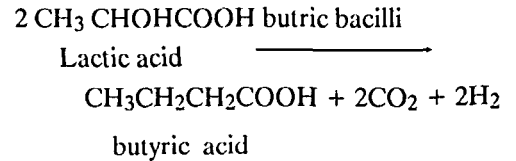
जॅम, जेली हे आपल्या रोजच्या वापरातील पदार्थ, त्यांना द्रवही म्हणू शकत नाही आणि घनही नाही. अशा अवस्थेला (gel) असे म्हणतात. जॅम करण्यासाठी शर्करा, आम्ल आणि पेक्टिन यांचे योग्य प्रमाण असलेली फळे निवडावी लागतात. पेक्टिनमुळे (gel) अवस्था येण्यास मदत होते. पेक्टिनचे सर्वांत जास्त प्रमाण सफरचंदात असते. ज्या फळांत ते नसते त्यात जॅम करताना पेक्टिन बाहेरून घालतात.

थोडेस दुर्लक्ष झाले की नेहमी घडणारी गोष्ट म्हणजे दूध नासणे. याचे कारण रासायनिक क्रिया देतात.

दुधात असलेली शर्करा ‘लॅक्टोज’ च्या स्वरूपात असते. परंतु दुधातील (enzyme) मुळे लॅक्टोजचे लॅक्टिक आम्लात रूपांतर होते. आणि दूध नासते. नासलेल्या दुधाची कडू चव लॅक्टिक आम्लामुळे येते.

दुधातील इतर (enzymes) मुळे लॅक्टिक आम्लाचे रूपांतर ब्यूट्रीक आम्लात होते आणि नासलेल्या दुधाचा विशिष्ट वास येतो.

बटाटा, रताळे इ. पिष्टमय पदार्थ आपण शिजवूनच खातो. कारण न शिजवलेले पदार्थ पचायला खूप जड जातात. कारण पिष्टमय घटक हे पेशीभित्रिकांच्या आवरणात असतात. त्यामुळे पित्तरस त्यांच्यापर्यंत पोहोचू शकत नाहीत. परंतु जेव्हा हे पदार्थ आपण शिजवतो तेव्हा पिष्टमय घटकांचे जिलेटिनीकरण होते तसेच पेशीभित्रिका मऊ होऊन शेवटी त्या फुटतात. त्यामुळे पित्तरस पिष्टमय घटकांपर्यंत पोहोचून त्यांची क्रिया सुरू करतात.

साधारणपणे कोणत्याही गोष्टीच्या निवडीसाठी आपण दृष्टीचा निकष लावतो. म्हणूनच तांदूळ जितका पांढराशुभ्र, तितकी त्याला बाजारात मागणी जास्त. म्हणून त्याला ‘पॉलिश’ केले जाते. त्यामुळे तांदुळात असलेले व्हिटॅमिन बी निघून जाते. तेव्हा, तांदुळाचा रंग पारखण्यापेक्षा त्याचे गुणधर्म जतन

करण्यासाठी, पॉलिश नसलेलेच तांदूळ वापरणे जास्त चांगले नाही का ? नाहीतर फक्त 'उदरभरण'च व्हायचे.

केक, ढोकळा अशी नावे काढली की तोंडाला अगदी पाणी सुटते. त्यातही हे पदार्थ जितके जास्त हलके, जास्त फुगलेले तेवढी सुगरणपणाची पावती जास्त यासाठी केकमध्ये 'बेकिंग पावडर' घालतात. रसायनशास्त्राच्या भाषेत बेकिंग पावडर म्हणजे 'सोडियम बाय कार्बोनेट'. (NaHCO₃) जेव्हा केक तयार होऊ लागतो. तेव्हा बेकिंग पावडरचे विघटन होऊ लागते आणि कार्बनडाय ऑक्साईड (CO₂) वायू तयार होतो. हा वायू केकमधून बाहेर पडण्यास वाट शोधू लागतो त्यामुळे केक फुगून हलका होण्यास मदत होते. परंतु हे करीत असताना एक गोष्ट आपल्या लक्षात अजिबात येत नाही. ती म्हणजे बेकिंग पावडरमुळे पदार्थात असलेल्या व्हिटॅमिन म्हणजेच 'थाइमिन'

(Thiamine) चा पूर्ण नाश होतो. बेकिंग पावडर त्याचे विघटन करते. हीच गोष्ट सॉसमध्ये वापरण्यात येणाऱ्या सल्फाईटमुळे (Sulphite) घडते.

अशातऱ्हेने, रसायनशास्त्र म्हणजे प्रयोगशाळेतील चंबुंमध्ये बंदिस्त असलेल्या चित्रविचित्र, अनाकलनीय रसायनांची गुंतागुंत नाही तर नेहमी आपल्या आसपास वावरणारा, आपले आयुष्य अधिक सुखी करणारा आपला मित्रच आहे.

अर्थात अशा उपयुक्त आम्लांना 'तेजाब' न बनवण्याची जबाबदारी मानवावरच नाही का ?

* * *

'शिक्षणाची वास्तवाशी फारकत'

कलिका कोकाटे तृ. व. सा.

या विश्वातील कोणतीही गोष्ट आहे या स्वरूपात रहात नाही. बदल हा जणु या विश्वाचा स्थायी भाव आहे. पण जेव्हा एखाद्या बदला पाठीमागे एखादा चांगला उद्देश असतो तेव्हा तो बदल हा प्रगतीसाठी केलेला असतो.

मानवी समाजाच्या संदर्भात मानवाने खूप 'प्रगती' केली आहे असे वारंवार म्हटले जाते. खरोखरीच ! आदिम काळातील माणसापेक्षा आजच्या माणसाची खूप प्रगती झाली आहे असे दिसते. दोन गारगोट्या एकमेकांवर घासून अग्नि तयार करणारा माणूस आज अणुशक्तीचे ज्ञान आत्मसात करीत आहे. एकूणच विज्ञानाच्या प्रगतीमुळे आज आपले जीवन आमूलाग्र बदलून गेले आहे. जंगलात राहून शिकार करणाऱ्या माणसाच्या तुलनेत मानवी ज्ञानाच्या कक्षा खूप वाढल्या आहेत. विज्ञानाच्या प्रगतीमुळे मानवी जीवन अधिक सुखकर झाले असे वाटते. पण मूलभूत प्रश्न आहे की, मानवाची 'मानव' म्हणून खराखरीच प्रगती झाली आहे का ? त्या दृष्टीने आम्ही काही प्रयत्न केले आहेत का ?

आपल्या सृष्टिज्ञानात भर पडली पण एकूण प्रगतीसाठी ही भर पुरेशी नाही. मानवी मनाचा सर्वांगीण विचार करता मानवी प्रगती ही केवळ विज्ञानाने होऊ शकत नाही. आपल्या जीवनासंदर्भात मूलभूत असे प्रश्न अजूनही सुटलेले नाहीत. हे सगळे प्रश्न आहेत एका माणसाच्या दुसऱ्या माणसाशी

असलेल्या संबंधाशी. एका समाजाच्या दुसऱ्या समाजाशी असलेल्या संबंधांशी, या संबंधांच्या प्रक्रियेत असलेला माणूस स्वतःशी तरी किती समाधानी आहे ? हे प्रश्न सुटणार नसतील तर केवळ विज्ञानाच्या सहाय्याने अधिकाधिक उत्पादने वाढवून उपभोगक्षमता वाढवून 'प्रगती' झाली असे म्हणता येणार नाही.

पाऊस कसा पडतो या प्रश्नाचे उत्तर पूर्वीचा माणूस देवाच्या कृपेने असे द्यायचा. आजच्या माणसाला त्या पाठीमागेचे 'शास्त्र' माहीत आहे, गुरुत्वाकर्षणाचा नियम कळला आहे. माणसाच्या ऐवजी रोबोट कडून काम करवून घेता येतील पण एवढे करून सुद्धा एका माणसाला दुसऱ्या माणसाशी कसे वागावे हे कळले नाही, तर माणसाची प्रगती झाली असे कसे म्हणणार ? ढोबळपणे 'चांगले वागावे', 'खरे बोलावे' हे शाळेत शिकवले जाते, पण प्रत्यक्ष जीवनात येणाऱ्या ताण तणावांच्या पार्श्वभूमीवर हे सिद्धांत कसे अमलात आणायचे ? स्वतःशी प्रामाणिक राहण्याची ताकद कशी मिळवायची याचे शिक्षण जर आमच्या शाळांमधून दिले जाणार नसेल तर या शाळा माणसाच्या खऱ्या प्रगतीला कशा हातभार लावणार ?

माणसाची उपभोगक्षमता वाढली म्हणजे प्रगती झाली आहे असे म्हणता येणार नाही. बैलगाडीतून प्रवास करणारा माणूस आणि विमानातून प्रवास करणारा माणूस यांची साधने बदलली आपण ज्यांची 'माणूस' म्हणून 'प्रगती' म्हणतो. तेव्हा त्यांचे

आपापसातील प्रेम वाढले आहे का ? 'खर' 'तेच' वागण्याची ताकद वाढली आहे का ? जर ती वाढणार नसेल तर माणसाची प्रगती झाली हे म्हणता येणार नाही. जगात अनेक पंथ, धर्मग्रंथ, आचारसंहिता निर्माण झाल्या. समाजात त्यांचे माहात्म्य रुजले. पण त्या किती प्रमाणात खऱ्या अर्थाने समजल्या ? त्या जर समजल्या असल्या तर जातीय दंगली, आर्थिक अस्थैर्य त्यातून निर्माण होणारी प्रश्नांची मालिका निर्माण झालीच नसती.

एका बाजूने तांत्रिक प्रगती करणारा समाज त्याच्या मानसिक घडणीत जर अस्थिर राहिला तर तो समाज, ते राष्ट्र हे सुद्धा कमकुवतच राहणार. अशा समाजाचे कोणतेच प्रश्न नीट सुटणार नाहीत. आजचा माणूस हा उच्च शिक्षण घेतलेला असून सुद्धा त्याच्या व्यक्तिगत आयुष्यात फारसा समाधानी नसतो. तथाकथित उच्च शिक्षाविभूषित तरुण सुद्धा व्यसनांच्या आहारी जातात, अंधविश्वासात अडकतात, त्यांच्यात सामाजिक अनिष्ट रुढी सोडण्याचे धाडस नसते. घराघरांमधून पतीपत्नी शिकलेले असले तरी त्यांच्यात सुसंवादाचा अभाव असतो. सामाजिक राष्ट्रीय पातळीवरसुद्धा अनेक प्रश्न आहेत. धर्म, राष्ट्रीय पातळीवर सुद्धा अनेक प्रश्न आहेत. धर्म, राष्ट्र या संकल्पना कितीही प्रिय असल्या तरी बराचसा हिंसाचार ह्याच कारणांसाठी केला जातो. धर्म काय किंवा राष्ट्र काय या दोन्हीचे प्रयोजन हे मानवी विकास हेच असताना या संकल्पनांचे विकृतीकरण केले जाते. हे आणि असे बरेच प्रश्न सुटल्याशिवाय मानवाची प्रगती झाली असे म्हणता येणार नाही. माणसाच्या अंतरंगाची प्रगती झाल्याशिवाय तो कितीही अद्यायावत घरात रहात असला तरी तो प्रगत म्हणता येणार नाही.

या सर्व गोष्टींचा विचार करताना मूलभूत प्रश्न आहे की समाज कसा घडवावा या संबंधी आमची काही निश्चित पाऊले आहेत का ? माणूस कसा घडवला जावा याबसंधी आमच्या शिक्षणप्रक्रियेत काही विचार आणि कृती आहे का ? शिक्षणाने माणूस घडवावा पण त्याच्या शिक्षणाबद्दल आपण किती जागरूक आहोत ?

'एखादा डॉक्टर जेव्हा केवळ पैशासाठी, येईल त्या रोग्याकडून अवास्तव पैसे घेतो किंवा एखादा इंजिनअर धरणाच्या सीमेंटच्या काळाबाजार करतो, तेव्हा विचार करावा लागतो की, एकेकाळी ८०-९० टक्के मिळवलेल्या या विद्यार्थ्यांचा आम्हाला अभिमान होता. त्यांचे आम्ही भरपूर कौतुकदेखील केले होत. पण प्रत्यक्ष त्यांना जीवनासंबंधी किती शिक्षण मिळाले ? ते जर मिळाले असते तर, त्यांचे मानसिक गुंते सुटले असते. मग त्यांच्या हातून भ्रष्टाचार घडलाच नसता. आयुष्याची २० वर्षे शिक्षण घेऊन सुद्धा जर ते शिक्षण त्यांना जीवनाला खंबीरपणे सामोरे जाण्याची शक्ती देऊ शकत नसेल तर याचा अर्थ शिक्षणाच्या प्रक्रियेतील महत्वाचे धागे सुटलेले

आहेत. एकांगी शिक्षण पद्धतीने समाजाची एकांगीवाद होत आहे. शिक्षण दोन प्रकारचे असते. एक तांत्रिक आणि एक मानवी मनाचा विकास घडविणारे . . म्हणजेच त्याची सहनशक्ती वाढविणारे. आज तांत्रिक शिक्षणाकडेच अधिक लक्ष दिले जाते. यातून अधिक उत्पादनाकडे लक्ष दिले जाते. पण केवळ उत्पादन वाढून प्रश्न सुटणार नाहीत. पंक्तीला भरपूर लाडू असून उपयोग नाही, त्याचे वितरण योग्य व्हावे लागते. हे वितरण सक्तीचे न करता आत्मनियंत्रणातून समप्रमाणात झाले पाहिजे. दुसऱ्याला सहभागी करून घेण्याची भावना शिक्षणाद्वारे रुजवून नैतिक शिक्षण दिले गेले पाहिजे, पण ही नैतिकता, रुढी, परंपरा, कर्मकाण्ड यांच्या पलीकडची हवी, तरच तिचे योग्य अवलंबन होईल.

मनुष्य म्हणजे केवळ गणकयंत्र नव्हे, की त्याच्या डोक्यात भरमसाट माहिती भरली आहे आणि आता हा हुशार कॉम्प्युटर चांगले जीवन जगेल अशी खात्री देता येईल. आपण लहानपणापासून मुलांच्या मेंदूत अनेक विषयांची माहिती भरत असतो. गणित, शास्त्र, इतिहास, भूगोल यांची रूक्षपणे माहिती केवळ घेत घेत ते त्या माहितीनी सुसज्ज होतात. पदवीधर होऊन बाहेर पडतात. समाजात शिक्षितांची टक्केवारी वाढते. शिक्षितांच्या या घाऊक प्रमाणात होणाऱ्या उत्पादनाचा शिक्षणसंस्थांनाही अभिमान वाटतो. पण शिक्षणसंस्था अशी खात्री देऊ शकत नाहीत की, आम्ही दिलेल्या शिक्षणामुळे आमचे विद्यार्थी हे जीवनात कोणत्याही प्रसंगाला खंबीरपणे सामोरे जाऊ शकतील.

मानवी जीवन हे केवळ भौतिक कधीही नसते, या जीवनाची मानसिक, वैचारिक, नैतिक वाढ होणे अत्यंत महत्वाचे आहे. पण प्रत्यक्षात लहानपणी आपण मुलांना कोणते ध्येये देतो. डॉक्टर, इंजिनअर, वकिल, प्रोफेसर, आय.ए.एस.ऑफिसर इत्यादि पैकी काहीतरी एक व्हायचेय. मुले सुद्धा ही स्वप्ने जपत जपत शिकत असतात. सगळीच तिथपर्यंत पोहोचतात असे नाही. पण जी तिथे पोहोचतात ती तरी सुखी होतात का ? डॉक्टर झालो, इंजिनअर झालो, पण पुढे काय ? जीवनाचा साकल्याने विचार केला आहे का ? शिक्षणानंतर पुढचे आयुष्य हे पूर्णपणे त्या व्यक्तीच्या व्यवसायाने व्यापून जाते. त्याला मग त्याच्या जीवनावद्दल विचार करावा, समाजाबद्दल विचार करावा, त्यातून काही कृती करावी, हे लक्षातच येत नाही. किंबहुना त्याला वेळच नसतो. शिक्षणद्वारे जर लहानपणापासून अशी जागृती निर्माण केली असती, तर त्याचे जीवन निश्चितच अधिक आनंदी झाले असते.

समाजामध्ये ठराविक शाळांमध्ये याचा विचार केला जातो. काही घरांमधून याचा विचार होतो, पण एकूण समाजाच्या वाढीचा, मानवाच्या प्रगतीचा विचार करताना हे ठळकपणे जाणवते की, आपल्या शिक्षण प्रक्रियेत मानवी आयुष्याच्या महत्वाच्या अंगांना स्पर्शसुद्धा होत नाही. पूर्व-प्राथमिक,

प्राथमिक, माध्यमिक, उच्च-माध्यमिक, महाविद्यालयीन अशा प्रक्रियेतून जाणाऱ्या विद्यार्थ्यांला किमान पोटाथीही न बनू शकणाऱ्या शिक्षणातून त्याला जीवनासंबंधी खऱ्या अर्थाने फारसे काहीच पदरात पडत नाही. तसे जर होते, तर आज बरेच व्यक्तीगत, सामाजिक प्रश्न निर्माण होण्याआधीच संपले असते.

माणूस हा विचारक्षम आहे. त्याच प्रमाणे तो भावनाप्रधानही आहे. ही दोन्ही अंगे महत्त्वाची आहेत. तर यातील समतोल कसा साधावा ? ही साधी गोष्टच जर दुर्लक्षिली जात असेल, तर आपल्या शिक्षणपद्धतीचा नव्याने विचार व्हायला हवा. म्हणूनच शिक्षणतज्ज्ञ, अधिकारी, राज्यकर्ते आणि सर्व समाजाने हे

ठरवायला हवे की, आम्हाला कोणत्या प्रकारचा समाज हवा ? कोणत्या प्रकारचा माणूस हवा ? केवळ उपभोग घेणारा की त्याला संयमाची जोड देऊन स्वतः आनंदी व दुसऱ्याला आनंदी करणारा. हे लक्षात घेऊन शिक्षणाचा वास्तवाशी संबंध जोडला नाही तर साक्षरांची तंत्रज्ञांची संख्या वाढेल, पण सुशिक्षितांची, सुसंस्कृतांची संख्या वाढेलच आणि हा समाज फार काळ टिकेलच असे म्हणता येत नाही.

* * *

वेठबिगारीची समस्या (एक पाहणी)

आश्लेषा अ. फुले त. व. सा.

सर्व जग २१ व्या शतकाकडे वाटचाल करीत आहे. प्रत्येक राष्ट्र आपल्या परीने प्रगती करण्यास उत्सुक आहे. यामध्ये विकसनशील राष्ट्रांमध्ये भारत आघाडीवर आहे. आर्थिक, राजकीय आणि सामाजिक घडामोडींमध्ये आमूलाग्र बदल घडून येत आहेत.

पण भारतीय समाज सामाजिक दृष्टीने मागासलेला आहे. संस्कृती, परंपरा, अंधश्रद्धा यांचा पगडा भारतीय समाजावर आपले स्थान कायम ठेवून आहे. समाजामध्ये अनेक बदल घडून असले तरी अशा काही सामाजिक समस्या आहेत की, ज्यांमुळे व्यक्ती त्या ओझ्याखाली दबलेली आहे. दारिद्र्य, बेरोजगारी, स्त्रियांपुढील प्रश्न यांसारख्या समस्यांची आज समाजात बरीच जाणीव निर्माण झाली आहे. यासमस्यांचे स्वरूप ही बरेच मोठे आहे. परंतु आज ही समाजामध्ये असे काही प्रश्न आहेत की ज्यांच्याकडे समाजाचे फारसे लक्ष नाही. "वेठबिगारी" हा असाच एक उपेक्षित प्रश्न. महाराष्ट्र सरकारने, 'महाराष्ट्रात वेठबिगारी नाही', असे जाहीर केले आहे. परंतु याचे प्रमाण आज ही महाराष्ट्रात बरेच आहे. आदिवासी विभागात प्रामुख्याने वेठबिगारीची समस्या दिसून येते. या समस्येचे स्वरूप जाणून घेण्याकरिता 'उसगाव' (ता. वसई) या ठिकाणी समाजशास्त्र विभागाची अभ्याससहल १४ मार्च ते १६ मार्च १९९१ या कालामधी मध्ये आयोजित करण्यात आली होती. या अभ्याससहलीमध्ये एकूण १५ विद्यार्थिनी आणि ३ प्राध्यापक सहभागी झाले होते. या अभ्याससहलीत वेठबिगारीच्या समस्येचे स्वरूप समजावून घेण्यासाठी स्वरचित, मुलाखत पद्धतीचा वापर करण्यात आला.

आदिवासी म्हटले की डोळ्यासमोर चित्र उभे राहाते ते, स्वच्छंदी वृत्तीने रानावनात भटकणारे लोक. शेती हाच त्यांचा मूळ व्यवसाय, परंतु ब्रिटिश आमदानीपासून जमिनीची मालकी बाहेरच्या लोकांनी गिळंकृत केली आणि या आदिवासींना स्वतःच्याच जमिनीवर मजूर म्हणून काम करण्याची वेळ आली. यातूनच पुढे वेठबिगारीसारखी समस्या निर्माण झाली. पण वेठबिगार म्हणजे काय ? शहरी समाजास वेठबिगार म्हणजे नेमके काय हे माहित नाही. वेठबिगार म्हणजे "कायमस्वरूपी गुलाम". हे लोक वर्षोनुवर्ष रात्रंदिवस एकाच मालकाकडे गुलामाप्रमाणे काम करीत असतात. या कामाबद्दल त्यांना मिळणारा मोबदला अतिशय कमी असतो. साधारणतः दोन वेळेचे जेवण, कपडे व सालीना काही रक्कम याचा त्यात अंतर्भाव असतो. ही समस्या निर्माण होण्याचे मुख्य कारण म्हणजे अज्ञान व दारिद्र्य. आपल्या गरजा भागविण्याकरिता आदिवासी सावकारांकडून कर्ज घेतात. व हे कर्ज फेडण्यासाठी आयुष्यभर सावकराकडे राबतात. एका पिढीत हे कर्ज फिटल नाही तर पुढच्या पिढीला हे काम चालू ठेवावे लागते. हे वेठबिगार घरगडी, गोवारी आणि लग्नगडी या स्वरूपात दिसून येतात. "घरगडी" ही वडिलोपार्जित चालत आलेली वेठबिगारीची परंपरा आहे. लहानपणापासून या आदिवासींना आपल्या मालकाकडे 'गडी' म्हणून रहावे लागते. त्यांना आपले कर्ज फिटेपर्यंत ही गुलामगिरी सहन करावी लागते. परंतु हे काढलेले कर्ज कधी न संपणारे असते. कर्ज आणि व्याज फेडण्यास यांना कधीच संधी मिळत नाही. या गड्यांची मुले सावकराकडे लहानपणापासून काम करीत असतात. त्यांना 'गोवारी' असे म्हणतात. गुरे राखणे हे त्यांचे मुख्य

काम असते. गुरे राखण्याच्या काळात त्यांना रानातून दररोज किमान ४ ते ५ पाट्या शेण गोळा करून मालकाकडे आणून घावे लागते. या गोवाऱ्यांना रोख मोबदला कधीच मिळत नाही. 'लग्नगडी' हा सुद्धा असाच एक प्रकार लग्नाकरिता मालकाकडून कर्ज काढले जाते. काही वेळेला मालकच यांचे लग्न लावून देतात व खर्च करतात. लग्नाचा खर्च कर्ज म्हणून मानला जातो. बहुतेक वेळेस रोख रक्कम मिळत नाही. लग्नानंतर प्रत्येक संबंधितास त्याच्या बायकोसहित मालकाकडे काम करावे लागते. या दोघांना बांधिल मजूर म्हणून रावावे लागते. हे बांधिल मजूर लग्नगडी म्हणून ओळखले जातात. इतरत्र कामास त्यांना सक्त मनाई असते. परंतु जर हे दुसरीकडे कामास जाऊ लागले तर मालकाकडून त्यांना मारहाण करून पुन्हा परत आणले जाते.

या समस्येचे निर्मूलन करण्याकरिता अनेक संस्था कार्यरत आहेत. यासाठी 'विधायक संसद' या संस्थेची श्री. विवेक पंडित यांनी १९८२ मध्ये स्थापन केली. विधायक संसदेमार्फत या समस्येचे हल कायदेशीर रीत्या पार पाडले जाते. भारत सरकारने १९७६ मध्ये 'वेठबिगारी निर्मूलन कायदा' केला. परंतु हा कायदा मात्र बरेच वर्षे फक्त कागदोपत्रीच राहिला. विधायक संसदेने या कायद्याच्या अंमलबजावणीस सुरुवात केली. कायद्याविरुद्ध वागणाऱ्या मालकाविरुद्ध कारवाई करणे, कायद्याची माहिती गावकऱ्यांना देणे, मुक्त गड्यांना संरक्षण देणे यांसारखी काम विधायक संसद करू लागली. ठाणे जिल्ह्यातील शहापूर या ठिकाणी प्रथम लोकांना मुक्त करण्याचे कार्य चालू झाले व एकाच दिवशी ३०० वेठबिगार मुक्त करण्यात आले.

श्रमजीवी संघटनेसारखी विधायक संसदेची एक भगिनीसंस्था या कामात कार्यरत आहे. श्रमजीवी संघटनेमध्ये मालक-नोकर हा भेदभाव नाही. या संघटनेमध्ये सर्व मुक्त वेठबिगार आहेत. ही संपूर्ण कामगार संघटना आहे. ही संघटना आक्रमक पद्धतीने आपली कार्ये पार पाडते. काही वेळेला निर्माण होणाऱ्या समस्या सहजासहजी सोडविता येत नाही. अशावेळी आक्रमक पद्धतीने म्हणजे निदर्शने करणे, घेराव घालणे, मोर्चे काढणे यांसारख्या तंत्रांचा वापर केला जातो. राजकीय व सरकारी अधिकाऱ्यांवर दबाव निर्माण करून ही संस्था आपली कामे करून घेते.

मुक्त वेठबिगारांचे पुर्नवसन करणे ही अत्यंत महत्वाची गोष्ट आहे. या मुक्त वेठबिगारांच्यांचे पुर्नवसनाकडे दुर्लक्ष झाले तर हे लोक पुन्हा वेठबिगार होण्याची शक्यता असते. वेठबिगारीतून मुक्त झाल्याची नोंद करण्याकरिता संघटना या लोकांना मदत करते. आजपर्यंत १३०० लोकांची मुक्तता झालेली आहे. यांच्या पुर्नवसनाकरिता सहकारी सोसायट्या स्थापन केल्या आहेत. अनेक ठिकाणी रोजगार हमी योजनेखाली काम उपलब्ध करून

देण्यात आले आहे. श्रमजीवी संघटनेने विविध योजना आखून या मुक्त वेठबिगारांस सहकार्य केले आहे. डेअरी प्रकल्प, मासेमारी, कलिंगड मशागत, विटभट्टी, टूक चालविणे यांसारखी काम उपलब्ध करून देण्यात आली आहेत.

(१) संस्थेच्या मार्गदर्शनाखाली डेअरी प्रकल्पाचे काम चालते. या संस्थेकडे एकूण ९५० गुरे आहेत. या गाई सांभाळण्याकरिता दिल्या गेल्या आहेत. गाईंच्या पालनपोषणाकरिता, आहाराकरिता संस्थेकडून मदत दिली जाते. गाईंपासून मिळणाऱ्या दूधाची खरेदी संस्था करते. व तूप तयार करून त्याची विक्री केली जाते. अशा रीतीने ही योजना कार्यरत आहे. ३५० कुटुंबांना रोजगार उपलब्ध झाला आहे.

(२) सहकारी पद्धतीने कलिंगड प्रकल्प हाती घेण्यात आला आहे. साधारणतः शंभर एकर जमीन या पद्धतीने लागवडीखाली आणली आहे. कलिंगडांचा दर्जा चांगला असल्यामुळे त्यालासंस्था बाजारपेठ ही भरपूर आहे. मुंबईसारख्या शहरांमध्ये याला योग्य तो भाव मिळतो.

(३) सहकारी तत्वावर 'अदिवासी टूक' चालविण्याचा उपक्रम हाती घेण्यात आला आहे. १२ मुक्त वेठबिगार या उपक्रमाखाली काम करीत आहेत. प्रत्येकी ६ जण एका टूकवर काम करतात. ही योजना चांगल्या रीतीने काम करीत आहे.

(४) विटभट्टी हा देखील एक महत्वाचा व्यवसाय येथे सुरु करण्यात आलेला आहे. ४ ते ५ कुटुंबे एका ठिकाणी काम करतात.

अशा रीतीने, प्रत्येक मजुरास त्याच्या श्रमाचा मोबदला दिला जात आहे. प्रत्येक व्यक्तीस २० रुपये वेतन मिळते. या सर्व योजनांमधून मिळणारा नफा संस्थेला दिला जातो. परंतु संस्था याचा उपयोग स्वतःसाठी न करता पुन्हा या मजुरांसाठीच करते.

स्वतःच्या पायावर उभे राहण्याची शक्ती व आत्मविश्वास यांमुळे निर्माण झाला आहे. हे वेठबिगार आज आपल्या गरजा भागविण्यास उत्सुक आहेत. त्यांच्यामध्ये बदल घडून येत आहेत. या संघटनांच्या प्रयत्नांमुळे आज या भागातील आदिवासींची वेठबिगारीतून मुक्तता झाली आहे. परंतु ही समस्या पूर्णपणे नष्ट होण्याकरिता अशा अनेक संघटनांची गरज आहे.

* * *

‘स्वदेशी’

सुवर्ण कुलकर्णी तृ.व.शा.

संकल्पना -	प्रो. विनय र. र.		लाओ ।
लेखन एवम् दिग्दर्शन -	सुवर्ण कुलकर्णी	गंगू -	अ हा हा । बडा आया वैसाही खानेवाला,
कृष्ण, प्रधानमंत्री, टी. वी. -	नीलेश कुंभोजकर	चमेली -	तुम्हारा दिमाग क्या भैंस खा गई मुफ्त में ?
पेंद्या, लडका, नागरिक -	प्रसाद शिरगांवकर		नहीं पेंद्या, उस जमानेकी बात अलग थी । अब
चमेली, किसान औरत -	अर्चना जोग		तो हम तुम्हें मुफ्त में कुछ भी नहीं दे सकते ।
राधा, चमार, कामवाली -	प्राची देशपांडे		तुम्हें तो क्या हम अपने बच्चों को भी दूध नहीं
वित्तमंत्री, भिकू, पति -	अतुल सबनीस		पिला सकते । गाँव में अभी यह एक ही धंधा
विदेशमंत्री, भिखारी,	चैतन्य	पेंद्या -	तो बचा है ।
प्रतिनिधि -	देगलूरकर		कन्हैया, ओ कन्हैया ।
गंगू लडकी, नागरिक -	अश्विनी जुमडे		(कृष्ण का प्रवेश)
आई, एम.एफ. -	बिद्युत कोटोकी	कृष्ण -	देखो ना कन्हैया, ये लोग क्या कह रहे हैं ।
पत्नी -	शिल्पा टिपसे		ठीक ही तो है । तुमने जरूर कोई शरारत की
रूपैय्या, नागरिक -	मिनाल कारेकर	पेंद्या -	होगी ।
			नहीं किशन, मैं तो यूँ ही पूछताछ कर रहा था ।
			और अब मैं दूध थोड़े ही पीता हूँ ?
राधा -	(कुछ ग्वालिनें रास्तेसे गुजर रही हैं ।)	कृष्ण -	क्यों ?
	अरी ओ गंगू ओ चमेली, अरे चलो । बसंती	पेंद्या -	(विज्ञापन की शैली में) बडा जो हो गया हूँ, हाँ,
	ओ बसंती, तुम भी चलो । आओ, आओ चलो,		तो ये कह रहे थे कि इन्हें दूध बेचना पडता है ।
	देर हो रही है ।	चमेली -	हाँ कन्हैया । सही है यह । हम अपने बच्चों को
चमेली -	आई राधाबाई । लेकिन जाना कहाँ है ?		भी दूध,दही नहीं खिला सकते । दूध के मटके
राधा -	मथुरा के बाजार नहीं चलोगी क्या ? चलो देर		उठाकर बडे भोर हम शहर चले जाते हैं । एक
	हो रही है ।		यही धंधा बचा है गाँव में । गाँव के सारे मर्द
पेंद्या -	वाह, वाह । रुको ! कहाँ जा रही हो ?		बेकार हो गये हैं बडी कंपनीयोंके कारण ।
गंगू -	कहीं भी । तुमसे मतलब ?	राधा -	और वैसे भी दूध के ठेकेदार भले ही बाहर दस
पेंद्या -	(विज्ञापन की शैली में) मतलब है । मतलब है !		रुपये में बेचते हों मगर हमें तो तीन ही रुपये
	इतने प्यार से पूछ रहा हूँ और आप हैं कि...		मिलते है ना । दूध नहीं बेचेंगे तो खाएँगे क्या ?
	अरे ! इस मटके में क्या है ?		इसलिए कहते हैं अब हमें जाने दो । पहलेही देर
चमेली -	हम लोग मथुरा जा रही हैं, दूध बेचने ।		बहुत हो गई है ।
राधा -	(विज्ञापन की शैली में) हमारा ‘आरे धी’		(कृष्ण गहरी चिन्ता में व्यस्त)
	खाओ और और तगडे हो जाओ ।		(विज्ञापन की शैली में) यह क्या हाल बना रक्खा
गंगू -	‘माँ छाप दूध पाउडर’ अब छोटे पैक में भी है, दे	पेंद्या -	है ? कुछ लेते क्यों नही ? ओ कन्हैया, क्या
	दूँ ?		सोच रहे हो ? घर के और गोटे के छप्पर बदल
पेंद्या -	‘माँ छाप दूध पाउडर ?’ यह किस मर्जकी दवा		दूँ क्या ?
	है ? अरे पगली, दूध भी कहीं बेचा जाता है ?	कृष्ण -	नहीं पेंद्या, मैं इन लोगों के हालात के बारे में सोच
	और मैं तो पेंद्या हूँ, मैं तो वैसेही खाऊँगा,		

रहा हूँ। सोच रहा हूँ कि क्या कर रहे हैं ये लोग। क्या कर रही है इस देश की सरकार? कहाँ जा रहे हैं ये लोग?

सपने लेकर सहर ढूँढने वाले राही भी नहीं जानते डगर है यह गहरे खाई की

पेंछा - मगर मुझे तो कुछ नहीं दिखाई देता।

कृष्ण - तुम्हें देखना हो तो चलो मेरे साथ। (प्रधानमंत्री के ऑफिस का दृश्य)

प्रधानमंत्री - बिल्कुल नहीं। यह प्लान मुझे मंजूर नहीं। और कर्ज लेना? नामुमकिन। लोगोंको क्या बताएँगे?

वित्तमंत्री - लोगों को क्या बताना है? 'विकास' शब्द तो अपना 'खुल जा सिमसिम' है। हमने अपने भविष्य में किए जाने वाले कठिन आर्थिक उपायों का ढिंढोरा तो लोगों में पहले से ही पिटवा दिया है।

प्रधानमंत्री - लेकिन राधा मोहन जी जरा सोचिए तो। और आजकल तो पहले जैसी बात रही नहीं। लोगों को खुश रखना पडता है। इलेक्शन हर साल जो होता है। और उस में भी पानी जैसा पैसा बहाना पडता है। और फिर देशपर कर्ज का बोझ भी तो बढेगा।

वित्तमंत्री - प्रधानमंत्री जी, हमारी पुलिस जो सोना पकड रही है वह आखिर किस काम का? और फिर आप को बीस परसेंट भी तो मिलेंगे।

विदेशमंत्री - अरे हॉ। मैं तो पहले से ही कह देता हूँ। इस बार मैं स्विट्जरलैंड के दौरे पर जाऊँगा। पूरा योरोप घूम कर आया हूँ मगर वह साला स्विट्जरलैंड बच गया है। आप भी साथ चलेंगे।

प्रधानमंत्री - वह देखेंगे बाद में। पहले यह बताइए वित्तमंत्री जी कि आपके हंड्रेड डेज का क्या हुआ? लोग जूतों से मारेंगे एक दिन।

वित्तमंत्री - लोगोकी चिंता आप क्यों करते हैं? लोग समझदार होते हैं। सौ दिन का तो एक स्टंट था। सौ दिन में कभी महँगाई कम होती है क्या?

विदेशमंत्री - और वैसे भी सामाजिक जीवन में सफलता पाने के लिए भ्रष्टाचार और महँगाई के महामंत्र तो लोगो के प्रति हमारी देन ही तो है।

वित्तमंत्री - सामान्य नागरिकों की त्याग करने की भावना और बुलंद करने के लिए टी.वी. पर सुबह और शाम मेरा देश महान का रेकॉर्ड भी जारी किया है। और आपको देश पर बढते हुए कर्ज का इतना ही एहसास है तो आपने किसानोंका कर्ज

क्यों माफ कर दिया। बोलिए ना, अब क्यों चुप है?

प्रधानमंत्री -

है कुछ ऐसी बात जो चुप हूँ

वरना क्या हमें बात करनी नहीं आती?

विदेशमंत्री -

किसानों के कर्ज माफ नहीं करते तो इन्हें 'प्यारे ताऊ' कौन कहता?

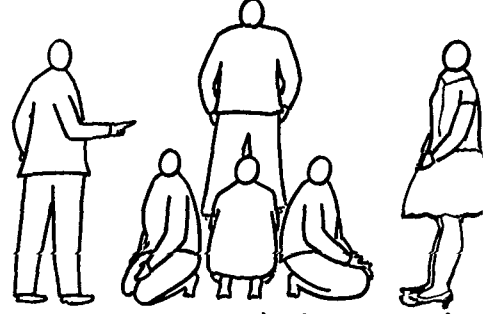
प्रधानमंत्री -

ठीक है, प्लान मंजूर।

वित्तमंत्री -

तो चलो वर्ल्ड बैंक के पास।

(लोन लेने का दृश्य)

जापान -

जापान आप को दो सौ करोड येन का कर्ज देगा। मगर टेक्नालॉजी हमारी होगी।

प्रतिनिधि -

ठीक है जी। उसमें कौन सी नई बात है?

वर्ल्ड बैंक -

वर्ल्ड बैंक आपको ४५० करोड डॉलर का कर्ज देगा। मगर बदले में आप क्या देंगे?

प्रतिनिधि -

हम आपको बीस टन सोना देंगे। जिसे आप गिरवी समझ सकते हैं।

आई.एम.एफ. -

आई.एम.एफ. इंडिया को ५८० बिलियन डॉलर का कर्ज देगा। मगर यह कर्ज इंटेरेस्ट के साथ तुम्हें एक बरस में चुकाना पडेगा। वैसे भी तुम्हारे इंडिया में हरसाल गर्वमेंट बदलती है। कर्ज वापिस लें भी तो किससे?

प्रतिनिधि -

ठीक है। थैक्यू वेरी मच।

(दृश्य बदलता है।)

कृष्ण -

सुबह होते ही चले आते हैं बाजार में लोग

गठरियाँ सिर ऐ उठाए हुए ईमानों की।

पेंछा -

बहुत खूब। बहुत खूब। मिल गया कर्ज। मिल गई टेक्नालॉजी। बन गई ताकत। बढ गई हिम्मत। अब होगी उन्नति। चारों और खुशहाली।

कृष्ण -

कैसी उन्नति पेंछा? कैसी खुशहाली?

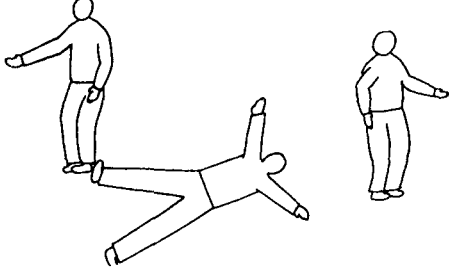
आ गयी है फस्ले सुकू चाक गरेबा वालो

होठ सिल गए हैं चाहे कोई जख्म सिले या ना सिले।

(एक आदमी का प्रवेश। वह गाना गा रहा है।)

पहले झुकता है और धीरे - धीरे जमीन पर गिर जाता है ।)

- आदमी - मनमोहन बड़े झूठे हो, मनमोहन....
पेंछा - यह आदमी तुम्हें झूठा क्यों कह रहा है, भगवन् ?
कृष्ण - आओ देखें । कौन हो भाई ?
आदमी - तुम कौन हो ?
कृष्ण - मुझे नहीं जानते ? जो मुझे भूल जाता है उसे सबकुछ भूलना पडता है । मैं तो साक्षात मनमोहन हूँ । तुम कौन हो ?
आदमी - मुझे इतनी जल्दी भूल गये मनमोहन ? गौर से देखो । मैं भारत का रुपैया हूँ । मुझे डराने आए हो ? जाओ मनमोहन मैं और गिर नहीं सकता । मैं पहले से ही बहुत बहुत गिर चुका हूँ । (ढेर हो जाता है ।)

- कृष्ण - अरे सुनो भाई, मैं वह मनमोहन नहीं हूँ .
(दो भिखारियोंका प्रवेश)
भिखारी १ - अल्लाह के नाम पे दे दे बाबा
भिखारी २ - भगवान के नाम पे दे दे बाबा
भिखारी १ - अरे भीखू इधर देख जमीन पर रुपैय्या गिरेला है ।
भिखारी २ - बैकवर्ड है । रुपैय्या गिरेला है तो मेरेकू क्या दिखाता है ? उठाके फेंक दे कचरे के डिब्बे में । (आदमी को उठाके फेकते हैं ।)
भिखारी २ - डॉलर नहीं तो दीनार चलेगा ।
भिखारी १ - पाऊंड नहीं तो येन चलेगा ।
भिखारी २ - और चलेगा नहीं तो दौड़ेगा ।
मगर रुपैय्या मत दे बाबा
कुछ भी दे मगर रुपैय्या मत दे बाबा ।
(भिखारी चले जाते हैं ।)
पेंछा - कन्हैया तुम झूठे हो । यह खुशहाली नहीं तो क्या है ? भिखारी भी आजकल डॉलर माँगने लगे हैं । किसी शायर ने क्या खूब कहा है - 'दर्द का हद से गुजर जाना ही दवा हो जाना है ।'

शायद मैं ने ही कहा है ।

(धर का दृश्य)

- बच्चें - मम्मी भूख लगी ... । मम्मी खाना दो ।
माँ - अभी लाई । टू मिनटस् । भूख लगे तो बच्चों को बस मैगी ही चाहिए ।
पलभरमें तैय्यार, खाने मे मजेदार । अभी लाई । (लडकी टी. वी. लगाती है ।)
(टी. वी. पर विज्ञापन शुरू है । यह विज्ञापन बहुराष्ट्रीय कंपनियोंके हैं ।)
टी. वी. - बूस्ट खाइये और आप भी कपिलदेव जैसे शक्तिमान ...
लडका - पापा मैं भी बूस्ट खाऊंगा और बडा होकर कपिल जैसा शक्तिमान बनूंगा और भारत के लिए क्रिकेट खेलूंगा ।
पापा - हां हां, तुम तो अभी से कपिलदेव जैसे बन गए ।
टी. वी. - नयना, देखो ना मेरे बाल कितने काले, कितने सुंदर । 'शाम्पू लैक्म' का और अंदाज आप का ।
माँ - सुनो जी हम भी वही शाम्पू लाएँगे । आजकल मेरे बाल भी बहुत झडने लगे हैं ।
लडकी - और पाँडस् का साबुन । पीला, काला और नीला भी ।
पापा - ठीक है, ठीक है ।
कामवाली - वहिनी, कितनी बार कह चुकी हूँ । इस बार मैं बर्तन और कपडों को हाथ भी नहीं लगाऊंगी । बर्तनों के लिए विम और कपडों के लिए सर्फ ही चाहिए । फ़िर देखना सबकुछ चकाचक । अब समझी, सर्फ की खरीदारी में और भी समझदारी है ।
लडका - ललिता जी, ये बर्तन ले जाइये ।
- पचपन, छप्पन, सत्तावन...
पापा - सुनो जी मैं जरा कॉर्नर पर हो आता हूँ समाचार शुरू हो गये हैं ।
माँ - मैं भी आती हूँ जी । बूक बाँड लेनी है ।

लडका - माँ मेरे लिये लहर पेप्सी ले आना ।
लडकी - और मेरे लिये चिंटू सक्सेना ।
टी.वी. - नमस्कार । आज के मुख्य समाचार । आई.एम. एफ. ने भारत को और ऋण देना मंजूर कर लिया है ।
(लडकी चली जाती है ।)
अंतरराष्ट्रीय बाजार में रुपये का और अवमूल्यन ।

लडका - ओफफो ! फिर वही ।
(टी.वी. बंद कर देता है ।)

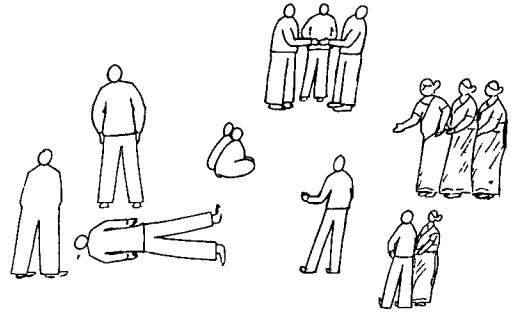
पेंछा - मनमोहना, बड़े झूठे हो । अभी जो हमने घरमें देखा क्या इसे भी खुशहाली नहीं कहोगे तुम ?
कृष्ण - घर में देख लिया अब जरा बाहर भी तो तो देख लो ।
(पति-पत्नी रास्ते पर बातें करते गुजर रहे हैं ।)
पत्नी- मैंने आज बैंक में टी.वी. और प्रीज के लोन का आखिरी हफ्ता भी जमा कर दिया है ।
पति- वी.सी.आर. का लोन भी इस बरस चुका देंगे ।
पत्नी - अब तो मुझे अपनी नई कार का बेसब्री से इंतजार है । उसका लोन कब मिलेगा ?
पति- मिलेगा । लेकिन लेंगे तो मारुति - सुजुकी ही लेंगे ।
(एक औरत का प्रवेश । उसकी मुद्रा दीन है ।)
औरत - कुछ खाने को मिलेगा माई ? हम दो दिन से भूखे हैं । मेरे बच्चे भी भूखे हैं । कुछ खाने को दो ना माई । भगवान तुम्हें लंबी उम्र देगा ।
पत्नी - दूर हो जाओ । हटो । मेरे कपड़े खराब हो जाएंगे । आ जाते हैं कहीं से । इनको क्या है ?
उठायो हाथ और माँगी भीख । इसीलिए कहती हूँ जो वह अपनी नई कार आ जाए फिर इन लोगों का मुँह भी नहीं देखना पड़ेगा । चलो चलो, और कहीं जाकर हाथ फैलाओ । गरीबी का ढोंग रचाकर चैनसे रहने की आदत सी हो गई है इन लोगों की ।
औरत - (चेहरे पर ताबानी) हम लोग भिखारी नहीं हैं । किसान है हम लोग । खेतों के राजा । गाँव में जमीन है, खेती है हमारी भी । जिसे बंजर बनाया है आप ही के इरादोंने । मेमसाब, जो चाय पीती है आप सुबह - ओ - शाम, खरीदती है शक्कर इर्दगिर्द, खुले बाजार, उसी शक्कर की हवस ने चूस लिया है हमारी भूमि की रग रग का जीवनरस । और आप कितनी आसानी से कह सकती है हमारी भीख को एक ढोंग, हमारी तडप

को चैन, कितनी आसानी से... । फुरसतत मिले तो आपकी चार पहिएवाली गाड़ीसे गाँव चलकर देखिएगा । कितनी समझदारी से खतम होते जाते हैं लोग । हम भिखारी नहीं हम किसान हैं मेमसाब । हमें भीख न दो, हमें काम दो । हमें भीख न दो हमें काम दो... ।
(और एक औरत का प्रवेश)
दूसरी औरत - हाँ, हमें भीख न दो हमें काम दो । हम भी चमार हैं उसी गाँव के । वे गाँव जो स्वयंपूर्ण थे कभी । वे खलिहान जो हरेभरे थे कभी । जहाँ भाई - भाई मिलकर किया करते थे काम । और हाँ, दो वक्त की रोटियों से जहाँ वंचित नहीं था अवाम । मगर यह तो एक इतिहास है । एक काल्पनिक परिकथा-सा बन गया है, हमारा चैन, हमारा आराम । आपके रंगीन टी.वी. सेटोंपर आते हैं चित्र उन कंपनियोंके जो बसे हैं हमारे पेट के श्मशान घाटपर । और आप कितनी आसानी से कह सकती हैं, एक ढोंग, एक चैन हमारी प्यास को, हमारी तडप को । हम भिखारी नहीं, मजदूर हैं । हमें भीख न दो हमें काम दो ।
तीसरी औरत / चौथी औरत - हमें भीख न दो हमें काम दो ।
पत्नी - (पति से) चलो जी इनसे क्या लेना देना ? हमें क्या फर्क पडता है ?
(कृष्ण प्रगट होता है । क्रोध से उन दोनों को खीचता है ।)
कृष्ण - रुक जाओ हे अंधकारमय पथ पर चलने वाले राही, रुक जाओ, इसके पहले कि समय के पास न बचे कोई अधिकार तुम्हें क्षमा करने का, रुक जाओ ।
क्या कोई कर्तव्य नहीं बनता तुम्हारा इनके प्रति ?
क्या नहीं बढा सकते तुम अपना हाथ इन डूबनेवालों की तरफ ?
डूबना तो तुम्हें भी है, आज न्हिँ तो कल । बाढ नहीं जानती कोई भेद, बडा घर या छोटा घर ।
वे पिसे जा रहे हैं चक्की में आज और तुम ?
तुम घूम रहे हो उसी चक्की के तटपर...
तुम्हारा मतलब है हम पर भी बुरी बीतेगी ?
कोई आशका हैं तुम्हें ? देखना चाहोगे ? तो देखो ।
(कर्ज का दृश्य । भारत का प्रतिनिधि आई.एम.

- एफ. में)
- आई.एम.एफ.- पुअर इंडियनस, और कितनी बार तुम हाथ फेंलाओगे ?
- प्रतिनिधि - नहीं नहीं हम तुम्हें और मदद नहीं कर सकते । नहीं साहब, आपकी मदद के सिवा हमारी प्रगति के रथ का एक पहिया भी नहीं हिलता । बस और एक बार कर्ज दीजिएगा ।
- आई.एम.एफ.- मगर इस बार हमारी कुछ शर्तें हैं । डिवैल्यूएट द मनी ...
- नागरिक - रुपएका और अवमूल्यन ? फिर तो महँगाई बढ़ेगी ।
- आई.एम.एफ.- डिफेन्स एक्सपेन्सेस कम करो ।
- नागरिक - लेकिन पाकिस्तान और चीन से कौन बचाएगा ?
- आई.एम.एफ.- सबसिडी कम करो ।
- नागरिक - आप क्यों कष्ट उठाते हैं ? किसान तो वैसे ही मर जाएँगे ।
- आई.एम.एफ.- प्राइवेटाइजेशन करो, गवर्मेंट सर्वेण्ट कम करो, डिअरनेस अलाउन्स कम करो ।
- पति - मारे गये । अब लोन कैसे चुकेगा ?
- पत्नी - और मेरी कार ?
- आई.एम.एफ.- सरकार के पर्सनल खर्चें कम करो ।
- नागरिक - यह तो असंभव है ।
- (सारे उठकर कृष्ण के पास आते हैं ।)
- पत्नी - हमें माफ करना कन्हैया । हमसे भूल हो गयी ।
- पति - हम बचा लो इस भयप्रद अंधकार से । ले चलो हमें दूर, जहाँ हो किरन कोई आशा की ।
- लोग - हॉ कन्हैया, हमे बचालो, हम तुम्हारी शरण आये है । अब हमारा जीवन तुम पर ही निर्भर है भगवन् ... ।
- कृष्ण - भूल से भी, मुझे भगवन न कहो । मैं तुमसे अलग नहीं हूँ । सोच में तो मैं भी पड़ गया हूँ । मेरे पास भी इस समस्या का कोई हल नहीं है । इस का हल हम सबको मिलकर ढूँढना होगा । पहले यह सोचिए कि इस स्थिति के लिए जिम्मेदार कौन है ?
- १- शासन की अर्थव्यवस्था.
- कृष्ण - और अर्थव्यवस्था किस पर निर्भर है ?
- २- व्यापारियोंपर और बड़ी बड़ी कंपनियोंपर जो

- विदेशी व्यापारियों से पैसे लेते हैं ।
- कृष्ण - और कौन ?
- ३- बहुराष्ट्रीय कंपनियाँ और उनके विज्ञापन ।
- कृष्ण - और बहुराष्ट्रीय कंपनियाँ किसके बलबूतेपर खड़ी हैं ?
- १- शासन के ।
- २- व्यापारियोंके ।
- ३- एडवरटाइज के ।
- कृष्ण - और, और किसके ? नहीं जानते ? हम और आप के । हाँ, इस परिस्थिति के लिए जिम्मेदार हैं हम और आप लोग जो इन बहुराष्ट्रीय कंपनियों से माल खरीदते हैं, और हमारे भाइयों के घर उजाड़ देते हैं । और छीन लेते हैं उनका काम करने का अधिकार । पैसा ले जाती हैं विदेशी कंपनियाँ और हम-आप जैसे शेखचिल्ली अपने ही देश को और कमजोर बनाते रहते हैं ।
- जरा सोचो, कहाँ गये वे देहात, कहाँ गई वह स्वयंपूर्ण व्यवस्था ?
- कितने परिपूर्ण थे हम । कहाँ गया वह सब ...

हजारो साल पहले,
याद नहीं कितना समय बीत गया
कुछ कमी रह गयी थी हम से

वरुणराज की पूजा में
क्रोध से जिसने जमुना जल को
कर दिया था अतिविशाल ।
तब उंगलीपर गिरीगोवर्धन
मैंने ही उठाया था
तब मैं था नन्हा सा बालक
अगर तुम्हारा साथ न होता
कैसे उठ पाता वह मुझे

याद है मुझ को हर क्षण हर पल
तब मैं था नन्हासा बालक ।
आज भी ऐसा ही संकट है
मैंने फिर उंगली बढाई है
गर तुम सारे मिलकर अपनी
लाठी स्वदेशी की बढाओगे

और स्वदेशी का व्रत लेकर
गीत स्वदेशी का गाओगे
यह संकट भी टल जाएगा
यह पर्वत भी उठ जाएगा ।

* * *

विज्ञान युग में साहित्य की अुपादेयता

सुवर्णा दाभाडे, द्वि. व. सा.

साहित्य सामाजिक जीवन का दर्पण है। समाज में जो घटनाएँ घटित होती हैं, उसका ही प्रतिबिंब साहित्य में होता है। उपन्यास सम्राट मुंशी प्रेमचंदजी के साहित्य से प्रेमचंदयुगीन सामाजिक परिस्थिति, आर्थिक तथा जातीय विषमता और उस काल इतिहास आदि की जानकारी मिलती है।

जीवन का उद्देश्य आनंद है। किसी के लिए आनंद ऊँची इमारतें, महल में है तो किसी के लिए धन या घर-गृहस्थी में। इस विज्ञानयुग में भौतिक चीजों से क्षणिक आनंद मिलता है। भौतिक आनंद से अच्छा, सच्चा और पवित्र आनंद है - मानसिक आनंद। यह आनंद साहित्य से प्राप्त होता है।

कई लोगों के पास समय ही समय होता है। समय काटना उनके लिए एक समस्या होती है। तब वे पढते हैं। हमने कितना पढा इसकी अपेक्षा जो हमने पढा है, उससे हमने कितना ज्ञान पाया, यह महत्वपूर्ण बात है। साहित्य पढने से हमें जो आनंद मिला है, वह आनंद श्रेष्ठ एवं दिव्य होता है। दुर्भाग्यवश हमारे यहाँ न जाने कितने लोग हैं, जो पढना ही नहीं जानते। वे तो ऐसे आनंद से वंचित रहते हैं।

साहित्य का संबंध मानव के अंतर्मन से तो विज्ञान का संबंध बुद्धि से है। या यों कहिए कि साहित्य का क्षेत्र कल्पना और भावना का है तो विज्ञान का बुद्धि और विलास का। साहित्य और विज्ञान इन दोनों में पर्याप्त हैं।

विज्ञानयुग में हमारा जीवन गतिमान है। इसलिए ज्ञान की अपेक्षा मानव भौतिक सुख, संपत्ति और आराम इसकी ओर आकर्षित होता है। कोई दुःखी, अकेला अगर जीवन के प्रति निराश है, वह साहित्य का आनंद लेकर जीने की प्रेरणा पाता है। साहित्य मनुष्य के व्यक्तिगत और सामाजिक जीवन को बनाए रखता है। वह दिशाहीन भटकनेवालों को राह दिखाता है। समाज में व्याप्त भेदभावों, आडंबरों, अंधविश्वासों का खंडन

करके आंतरिक पावित्र्य, कर्तव्य, त्याग आदि का निर्वाह करता है।

साहित्य का उद्देश्य केवल मनुष्य का मनोरंजन या बौद्धिक विकास करना ही नहीं है तो उसके जीवन को मंगलमय और अधिक सुंदर बनाने की कोशिश करना है। आनंद देने के साथ साथ जीवन को उन्नत करता है। साहित्य के सहारे हम अपने दुःख और संकट को पलभर के लिए भूल सकते हैं। संकटों से भरे ऐसे वास्तविक जीवन से दूर सुंदर कल्पना के रमणीय जगत में भ्रमण कर सकते हैं। साहित्य से हमारे विचार समृद्ध से समृद्धतर होते हैं और विचारों की एक दिशा प्राप्त होती है।

साहित्य से हमें जीने की प्रेरणा मिलती है। अनुभव तो बढाता ही है और उसके साथ साथ व्यावहारिक ज्ञान बढाता है। जो साहित्य हमें जीने की प्रेरणा तथा आनंद नहीं देता, वह साहित्य 'साहित्य' कहने का अधिकारी नहीं होता। राष्ट्र के जीवन की उन्नति और अवनति, आशाएँ और आकांक्षाएँ साहित्य में चित्रित मिलती हैं। साहित्य से हमें अतीत ज्ञात होता है। इससे हम विचार और मन में परिवर्तन कर सकते हैं। आदर्श विचार और स्वस्थ दृष्टिकोण रखने में कामयाबी मिलती है। हम अपने देश का भविष्य उज्ज्वल तथा उसकी तरक्की में सहयोग प्रदान कर सकते हैं।

साहित्य हर एक देश की सभ्यता का इतिहास है। वह संस्कृति की विरासत को एक पीढी से दूसरी पीढी तक संक्रमित करने का माध्यम है। "कल" कैसा था? यह "आज" के लोगों को बताता है और "आनेवाले कल" का निर्माण करने की प्रेरणा देता है। इस प्रकार भूत, वर्तमान और भविष्य तीनों में उसकी गति है। धर्म, संस्कृति, दर्शन' विज्ञान इसका संग्राहक है। और आनेवाले कल में, विज्ञान युग में यंत्रमानव बनते आदमी को आदमी बनाए रखने की जिम्मेदारी इसी साहित्य पर है।

* * *

टी. वी. सिरियल - 'फटीचर' - एक प्रतिक्रिया

बबीता गावडे तू. व. सा.

अंग्रेजी में एक नाटक पढा था। "लेखक की तलाश में छः पात्र।" पर हमारे टी. वी. वालों को लगा कि भई यह क्या बात हुई, और उन्होंने पात्र की तलाश में लेखक को निकाला और 'फटीचर' धारावाहिक का निर्माण हुआ इस में पात्र, लेखक की किताब के पन्नों से भाग जाता है लेखक उसे उंचे किरदार के रूप में एक सभ्य, सुशिक्षित और अमीर व्यक्ति बनाना चाहता है। पर हमारा फटीचर यह सब नहीं चाहता है। वह तो लागों के बीच रहना चाहता है, और उसकी इस दुनिया में आने के बाद से लोगों को उससे इतना लगाव हो गया है कि लेखक, सारा जन-समूह तक उसे ढूँढने निकल पडा है। शायद यह फटीचर अपने साथ कोई चुम्बक लिए फिर रहा है, तभी तो इतने सारे लोग उसके मोहपाश में फँसते चले जा रहे हैं। वरना उस जैसे व्यक्ति के पास जिसके पास अपना कहने के लिए कुछ भी नही लोग क्यों पूछते।

खैर इन फुटे-हाल फटीचरों की पहले से कमी नही थी और आज स्थिति यह है कि इनकी संख्या राशन की लाइन की तरह बढ़ती ही जा रही है। ऐसा लगता है कि कुछ ही दिनों में हमें भी इसी लाइन में खडे रहना पडेगा। हाँ, जो उच्च मध्यम वर्ग है, उसके बाद अमीर है, इनका नम्बर जरा देर से लगेगा। क्योंकि अभी इनके पास काफी माल बाकी है। अन्न, वस्त्र और आवास की बढ़ती समस्या इस कतार के लिए कारण है। न जाने और कितनी कतारें किस-किस वजह से बन जाएँ।

पता नहीं लेखक महाशय कैसा मूर्ख है जो 'फटीचर' को अपने पन्नों में कैद करना चाहता है। 'फटीचर' तो हम अधमरो के लिए एक 'जिंदगी' की मिसाल है। आज जीवन इतना नीरस हो गया है कि जिंदगी किसे कहते हैं, यह तक हम भूल गये हैं। हर तरफ लाचारी बेबसी, मजबूरी है जो हमारे पीछे आतंकवादियों की तरह लगी हुई है। 'फटीचर' के माध्यम से लेखक ने आज के समाज की विसंगतियों पर प्रकाश डाला है। म्युनिसिपल पार्टी का टूटा पाईप तक हम नहीं छोडते। लगता है कि थोडे दिनों बाद 'मिनी कम्फर्टेबल हाउस' के निर्माण में ये पाईप काम आएंगे। यानि पाईपों का उत्पन्न अगले कुछ वर्षों में अधिक होगा ऐसा निश्चित अन्देसा हमारे भावी उत्पादन अधिकारियों ने लगाया है। सो आज ही चलिए हम और आप भविष्य गृह योजना के कार्यालय में जा कर एक-एक पाईप बुक कर आएँ।

अब जरा राजनीतियों की ओर चलें। जब चुनाव पास होते हैं तो सब के सब मक्खि की तरह इन फटीचरों के आस-पास मंडराते हैं। और जैसे ही फटीचर इन्हें मिलता है कहते हैं - 'यार फटीचर कहाँ थे इतने दिन, कब से तुम्हें ढूँढ रहे हैं।' और चुनाव खत्म होता है, वोट जेब में जाते हैं और हमारा कल का सरताज, पैरों तले फिर पाँच वर्षों के लिए दबा दिया जाता है। वाह रे ऊपर वाले क्या दिन दिखा रहा है आज का अमीर कल का फकीर बनता जा रहा है। कितना उज्ज्वल भविष्य है हमारा। इतना तुरंत बदलाव तो शायद ही किसी युग में होता होगा। कॉम्प्यूटर युग है, यहाँ तो दिल भी कम्प्यूटर बन गया है, इसमें न दया है न किसी के लिए प्रेम। यह सारा शरीर एक ही कार्य करता है कि कैसे दूसरे की टोंग खीचें और उसे गिराएँ और उस पर अपना शासन विश्व जमाएँ। जब फटीचर होंगे तभी तो हम किसी पर रोब झाडेंगे ना। ये सभी इस नई बीमारी का प्रभाव है, जिसे मनुष्य के विचारमिन्दों में बदल जाते हैं, पहले की तरह साल-साल विचार करने नहीं लगता है - नाम है - "एटोमैटिक निर्णय बदलाव एण्टीधीसी"। खैर आप सावधान रहिए, नहीं तो ये आपको भी डस लेगी।

'फटीचर' का किरदार वाकई में प्रभावशाली रहा। उसे देखते ही हँसी आ जाती है और हम - 'फटीचर' - कहते हैं। उसके हाव-भाव, प्रतिक्रियाएँ, अभिनय, भावुक होना और कहना - "यार फटीचर, तू इतना इमोशनल क्यों है?" सभी कुछ प्रभावित करता है।

हमारे जीवन की नीरसता को देखकर ही शायद इन टी. वी. वालों को हमें इस पात्र और उसके विचारों से परिचित कराने की जरूरत महसूस हुई होगी। सच ही तो है कि हम आज जीवन के आशावादी दृष्टिकोण से कोसों दूर आ गए हैं। बढ़ती गरीबी और आर्थिक समस्याओं से हम पीडित हैं और शायद ऐसे में इस धारावाहिक के माध्यम से हमें तिनके का सहारा देकर लेखक आशावादी होने का सन्देश दे रहा है।

* * *

काव्यकुंज

मेघांची घेऊन काळी दुलई

पिंपरीकर महेश मुकुंद

प्र. व. शा.

मेघांची घेऊन काळी दुलई
सांडे पाऊस संततधार ॥
कोणी छेडिली दूरवरूनी ।
धुंद, कोवळी, आर्त सतार ॥

गर्द वनामधे हिरव्या हिरव्या ।
कोण शोधते वेडा कोकिळ ॥
रंगीत झाल्या दिशांमधुनी ।
आकाशाचे संगीत होशील ॥

अशा स्वरांच्या सरी छेडती ।
मल्हारातून एक कहाणी ॥
प्रेमाच्या दुनियेत दंगले ।
डोळ्यांमधले कातर पाणी ॥

* * *

‘बिंब’

निवेदिता आगाशे

एम.ए. भूगोल (भाग-२)

परवा बऱ्याच कालांतराने तो भेटला.
‘प्रत्याभरणाच्या’ प्रक्रियेत
‘मी मार्गी लागलोय म्हणाला.
जीव एकवटून बराच शिकलेला.
-पण त्यामागे बरीचशी,
आयुष्याची फरफट, चालढकलच जाणवली.
नाहीतर ‘पुढे कय?’ हा प्रश्न
त्याला पडला नसता !
- मलाही त्यावेळी माझं
उरापोटी शिकणं
‘प्रेरणाशून्य’, ‘केविलवाणं’ जाणवलं !!

* * *

“एकच कविता”

सचिन के.

प्रथम वर्ष शास्त्र

अंधाऱ्या रात्री पेटलेल्या वणव्यासारखी
एखादीच कविता पेटुन यावी
सीमेतही काळाच्या जी सीमेबाहेर रहावी
प्रतिमेच्या दालनात शब्दांच्या झुंबरांनी
एकच कविता सजवावी ॥१॥

मंद प्रकाशाने जिच्या सावलीही परकी व्हावी
आयुष्यात माझ्या एकच कविता जमावी
जन्मासही पुरुन मागे ती उरावी ॥२॥

* * *

गाणे

उमा नामजोशी प्रथम वर्ष कलाशाखा

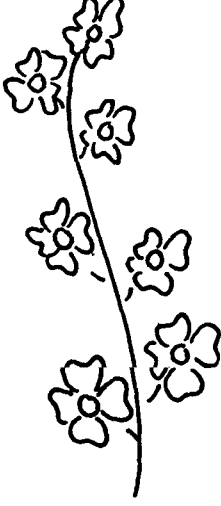
गाण वाऱ्याचं,
चिंब पावसाचं,
कोवळ्या उन्हाचं,
गाणं मनाचं,
निळ्या आकाशाचं,
लुकलुकणाऱ्या ताऱ्याचं,
खळाळणाऱ्या समुद्राचं,
गाणं एकांताचं,
निराश मनाचं,
दुःखी आसवाचं,
हरवलेल्या वाटेचं,
गाणं आशेचं,
शब्दांच्या पलीकडचं,
सुरांच्या संगतीचं,
मैत्री, भक्ती, प्रीतिचं,
गाणं जीवन यात्रेचं.

इवल्याशा कळीला

गौरी वैद्य

१२ वी, साहित्य

इवल्याशा कळीला ग,
वाटे आता फूल व्हावे,
हव्याशा या बहरात
आपणही बहरावे ॥१॥

'सदाफुलीपरी सदा
नाविन्याचे ल्यावे लेणे
नव्या नव्या जगताचे
नवीनच गाणे गाणे ॥२॥

हौंसेहौंसेने हा सारा
गडे करावा शृंगार
जरी थोड्याच वेळात
होई काळाचा प्रहार ॥३॥

अल्पशा या आयुष्यात
जरा सुगंधित व्हावे
क्षणांजा अन् दुसऱ्याच्या
क्षण गंधित करावे ॥४॥

येते वाट्याला जी रात
आणि फुललेला दिन
टिपावा तो पापण्यात
अर्पावे अन् तन मन ॥५॥

मार्दव अन् तरलता
सदा जपत रहावी
'अस्तित्वाशी स्वतःच्याच
त्यांची नाती जुळवावी ॥६॥

इवल्याशा कळीला ग,
वाटे आता फूल व्हावे
हव्याशा या बहरात
आपणही बहरावे ॥७॥

***

विश्राम गृह

तेजश्री गाडगीळ

द्वि. वर्ष साहित्य

शोधत होते मी,
मनाचा दिलासा.
पण दिसेनाच कुठे मला
तसा मानवाचा वसा.
देव झाले, धर्म झाले,
पुस्तक अभ्यास सर्व झाले.
सगळे कसे -
आले तसे निघून गेले.
मन शोधत होते -
शोधत होते.

धावपळ करतानाही,
दिलाश्याचा विचार करत होते.
भग मात्र ते रमले,
खरंच हो ते रमून गेले.
धुंद - मुक्त - हिरव्यागार निसर्गात,
झाडांच्या त्या प्रिय हवेत.
सुंदर हिरवळीच्या मखमलीवर पडल्यावर -
मनाला खरंच विश्राम गृह मिळत होते.
ते सर्व निसर्ग दत्त
अगदी कसे शुद्ध होते.

***

शून्य

उमा गताटे

तृ. व. शास्त्र

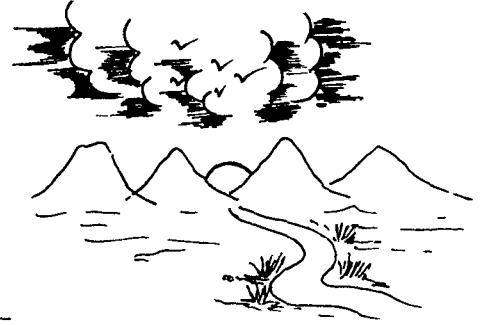
सूर्य मावळतोय दूर - दूर
पण मनात का उठतय काहूर
गडद झाल्या आहेत
सावल्या दुःखाच्या
पुसट होत चाललय आरशातील
आपलच प्रतिबिंब
श्वाससुद्धा सोडून उरलीय
प्राणांची साथ
घनदाट तिमिरात उरलीय
फक्त भकास नजर
शून्याच्या पोकळीचा
शोध घेत ... ।

कविता

गीतांजली लोणकर

एम्. ए. प्रथम वर्ष

किती जपावे पाऊल न पाऊल
किती जपून वाट चालावी
तरी, एखाद्या क्षणी का दुःखरी ठेच लागावी ?
किती सावरावा तोल न तोल
जाईल झोक म्हणूनी
परि, धारेसवे खेचून घेई, अथांग निळे पाणी,
किती शब्द न शब्द साठवावे
किती क्षण न क्षण गुंफावे
तरी ऐनवेळी का डोळे हे फसावे ?

* * *

शब्द

शब्दों से प्रेम करनेवाले
शब्दों को दुःखी -सुखी बनानेवाले
जखमी करनेवाले
अहसास दिलानेवाले
व्यर्थता फैलानेवाले
गूँथनेवाले
तोडनेवाले
जिलानेवाले
निर्मिती करनेवाले
संस्कृति का वहन करनेवाले
शब्द ही तो है
शब्दों से प्रेम करनेवाले

मनीषा मा. देशमुख, प्र. व. साहित्य

* * *

- १) दिल में दर्द की तरह,
आँखों में आँसुओं की तरह
तुम मेरे पास हो,
फूल में खुशबू की तरह ।
- २) मौत है जिंदगी की, सौतेली बहना,
एक के आते दूसरी, जानती नहीं रहना ।
एका का ही हमें, मिलता है संग,
दोनो साथ आये, तो होती है जंग ॥
- ३) चाँदनीं करे चाँद से प्यार
धरती करे गगन से प्यार ।
मन में चाहत है जैसे,
कली करे, चमन से प्यार ॥
- ४) खून का कतरा भी लौ जगाए जीवन की,
शराब की बूँद भी, लौ मिटाए जीवन की ।

सीमा आढाव, द्वि. व. साहित्य

* * *

कनिष्ठ महाविद्यालय

गौरी कौलगुड - कबड्डी
Open Dist School Dist

अनुराधा उरसळ - कबड्डी
State / National

रूपाली थोपटे - कबड्डी

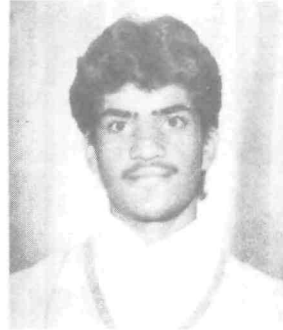
अश्विनी मेहेंदळे - कबड्डी
महिला नॅशनल

मंदार क्षीरसागर - क्रिकेट

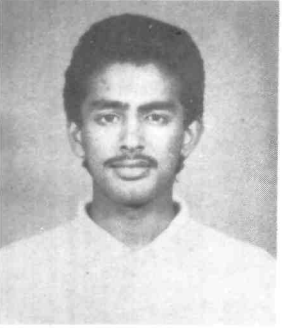
मंदार दळवी - क्रिकेट

राहुल क्षीरसागर - क्रिकेट

अविनाश जाधव - क्रिकेट

पंकज केवळे - बेटलिफ्टिंग

हेमंत खेडेकर - ज्युदो

प्रीतम चौथाई - जिम्नॅस्टिक

प्रज्ञा खाडे - क्रिकेट

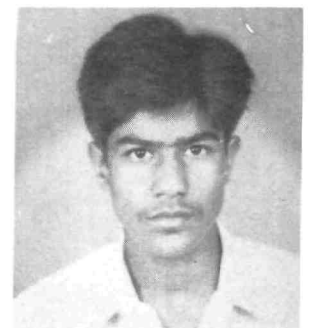
गौतमी चोपडे - फुटबॉल

मंदार शाब्ळू - क्रिकेट

राहुल देशमुख

नितीन सावर्डेकर - क्रिकेट

वरिष्ठ महाविद्यालय

साधना खर्डेकर - कबड्डी
(I.C.S. R.)

वर्षा देखणे - कबड्डी

उर्मिला डेकणे - कबड्डी

संगीता कुणकेकर - कबड्डी

मंजूषा जोशी - क्रिकेट

मनीषा कदम - क्रिकेट

रूपाली नाईक - रोपमल्लखांब

अरुणा सास्वीहळ्ळी - मल्लखांब

तनुजादेवी - टेबल टेनिस

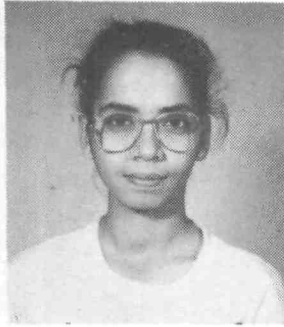
वर्षा टिके - ज्युदो

शुभांगी नवलखा - हॅन्डबॉल

अश्विनी जमदग्नी - हॉकी

अश्विनी दिघे - हॉकी

शुभांगी कदम - अॅथलेटिक्स

वर्षा दिघे - अॅथलेटिक्स

यास्मिन शेख - अॅथलेटिक्स

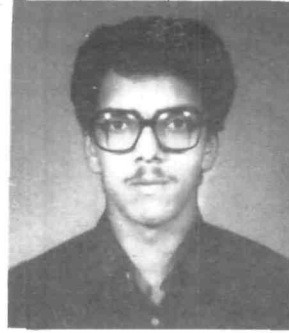
वरिष्ठ महाविद्यालय- मुले

विशाल क्षीरसागर - क्रिकेट
(I.C.S.R.)

नितीन फडतरे - क्रिकेट

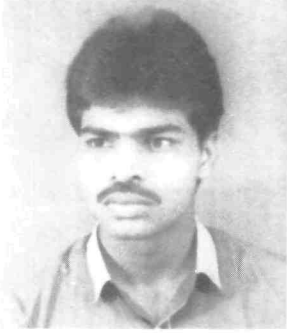
संदीप लेले - क्रिकेट

समीर इनामदार - क्रिकेट

राजेश झोरे - बॉक्सिंग

सुनील लोखंडे - बॉक्सिंग

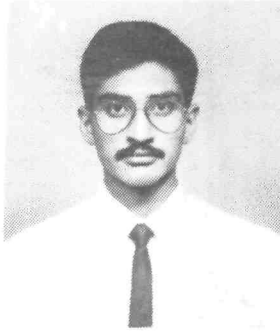
चारुदत्त कदम - बॉक्सिंग

मिलिंद वाघमारे - बॅडमिंटन

आशिष पेंडसे - फुटबॉल

विक्रान्त कांबळे - फुटबॉल

विजय कामाने - फुटबॉल

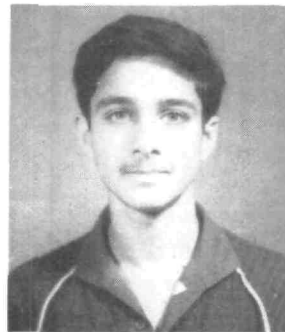
बाळकृष्ण चव्हाण - कबड्डी

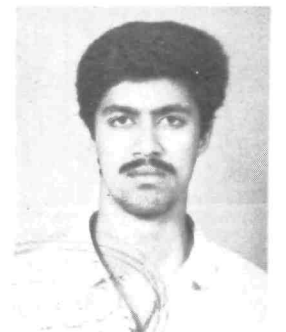
अतुल रिसवडकर - व्हॉलिबॉल

प्रसाद वाळंजकर - व्हॉलिबॉल

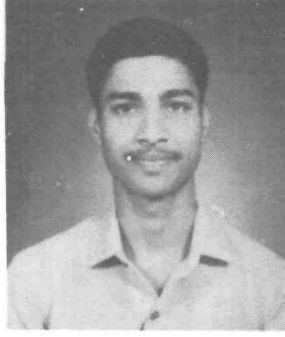
अभिजित भदे - व्हॉलिबॉल

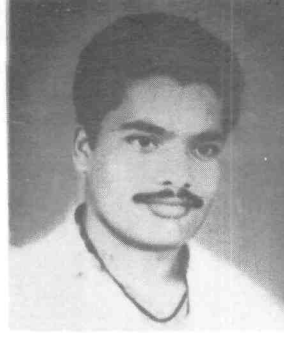
अमित आंबेडकर - बास्केट बॉल

आमोद जोशी - अॅथलेटिक्स

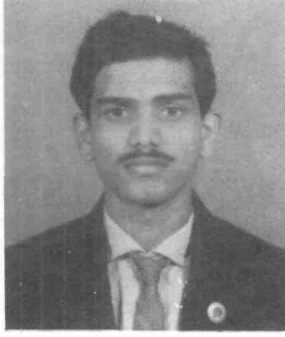
मुजीब शेख - अॅथलेटिक्स

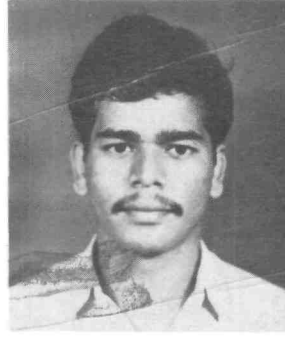
संजय गायकवाड - कुस्ती

शंकर सूर्यवंशी - कुस्ती

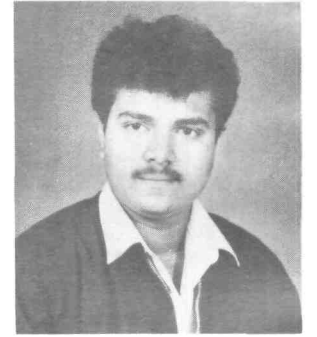
विनायक तळेकर - ज्युदो

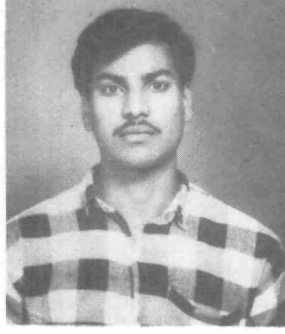
अनिल सकपाळ - ज्युदो

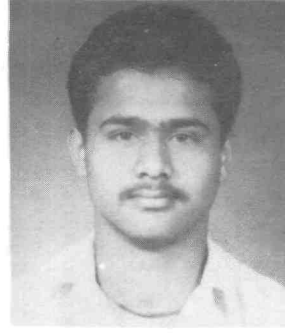
सुनील इंगळे - वेटलिफ्टिंग

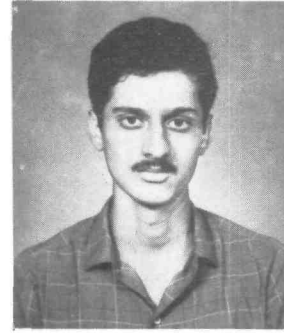
राजू भगत - वेटलिफ्टिंग

गणेश लवंगारे - शरीर सौष्ठव

रवींद्र कदम - शरीर सौष्ठव

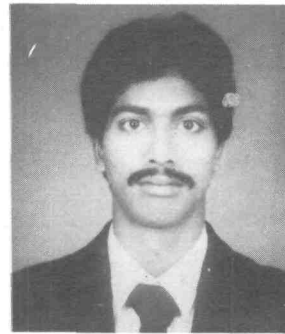
अद्वैत पाटणकर - खो-खो

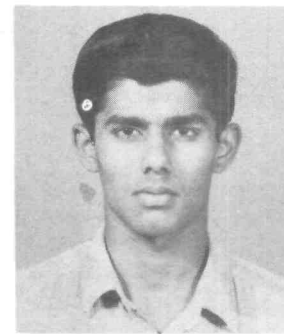
सुनील रोटी - योगासने

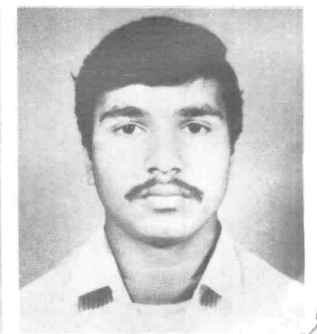
मनोज एरंडे - जलतरण

जीवन हेन्द्रे - जलतरण

सोनल दीक्षित - जलतरण व वॉटरपोले

मनीष अंदे - कुस्ती

ITS MY WORLD

Saurabh Sewak

F.Y.J.C.

*Far away on a lonely hill,
the breeze upon my face I feel.
As towards the city I silently gaze
My eyes burn with the sooty haze
Here and there a few solitary trees
their place being taken up by new factories
pastures and meadows no more dot the
countryside,
clouds of smoke and dust spreading far and
wide.
In spite of the spring, the 'Koel' doesn't sing.
But no one seems to mind anything.
very proudly do they seem to say
"Look, we have seized the day"
Slowly my gaze towards the blue sky lifts,
a soft prayer on my lips lightly skips,
'Dear God save our little earth',
for all it is worth.'*

FRIENDS

Santosh Pagare

T.Y.Bcom.

*Go anywhere in the World,
But always remember my word,
Do not forget your friends old,
Because old always remains gold,
May you get friends Many new,
But remember they will remain with you
For days Very few.
Left with you will be the Sweet Memories,
Only the past days stories,
But never forget your friends old,
Remember them, and,
Make your future shine like gold.*

MONEY - JOY, OR SORROW

Saurabh Sewak

F.Y.J.C.

*If there were ever markets,
where joys could be sold
in packets
Wouldn't it be a wonder,
Which would echo with a thunder
And with joys selling upon every
tree,
only the sorrow would be left
free.
Then the poor would take the
sorrow,
for even joy they wouldn't
borrow
And when the joy was all.
sold,
For borrowed money and precious
gold,
the poor would know that the rich were sad,
though enough packets of joy they
had.
for money along with it brings sorrow,
which the rich in their folly had decided to
borrow.*

The New Generation

Archana N. Sathe

S.Y.B.A.

*It is really a funny say
of the new generation do the way.
It is the rock and roll
That breaks their mind clean bold.
It is the Bhabla music
which for them is really fantastic.
Break-dance is the fashion of the day
Makes nervous every old in a way
and say
'I don't know whither goes the
new generation way.'*

THE MAYOR OF SALDENBERG

Saurabh Sewak - F. Y. J. C.

At the first light of dawn, the town of Saldensberg stirred and within hours was humming with activity. Though a small town, it was a self-sufficient and peaceful town right from those good old days and the times of distress and war, the people had learned the art of peaceful co-existence. The stories of the town's right for survival during such circumstances were narrated with great delight. But together with such stories of heroism, there was one story which was narrated with equal relish.

It was said that the town carried a curse, a dormant curse. No one seemed to know the reason for it or when and why it first started. It was said that the mayor of the town, in a few weeks from assuming office would die under strange circumstances. Long long ago some strange events had led to the consecutive deaths of 3 Mayors of the town and after that, it only existed in the form of a story, told by person to person. Nothing whatsoever had happened in the past fifty years to indicate that the curse was still active.

But on that Saturday night, something disrupted normal life in the town. That Saturday evening was like any Saturday evening. The people were relaxed and were planning how to spend their weekend. Somewhere a piano seemed to be playing a tune of some popular beat. The air was moist from morning showers. There was the cool breeze from the west which some-how blew only on Saturday evenings.

Ned Steiner too seemed extraordinarily relaxed as he cleared away his desk in the dimly lit office. As the law-keeper of the town, Ned commanded a lot of respect, though some said that he was more feared than respected. Some-

how, Ned had his own way of doing things.

He was about to switch off the light and leave when he heard footsteps. The stocky figure of Charles Branson glided into the office. It was not often that Charles came to meet Steiner. But what struck Steiner most was Charlie's appearance. His face was drained of all colour and perspiration clouded his brow. He was dazed and unsteady. "Hey charlie, you okay". asked Steiner a little worried.

"Yeh, I guess so," replied Branson quivering a little. "By God, that's horrible, you got to come with me." he continued raspingly, Steiner opened the closet and taking out a bottle of scotch whisky poured out a stiff drink for Branson. He then guided Branson to a chair. Charlie downed the drink in one gulp. The colour returned to his face.

"Well now Charlie, what's wrong?" asked Steiner.

"The Mayor, Paul, near my store, bloody mess!"

"Hurt? When?"

"That's all Ned, you got to come with me."

"Oh That's enough Charlie, why don't you start at the beginning." said Steiner a little irritated.

Charlie breathed deeply and started in a monotonous overlap.

"Paul was at my store, to pick up some stuff, the usual stuff for the weekend, beer, some chicken" "We had a nice chat and a drink" "Then he left"

"Then after some time, I locked the store and....."

"Just then I see him, Paul, lying on the road, all covered with blood, Bless me God!" "He was lying face down, But when I turned him over,

---

Man, he hadn't a face left" "My word on it, he was dead" The last few words were in a high pitched scream.

Steiner winced, Paul Brandt was but a blessing in disguise for Saldensberg. Steiner stood up, picked up his hat, buttoned his holster "Lets go" he snapped.

What Steiner saw near Charlie's store would haunt him in time to come, Paul Brandt lay there terribly mutilated. The front part of his chest and face looked as if they had been torn apart by giant claws. The place stank of fresh blood and dead flesh. But what Steiner found strange was that there weren't any foot prints leading towards or away from the body. The fresh footprints made by Charlie when he had approached it were clearly visible. Steiner looked at his watch. It showed quarter past eight. Ned asked for sheets to be brought from Charlie's store. He wrapped the body up and with Charlie's help moved it into the store's premises. Ned Steiner was a helpless man.

Ned Steiner spent that night tossing and turning in his bed. The ghastly sight of Paul's body sprawled on the ground, was deeply etched on his mind. Thrice that night the same thought peeped into his mind but he dismissed it immediately.

On Sunday morning, Steiner was early to rise. He washed, shaved, had a sumptuous breakfast of black coffee, bacon and eggs and was on his way to Charlie's store. As anticipated, he saw a crowd of watchers near the store. It amused him that news travelled fast in Saldensberg. He found his deputy inspector, unsuccessfully trying to ask questions.

It seemed strange to Steiner that no one had seen or heard anything. The whole thing had a feeling of deathly eeriness about it. On one hand, Steiner hated to believe that a man like Paul had fallen foul of someone but on the other hand he found it to be too improbable to be dismissed as an accident. After the burial of Paul a strange fear had gripped him in a vicelike grip. Something inside was telling him that this was not all. Something more was coming, something

worse.

This was the feeling that drew him to the graveyard after dinner. Armed with his police flash light and special issue 45 Colt he set off. Absentmindedly he checked if he still had the chain with the crucifix around his neck.

The night was cold, the faint shadows of the trees shone in the dim moonlight. The dried leaves crunched under Steiner's feet as he walked. The distant howling of wolves was faintly audible above the roar of wind. At one moment Steiner felt a strong urge to shout out to make his presence felt. But he controlled himself. Suddenly, silhouetted against the darkness, Steiner saw a figure kneeling beside Paul's grave. Steiner instinctively drew his 45 and eased back the hammer. In the silence, the click sounded like a pistol shot. The figure leaped and turned around. Relieved to see his deputy there, Steiner pocketed the weapon.

"Searching for something Bert?" asked Steiner hoarsely.

"The whole affair scares me real bad" Bert Cullinger ignored the question.

Suddenly a deep whine filled the air. Both turned round. What they saw froze the blood in their veins.

A strange bird like figure in bright green feathers with a reddish overtone was gliding towards them. It had a huge beak, if it could at all be called a beak. Fire glowed from it's eyes. His claws were more like steel shears. Both Steiner and Cullinger stood rooted to the spot.

"Good God" gasped Steiner.

It was Cullinger who recovered first. Drawing out his 38 Luger automatic, he aimed and then squeezed the trigger, once, twice, he kept on squeezing it. The hot lead seemed to have no effect on the creature. After the seventh shot, a dull click greeted Cullinger.

The devilish creature now turned and in a swift movement made for the spot where the two were standing. Steiner dived, rolled over and leaped behind a nearby tree. The bird was now upon Cullinger. In a flash it whisked it's sharp claw across Cullinger's face and chest and then

knocked him down, with its gigantic head. A blood curdling scream was all that Steiner heard from Cullinger and then silence. The bird - like creature then slowly disappeared into the darkness. Steiner thought he detected an evil grin on the creature's face.

In days to come many people reported having seen the strange bird - like creature in the town. But surprisingly the bird showed no hostility. In fact it seemed quite self contained but it was always searching for something. But most believed that it was someone and not something.

On Friday evening Steiner found himself in the town hall. In the meeting that followed it was decided to have a joint vote in order to elect the new Mayor for Saldensberg.

As Steiner came out of the council hall, dusk was settling. A brisk breeze was blowing. In the increasing shadows he saw it. The bird like shape was hovering above the council hall at a steady pace. Somehow it seemed that the bird had been an uninvited guest, eavesdropping during the

meeting. The evil shape then swung around and disappeared in the darkening sky.

When Ned Steiner reached home a faint realisation had dawned on him. But he hoped that it wouldn't be true. He somehow knew the bird's next victim.

On Sunday, inspite of the voting scheduled at 10.30 am., the town was gloomy. But somehow Steiner did not feel like attending the function. At about quarter past ten he got into his jeep and set off. Once, in the church, Steiner lit a candle, and kneeling down prayed for the new mayor of Saldensberg. Somehow he too felt certain that the old curse had been revived. He was sure that in time to come Saldensberg would have to bury some more Mayors, and then perhaps the curse would again become dormant.

At that moment he was quite unaware that Charles Branson had been elected the new Mayor of Saldensberg.

* * *

George Orwell's "1984" : A Nightmare or reality?

Shilpagauri Belsare- T.Y.BCom

It was only yesterday that I came across the shocking news regarding the mighty "Stasi System", which had enveloped the whole of East Germany at a time. It was but natural that I was reminded of the novel "1984", written by George Orwell in 1984. Similarities between "1984" and the "Stasi System" struck me immediately.

Stasi means "Ministerium Fur Staatssicherheit." It was a system imposed on all the East German citizens by the 'able' politicians or even more specifically, by the minister Eric Meilke. Today he is in prison. It is reported that the "Stasi system" took inspiration from KGB and desinged itself. It gave birth to an extremely unhuman (not to say inhuman) and terrifying totalitarian state

in which the individual lost his indentity and was reduced to just a cog in the machine. In Stasi we find echoes of "1984", a nightmare become a reality!

In the 19th century a different kind of novel came in vogue. This could be described as an anti-utopian or dystopian novel. In such a novel, life in the distant future is depicted. The society, though it resembles the present world, is made to look strange through exaggeration. For e.g. Aldous Huxley's "Brave New World" or Zamyatin's "We." The most important example is Orwell's "1984". These novels present a terrible future, of a totalitarian society, which has gained tremendous power over the individual. The

power is basically acquired through the control over technology.

"1984" is a novel in this anti-utopian tradition. The thirst for power, reflected in the totalitarian tendencies in man, destroys the human values such as love, charity, benevolence completely. This is best expressed in "1984".

In "1984" Orwell has divided the world into three parts - Oceania, Eurasia, Eastasia. Oceania which comprises America, England and some part of Western Europe, has the communist form of Government. The ruling class in the novel, the inner party, has four departments - the ministry of faith, love, peace and plenty. Through these departments the Government tries to control the people. In fact these departments have nothing to do with the things they are intended for. For instance, the department of truth has nothing to do with truth, but the people are systematically deceived. The department of peace has a wonderful slogan - "War is peace." The department of love believes in the methods of torture and brain-washing. The department of plenty can be best described as the department of artificial scarcity.

Big Brother is the main and final authority of the inner party. The slogan - 'Big Brother is watching you' reflects his absolute power over the countrymen. Thus Orwell has nicely satirized the Government of Oceania.

Winston Smith and Julia are at the centre of the novel. Winston is a very sincere man who truly wants to become free from the tyrannical Government. Unfortunately he is condemned to fight this battle single-handed. So he tries to make himself happy by writing a diary secretly and having sexual pleasure from the prostitute.

The Government is so mighty that it interferes in the private, emotional life of people. Sex no longer remains a private pleasure for men and women, but it is looked upon as a means of reproduction for the party. The telescreens used by the Government destroy the sanctity and pleasure of the private life totally. The greatest joke is that, this centralised control over the private lives, made the members of a

family suspicious of each other. For instance, all the parents are afraid of their children, who are brainwashed by the Government.

Private life is adversely affected in this state. There is no place for love, mutual understanding and self-expression in marriage or in mother-child relationship. However Winston and Julia, the hero and the heroine, come together and exchange thoughts and feelings. But this is a crime according to the party. Hence they are sent to the Purgation Camps and are finally transformed into the ideal citizens of Oceania - an individual without a private face.

This is the outline of Orwell's "1984", which resembles the "Stasi-system" in many ways. The "Stasi-System" was also handled by the Big Brother Eric Meilke. Under his rule one million sixty lakh East German people were ruthlessly suppressed. However the auspicious dawn of 3rd Oct. 1990, turned out to be fatal to Stasi because of the unification of East Germany with West Germany. But 1st Jan. 1990 onwards, the real nature of the "Stasi-System" is being unfolded and the horrifying mysteries are coming into light.

It is reported that there were various departments in Stasi. The most important department was number twenty-two, which used to give shelter to all the terrorists, to supply them ammunition and to train them. A network of spies was spread all over the world especially in the old West Germany. The wise Chairman of the Internal Security Department of West Germany and Deputy Secretary of Military Secret Agencies were the members of Stasi. The obedient servant, Gabrielle Gast, who used to provide the report of intelligence to Chancellor Helmut Kohl, was also one of the members of Stasi.

Stasi was a reality, which we have to believe in this 20th Century. People didn't have any private life of their own in the Stasi-State. They were constantly watched by the spies and moreover with the help of hidden microphones, TVs, cameras, which were kept in the roofs of the houses. Letters were opened and checked and

---

then again sealed. Even telephones were tapped and were connected with record - players, which had a direct connection with the main branch office of Stasi.

Stasi had maintained forty lakh secret files of the citizens of East Germany and twenty lakh secret files of the citizens of West Germany. Stasi comprised thirty-nine departments. Free thinking was strictly prohibited for everyone, whether teacher, parent, actor or author. In the most private intimate relationships, such as husband-wife, mother-child, one used to spy the other. All the people in the state were suspicious of each other. There was no room for privacy in any walk of life. This was the state of affairs in East Germany and Stasi, though it seems incredible and unbelievable.

The portrait of life in Orwell's "1984" is not

---

very much different from what it was under the "Stasi-system". "1984" doesn't leave any room even for the weakest ray of hope. Winston and Julia are completely helpless before the state. Their rebellion is a total failure. However the undreamt of unification of Germany and consequent abolition of the "Stasi-system", have certainly given rise to a ray of hope for the world at large. The new slogan of the day is "Proles are watching you, Big Brother." It has changed the whole course of life. This victory is not merely of East Germany. It is the victory of humanity. It is the victory of the whole human species. It is the symbolic victory of the good over the evil. Human urge for freedom can not be suppressed by any regim, howsoever strong it may be. To be human is to be free.

Percy Bysshe Shelley : A Memory, A Reminiscence

Gauri Dhakne - T.Y.B.A.

On the eve of August 4, 1792 raved a storm shaking not only the renaissance England, but Europe of the times as a whole and the horizons beyond -

A storm by the name of Percy Bysshe Shelley. He came like, "The sunrise, with his meteor eyes, And his burning plumes outspread..."

stunning the world. It is most awesome and peculiar that his poetry should reflect his character so thoroughly. His sunkissed dark curls and crystal blue eyes reflect the verse from 'The Cloud' (quoted above)

This son of Timothy Shelley, who was a rich Sussex land owner, was born with a proverbial silver spoon in the mouth. Percy grew into a fascinating boy, almost a feminine and fragile beauty in appearance, his blue eyes, dark curls, fair complexion and all. Young Percy displayed a

character of unique sensitivity and wild imagination. He would spend time in the school backyard chanting imaginative powerful words to 'raise the dormant evil monsters'. Unknown monsters soon began to be heard in school, thanks to young Percy's imaginative stories. His fascinating ideas about the Supernatural are reflected even in his poetry. For instance, 'Ode to the West wind' is full of such imagery. The wind becomes a mighty sorcerer, scaring away ghosts, which appear in the form of dry leaves shed in autumn. The wind rides the waves, shaking the underlying seaweeds of the Mediteranean and sings dirges using torn forests as lyre. In his poetry there is also conscious as well as unconcious influence of Egyptian and Greek mythology as reflected in 'Ozymendias' 'Alaster', 'Arethusa', 'Prometheus unbound' etc and these are full of ever sensuous

---

and mystic imagery. In all his poems, there is a touch of truth of life which underlies the descriptive imagery.

His love for books and indifference towards rough games made him an object of ridicule for other boys at school. He would hide himself in woods or sit out in the meadows and read and amongst the books, the ones which influenced his ways of thinking include 'Political Justice' by William Godwin. Among his righteous followers were his eldest sister Elizabeth and cousin Harriet Grove (The latter also being then his sweetheart) Shelley would sit and discuss philosophy. His views on religion, customs and especially marriage and other relationships show Godwin's influence on his thinking.

At school, Shelley rebelled as religiously as he read, which was very extraordinary considering his frail feminine features. He has a tendency to question every rule which he thought unnecessary. Despite his girlish air, Shelley was a born spitfire and afraid of no one and an expert when it came to defiance. To Sir Timothy Shelley who was also a parliamentarian, it was a matter of embarrassment and meant to be discouraged. Therefore from the school at Eton, Percy was transported to Oxford. But instead of discovering his unconventional attitudes, Oxford proved to be an eye-opener for young Shelley. It was like being on a mast of a ship which instead of isolating him and changing his views, broadened them. 'Zastrozzi' a romance which was his first attempt in writing had already opened the doors of his literary career. His heady and enthusiastic debates on literature and the supremacy of literature, with his friend for life, Jefferson, Hogg, sharpened his wits and provided him a wider horizon of imagination. His attacks on the hypocrisy of the English society and conventional views on religion and his theories of liberalization gave Shelley a notorious reputation. His famous or rather, infamous journal, 'The Necessity of Atheism' brought much hostility from his critics, teachers and elders.

His elopement with Harriet Westbrook brought much criticism and hostility from

society. However this was not to last since Harriet was much attached to the glamorous society, she could not cope with Shelly's simplicity and generosity which often put them into trouble nor compete with his love for poetry. Therefore with her sister Eliza's encouragement, Harriet walked out on their marriage for another man, taking their daughter Ianthe and son Charles with her. Coming to terms with life was very hard for Shelley. Forever in debt, the need for money to pay bills had already forced him to compromise and make peace with his family, with Harriet's departure restlessness grew and the rebel in Shelley once more surfaced. His friends called him 'Arcil'. He began courting Godwin's daughter Mary and she became a major influence in Shelley's life. Godwin, for all his views on freedom of relationships disapproved, but Shelley and Mary eloped and her sister Jane who later changed her name to Clare went with them. Despite Shelley's poverty and ill-repute Mary stood by him and Shelley saw the world in a new light. And may be this is why even after so many disappointments and disillusionments in life Shelley was never pessimistic, cynical and bitter. His poems often express his disappointments, but always end with an optimistic note and hope.

'If winter comes,
can spring be far behind?

The search for freedom governed Shelley's life and he travelled through Europe accompanied by Mary and Clare. People would flock to meet this fiery sensation from England and would be taken aback to see such beauty and gentleness which went hand in hand with rebellion. One person however who stayed long enough to see through Shelley's fragile appearance, the fierce will which ruled Shelley, was Lord George Gordon Byron, who, when Shelley died, said about it-

"Ah, will of Iron. This then is all that remains of your splendid courage... like Prometheus you defied Jupiter and behold..."

Shelley was much influenced by John Keats and very much respected him. He always carried

Keats's poems with him and a volume of Sophocles. Because, while Keats' poetry shook him, his sensitive nature gave Shelley a new insight into life which is reflected in his gentle nature. And this is where Shelley differed from Byron since the latter rebuffed all sensitivity and gentleness. Byron was a born cynic and for ever sarcastic. He was rebel without intent while Shelley's rebellion had a purpose. He has faith in human relationships which Byron lacked. Neither was he an incurable sensitive romantic like Keats nor an idealist like Wordsworth. Shelley was a unique combination of an idealist who accepted mistakes and disillusionments as a part of life, a romantic with a realistic approach, a revolutionary with a purpose and an unconventionalist with faith.

Disillusionments and grief forever shadowed Shelley's life.

"I fall upon the thorns of life." he wrote, "I bleed!"

"Ode to the West Wind" reflects the wounds and the raw pain life inflicted on him. When Keats died in Feb. 1821 Shelley wrote an elegy for him. 'Adonias' however grieves more for the death of Keats the poet than that of Keats the man. Shelley continued to be disillusioned, since his works were not much applauded. He felt disheartened when his attempts to change the ways of world failed and his words remained unheard and uncatered for. Impulsively, he wrote in his Ode 'To a Sky Lark' - "Teach me half the gladness."

That thy brain must know,
Such harmonious madness
From my life would flow

The world should listen then -as I am
Listening now."

Shelley's impulsiveness was not limited to poetry. He is reported to have dived into the inviting waters of Arno, forgetting that he could not swim.

With impulsiveness, carelessness went hand in hand when it came to Shelley.. " he has not the smallest instinct of self preservation" said Trelawny. Since he lived in dreams real life came hard on him and people often wondered "death must appear to him as an awakening from a nightmare." On this attitude of his, Jane Williams remarked, "He is seeking after what we all avoid-death." And so, he forever sought what lay beyond the horizon as he did that one afternoon of 8th July 1822, to touch that line where the sky met the Mediterranean. Then, another storm rose taking with it the 'Areil' both the boat and its master to seek what lay beyond the horizons, never to return....

Two bodies were washed ashore a week later; one, of Williams who went with Shelley and another, which had a jacket containing a volume of Sophocles and Keats' poems.

And now, two centuries later as clouds reach down to touch the grass, the skylark seeks the sky and the sun scorches the desert sands, the wind stands still for a moment; from raking leaves, carassing trees and lamenting dirges, stopping for an instant of time, to pay tributes to the Areil who gave them all a new meaning. Then, it moves on again as if to sing -

"Out of the day and night

Joy has taken flight,

Fresh spring and summer and winter hoar,

Move my faint heart with grief but with

delight

No more-Oh never More."

* * *

Generalized Inverse of a Matrix

Aniruddha Kulkarni - S. Y. B.Sc.

If A is any n rowed square nonsingular matrix whose entries are real numbers then there exists a unique matrix B satisfying $AE = BA = I_n$, where I_n is the $n \times n$ identity matrix. Here B is called the inverse of A denoted by A^{-1} . But if A is a rectangular or square singular matrix, then no such matrix B exists. In 1920, E.H.Moore considered inverse to singular matrices for the first time. The concept was again discussed by Moore (1935), R. Penrose (1955) and C.R. Rao (1955) and others.

Consider a system of m linear equations in n unknowns $x_1, x_2, \dots, x_n$, written in matrix form as

$$Ax = b \quad (1)$$

where A is an $m \times n$ matrix of coefficients, x is $n \times 1$ column vector of unknowns x_i and b is $m \times 1$ column vector of constants. Then system (1) is *consistent*, that is, it has a solution if and only if the rank of A is equal to the rank of the augmented matrix $[A \ b]$.

If $m = n$ and A is nonsingular, then system (1) is consistent for every $m \times 1$ vector b and it has a unique solution given by

$$x = A^{-1}b \quad (2)$$

But when A is either a *singular or non-square matrix*, system (1) may have no solution, a unique solution or an infinite number of solutions. When system (1) has a solution, we may ask, *in this case also*, for a representation of a solution similar to (2), namely

$$x = Gb$$

where G is an $n \times m$ matrix.

It is also reasonable to require further that this matrix G should depend solely on A and should work for all vectors b for which (1) is consistent. Thus we are led to the following (Rao 1962)

Definition : If A is $m \times n$ matrix, then a

generalized inverse of A or a *g-inverse* of A is an $n \times m$ matrix G such that $x = Gb$ is a solution of system (1) for all vectors b for which (1) is consistent.

We collect some basic properties of *g-inverse* in the following

Theorem : (a) A matrix G is a *g-inverse* of a matrix A if and only if G satisfies the condition

$$AGA = A$$

- (b) Every matrix A possesses a *g-inverse* G (a method of finding G is given below.)
- (c) When A is not nonsingular, A possesses infinitely many *g-inverses*. When A is non-singular its *g-inverse* is unique and is the same as A^{-1} .
- (d) When system (1) is consistent, the complete set (finite or infinite) of solutions of (1) is given by

$$z = Gb + (I_n - GA)y$$

where G is any fixed *g-inverse* of A and y is an arbitrary $n \times 1$ vector. (See example 1 below.)

Given any $m \times n$ matrix A , we can obtain a *g-inverse* G of A as follows : Determine nonsingular matrices P and Q such that PAQ is the normal form i.e.

$$B = PAQ = \begin{bmatrix} I_r & 0 \\ 0 & 0 \end{bmatrix}$$

where r is the rank of A . Then a *g-inverse* of A is

$$G = Q B^t P$$

where B^t is the transpose of B .

Example 1 : Let

$$A = \begin{bmatrix} 1 & 3 & 4 & 5 \\ 1 & 2 & 6 & 7 \\ 1 & 5 & 0 & 1 \end{bmatrix}, \quad x = \begin{bmatrix} x_1 \\ x_2 \\ x_3 \\ x_4 \end{bmatrix}, \quad b = \begin{bmatrix} 2 \\ 4 \\ -2 \end{bmatrix}$$

and consider the system of equations

$$Ax = b$$

It is easy to verify that if

$$P = \begin{bmatrix} 7 & -3 & -3 \\ -2 & 1 & 1 \\ 3 & -2 & -1 \end{bmatrix} \quad Q = \begin{bmatrix} 1 & 0 & -10 & -11 \\ 0 & 1 & 2 & 2 \\ 0 & 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 \end{bmatrix}$$

$$\text{then } B = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 \end{bmatrix}$$

$$\text{and } G = QB^tP = \begin{bmatrix} 7 & -3 & -3 \\ -2 & 1 & 1 \\ 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix}$$

is a g-inverse of A. Hence a particular solution of $Ax = b$ is

$$x = Gb = [8 \ -2 \ 0 \ 0]^t.$$

$$\text{Also, } GA = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 10 & 11 \\ 0 & 1 & -2 & -2 \\ 0 & 0 & 0 & 0 \end{bmatrix}$$

and so the general solution is

$$x = Gb + (I_4 - GA)y$$

$$= \begin{bmatrix} 8 \\ -2 \\ 0 \\ 0 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} 0 & 0 & -10 & -11 \\ 0 & 0 & 2 & 2 \\ 0 & 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} y_1 \\ y_2 \\ y_3 \\ y_4 \end{bmatrix}$$

$$\text{i.e. } \begin{aligned} x_1 &= 8 - 10y_3 - 11y_4 \\ x_2 &= -2 + 2y_3 + 2y_4 \\ x_3 &= y_3 \\ x_4 &= y_4 \end{aligned}$$

where y_1, y_2, y_3, y_4 are any numbers.

As noted above, the condition $AGA = A$ does not determine the matrix G uniquely. But it can be shown that there always exists a *unique* matrix G such that

- (i) $AGA = A$
- (ii) $GAG = G$
- (iii) $(AG)^t = AG$

$$\text{(iv) } (GA)^t = GA.$$

This G is called the Moore - Penrose inverse (or M-P inverse) of A. If A is $m \times n$ matrix, we can find its M-P inverse as follows:

- [i] Let rank of A be r, let B be the matrix formed by any r independent rows of A. Then (BB^t) is always nonsingular.
- [ii] Find $(BB^t)^{-1}$ and obtain $C = AB^t (BB^t)^{-1}$.
- [iii] Find $(C^tC)^{-1}$.
- [iv] Then the M-P inverse G of A is $G = B^t (BB^t)^{-1} (C^tC)^{-1} C^t$.

Example 2 :

$$\text{Let } A = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 2 \\ 0 & -1 & 1 \\ -1 & 0 & -2 \\ 1 & 2 & 0 \end{bmatrix}$$

Then rank of A is 2 and corresponding to

$$B = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 2 \\ 0 & -1 & 1 \end{bmatrix}$$

we get the M-P inverse G of A as

$$G = \frac{1}{66} \begin{bmatrix} 6 & -2 & -6 & 10 \\ 0 & -11 & 0 & 22 \\ 12 & 7 & -12 & -2 \end{bmatrix}$$

The above generalized inverse can be used to solve consistent systems of linear equations. But the real importance of the M-P inverse lies in its application to obtain "least-squares" approximate solution of inconsistent systems. To see what this means, let us define the magnitude of a vector $a = (a_1, a_2, \dots, a_n)$ as

$$\| a \| = (a_1^2 + a_2^2 + \dots + a_n^2)^{1/2}$$

Then we have the following

Theorem : If a system (1) is inconsistent, then the vector $x = Gb$, where G is the M-P inverse of A, is the unique vector of the smallest magnitude which minimizes,

$$\| Ax - b \|^2$$

Example 3 : Suppose the straight line $y = mx + c$ is to be fitted so that the sum of squares of the distances of the points (0,8), (1,2.2), (2,2.8) and (3,4.1) from the line is a minimum. (The

distances are measured parallel to Y - axis.)

Substituting these points in $y = mx + c$ we get the inconsistent system $Ax = b$ where

$$A = \begin{bmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 1 \\ 2 & 1 \\ 3 & 1 \end{bmatrix}, \quad X = \begin{bmatrix} M \\ C \end{bmatrix}, \quad b = \begin{bmatrix} 0.8 \\ 2.2 \\ 2.8 \\ 4.1 \end{bmatrix}$$

∴ Since A has full column rank (namely 2) it can be shown that in this case the M-P inverse of A is

$$G = (A^t A)^{-1} A = \frac{1}{10} \begin{bmatrix} -3 & -1 & 1 & 3 \\ 7 & 4 & 1 & -2 \end{bmatrix}$$

Hence the unique least - squares solution is

$$x = \begin{bmatrix} m \\ c \end{bmatrix} = Gb = \begin{bmatrix} 1.05 \\ 0.9 \end{bmatrix}$$

Hence the required line is

$$20y = 21x + 18$$

Finally we note that the concept of generalized inverse of a matrix has applications in optimization theory, control theory, network theory, statistical inference and astronomy.

References :

- [1] S. Biswas, Topics in Algebra of Matrices, Academic Publications, 1984.
- [2] C.R. Rao and S.K. Mitra, Generalized Inverse of matrices and applications, John Wiley, 1971.

***

LEVITATION OF A MAGNET OVER A SUPERCONDUCTOR

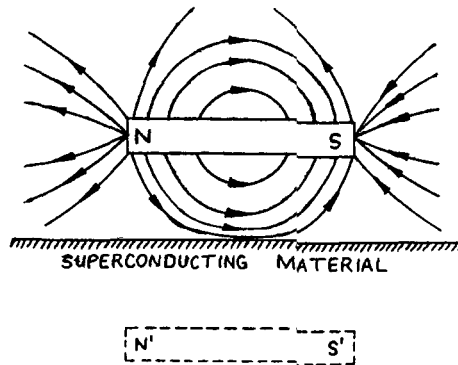
Ranjit Khompi - S. Y. B.Sc.

Since the discovery of a new high temperature oxide superconductors, the levitation of a magnet over a superconductor has become a very popular demonstration.

This was first reported by Arkadiev [1] in 1945. Superconducting materials present in Arkadiev's time had two basic properties: zero resistivity and perfect diamagnetism. Because of the latter property, a magnetic field cannot exist in superconducting materials i.e. as the materials become superconducting, they expel all field lines. This phenomenon was discovered in 1933, by

Meissner and Ochsenfeld and is known as the Meissner effect.

If a magnet is brought close to a superconductor (See the fig.), the field lines cannot penetrate the superconductor and their shape is distorted, so that the flux lines close to the surface are parallel to the surface. The configuration of flux lines in this case is the same as would appear if a second similar magnet, 'an image magnet,' were placed below the superconductor's surface at a distance equal to the distance of the real magnet from the surface of

superconductor. The magnet flows over the surface of the superconductor at a height at which the repulsive force between the real and image magnet is equal to the weight of magnet. Therefore, the pole strength and weight of magnet determine the unique levitation height.

Now when a magnet is tried to levitate above another magnet, due to the lack of lateral stability, it is impossible to hold the magnet stable. To overcome this difficulty, a concave-shaped superconductor is used as the radial repulsive forces acting on the magnet have horizontal components directed towards the centre of the magnet sufficient to give the magnet lateral stability.

Now in this case we use a concave lead plate [2] as a super conducting material which is cooled to 4.2° K using liquid Helium or liquid Nitrogen. A strong permanent magnet when placed in this concave bowl, because of the repul-

sive force, is levitated. Here we can actually touch the magnet and feel the repulsive force.

If you hit the edge of the magnet it starts rotating. This rotational motion lasts for a long time, as the only damping force is the viscosity of the air surrounding the magnet. If the magnet is pushed-down to the bottom of the pot and released, it pops up and vibrates.

In conclusion, the magnetic flux of the magnet plays an important role in the levitation of magnet above a superconductor.

References :-

- [1] V. Arkadiev - "Hovering of a magnet over a superconductor"
Physics Journal (U S S R) (1945)
- [2] P. J. Ouseph :- "Magnet over a superconductor."
The Physics Teacher (USA) April 1990.

* * *

One - Sided Surface

Kalyani W. Kolhatkar S. Y. B.Sc.

An ordinary surface has two sides. These surfaces are abundant in nature, for example a sphere, a disc etc. These two sides can be painted with two different colours to distinguish between them. A bug crawling along such a surface and prevented from crossing boundary curves, if any exist, would always remain on the same side.

But the great geometer A.F. Möbius (1790-1868) made a surprising discovery that there are surfaces with only one side. Around the year 1858 he submitted to the Paris Academy a memoir on 'one - side surface' that contained some of the most surprising facts of 'Topology' i.e. a new kind of geometry.

The simplest such surface is the so called Möbius strip. It is a smooth surface and is represented by the equation,

$$x = 2 \cos u + v \sin \frac{u}{2} \cos u,$$

$$y = 2 \sin u + v \sin \frac{u}{2} \sin u \quad \text{and}$$

$$z = v \cos \frac{u}{2},$$

where $0 \leq u \leq 2\pi$, $-1 \leq v \leq 1$.

As a demonstration, we take a long strip of paper as shown in fig. 1.

Fig. 1

If we join the end C to A and the end D to B, then the surface formed is a cylinder which is two sided. Two different colours can be given to the two sides of this cylinder. These colours never

meet each other. This cylinder has two distinct boundary curves. If it is cut along the centre line, two different cylinders of the same kind are formed.

Now join the two ends of the same strip in fig. 1 in a different manner i.e. join the end D to A and the end C to B. Then we get the surface shown in fig. 2 (b). Here we give a half twist to

Fig. 2(a)

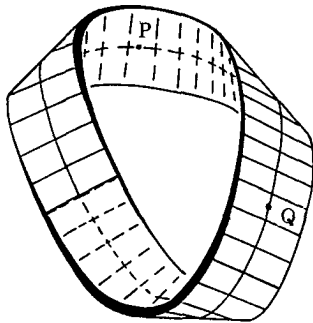

Fig. 2(b)

the strip i.e. we twist the strip through 180° before joining. Then we get a surface which is one sided and is called a 'Möbius strip.' This Möbius strip has only one edge, for its boundary consists of a single closed curve. The ordinary two sided surface formed by pasting together the two ends of strip shown in fig. 1, without twisting, has two distinct boundary curves. If this Möbius strip is cut along the centre line, we find that it remains in one piece and the resulting surface is two sided. If that surface is again cut along the centre line, two separate but intertwined loops are formed.

It is fascinating to play with such strips by cutting them along lines parallel to a boundary curve and $1/2$, $1/3$ etc. of the distance across.

The properties of Möbius strip are quite interesting. If we take any two points P and Q on the strip, then we can join these points by a curve lying *wholly* on the strip and *not crossing* the boundary edge.

The nature of the Möbius strip depends on the number of half twists given to the strip before joining. If the strip is twisted through 360° before

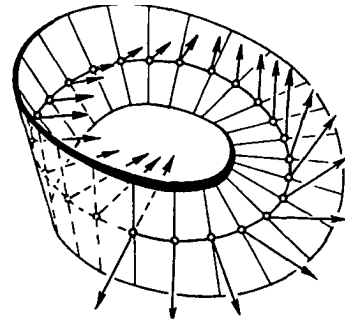

Fig. 3- Reversal of up and down on traversing a Möbius strip

joining, a 'Möbius strip of second order' results. It is two sided and has two boundary curves but they are linked together. Generally, if there are n half twists before joining, we get the Möbius strip of the n th order. If n is odd, the surface is one sided and has a single boundary curve which is knotted if $n \geq 3$; if n is even it has two sides and two linked boundaries.

Some conclusions can be drawn by cutting Möbius strips of various orders along their centre lines. If ' n ' is even, two strips similar to the original one are formed. They are linked together in the same way as the boundary curves. If ' n ' is odd, only one strip results, similar to the boundary curve, i.e. for $n \geq 3$ it is knotted. It has $2n + 2$ half twists: n for each circuit of the original and two extra gained when the coils are opened out.

If the strips are trisected, the centre strip will resemble the original, but the outer strips will be single or a pair like the result of bisection and they will be linked to the centre ring.

The other one - sided surface is the 'Klein bottle'. It is closed, but it has no inside or outside. It is shown in fig. 4.

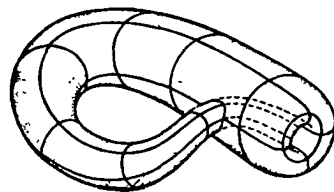

Fig. 4-

Reference Books

- [1] What is Mathematics ? : Richard Courant and Herbert Robbins.
- [2] Mathematical Models : H. Martyn Cundy and A. P. Rollet.

* * *

PORTABLE DATA COLLECTION SYSTEM

Srinivas Kulkarni, Pramod Dhole, Kedar Ghanekar - T. Y. B. C. S.

Computers, as we know, are mainly used for large scale data processing in the minimum time. Data processing itself can be divided into 3 stages,

- 1) Data Collection
- 2) Data processing or utilization - which mainly uses the CPU (Central Processing Unit of Computer)
- 3) Results - This may be output in the form of printouts or graphic display etc.

However, there is always a gap between data collection and utilization. There are various reasons for it. The first reason is, data collection is manual. Obviously, the speed is very slow as compared to computers which work in milliseconds. So it is natural that both ends never meet and then computers are always in idle state when data are actually being entered in it for processing.

Due to all this, more and more time is spent on I/o Operations (Input/Output Operations) rather than on the processing of CPU.

Even a very good data entry operator can enter 5-10 cps (Characters per second) whereas the computer can process 100-1000 characters in one single second. To fill this gap, previously people tried to increase number of data entry points (i.e. terminals) but the data entry still being manual, the idea was successful only to certain extent. Considering all this, a need was felt for having some automatic devices for collection of data. These automatic Data Collection Devices (DCD's) are always mistaken

with data entry terminals previously described. The drawbacks of Data Entry Terminals [DET] were :

- 1) These were not portable
- 2) As these were dependent on mains power supply they could not be used offline. Besides memory being volatile (dependent on power supply) would not be of any use. Even secondary storage devices provided with it were quite large to be carried with.
- 3) These terminals were not rugged and hence transportation became difficult.

Whereas DCD's are portable and can be used offline. Generally DCD's can be classified in two different types.

- 1) Programmable DCD's.
- 2) Non-programmable or dumb DCD's.

The one which is most dominant is :

TMDCD___ (Tailor made dcd) These are dedicated to perform specific functions.

The various advantages of DCD's are

- 1) These are portable, being powered by in-built rechargeable battery unit.
- 2) The size is compact.
- 3) These are rugged terminals.
- 4) Absence of secondary storage devices so, faster access of data as transfer being memory to memory. Memory even though volatile, can be used as non-volatile due to continuous power supply from battery.

Due to compactness and portability these DCD's can be carried at data collection points directly. In short this system of DCD's would

replace manual data entry system as a whole. Consider for example a meter reader of MSEB. Generally a meter reader reads about 100 meters in a day. Each time he reads the meter, he notes down the information in his book : 1) about the reading, 2) whether connection is residential or commercial, 3) meter number. At the end of the day, he returns the readings- book to the data entry operator. This operator will then enter data in the machine. The human interaction is more and hence error rate is also high. Now instead of using notebook if that meter reader uses DCD and enters data in DCD and at the end of the day just connects the DCD to the main computer and transfers the information to the computer, human interaction is less, obviously the error rate is less.

Thus introduction of this system will increase the efficiency and speed of data processing.

Generally a DCD or more specifically a DCU (Data Capture Unit) consists of a rechargeable battery unit memory (Random Access Memory) which is volatile, keyboard and display unit, which we will discuss later on. It also consists of various optional devices for its own I/O operations. The important factor is communication to the main computer which is done with the help of RS232C serial port. PDCD's (Programmable DCD's) have 10 -16 hours life offline whereas NDCD's (non - programmable DCD's) have life of 8 hours offline.

Since each DCD is used as DCU, it should provide different facilities to the user. The operations include data entry, data validation and data editing. With the help of a small display and some control keys on the keyboard, this is done.

It should also provide RTC (Real Time Clock) for online information of date and time.

PDCD's provide facility which lets user to specify the format of input. In NDCD's it is decided by the software which is written in ROM. (Read Only Memory) at the time of manufacture. While using these terminals in house with the main computer, these can be used for online data entry. Generally all DCD's pro-

vide facility of arithmetic operations with the help of numeric keypad. Some PDCD's provide programming language like BASIC e.g. HHT of MRO - TEK Bangalore provides 84 C BASIC. Some more intelligent PDCD's provide facility which lets the user to use databases packages. (e.g. PET 01 of HART, Calcutta)

Let us discuss now the technical and software aspects of DCD's. Technically, there are five parts. We will discuss them one by one.

1) Memory : The memory available for data and different commands is RAM. As described before, this is volatile. The memory bags are also provided to store extra data (often volatile). The size of memory varies from 32 kb to 128 kb, which can be extended. Most of the DCD's provide memory of the size of 64 kb out of which 32 kb is used for various commands entered by the user at the terminal and remaining 32 kb for data. PDCD's provide large size memory (of about 64-256 kb).

2) Keyboard : The size of the keyboard is small. There are about 40 keys in general. But the meaning of each keystroke varies when pressed with some control keys and when pressed without. The keys represent A-Z, a-z, 0-9 digits and some special characters like #, \$; etc. The keys like < shift >, < enter > which are used most frequently are provided on the sides of the DCD so that these can be used with ease. PDCD's provide large sized keyboard consisting of 96 keys. TMDCD's sometimes provide numeric keypad only.

3) Display devices : Generally the display provided is 1 or 2 line display. Recent DCD's provide LCD (liquid crystal display) the kind of display which is used in most of the digital wrist watches. There are various types of display. But also due to smaller size of DCD there is limitation on the size of display device. The maximum number of characters and lines is 80 and 4 resp. The various types are 80 x1, 40x2, 20x4, 16x5, 16x2, 8x2, 16x1 char per line.

4) Battery : Generally a NiCd rechargeable battery unit is provided, mostly of 12V. Life of battery offline varies as described earlier.

---

5)RS232C communication port: This provides full duplex serial type of transmission having baud rate of 9600.

Optional devices :

- a) Bar code reader : For reading bar codes and getting direct input to DCD.
- b) Printer : For online printing of data. The printer is generally of 20-24 columns.
- c) Pair of radio modems : This is still experimental but in future would replace RS232C port for wireless communication between DCD and computer.
- d) Auto off timer : To indicate status of a battery and preserve battery life.

TMDCD : These units represent the largest segment in market. Technically modified for serving special purpose.

For example DCU III of ORG systems, Bangalore is used at Bangalore racecourse for bets. Information in the form of printouts is provided immediately. These units are connected to main computer. These units have large display screens, small keyboard and access to memory of main computer.

Software aspects of DCD's : It is generally of 3 types :

- 1) BIOS (basic input output system) software.
- 2) Software deciding format of data entry depending on user's requirement.
- 3) Optional in case of PDCD's providing interpreter and/or compilers for HLL's (higher level languages)
- 1) BIOS software : This is written at the time of manufacture in PROM (programmable read only memory). Generally this software is written in HLL and then converted into the machine code by some translator and the burnt in ROM. In NDCD's this software decides the format of input. Sometimes a provision is made for commands which can be used by user for different purposes.

- 2) This software generally is written by user with the help of commands provided by DCD. The commands generally decide the format of data entry which can be used at user's choice with the help of command sequence (or program).
- 3) PDCD's provide a HLL like BASIC etc. for programming. PDCD's also provide facility which lets user to use database packages.

Applications :

- 1) These being portable can be used by surveyors for surveying and can be carried anywhere.
- 2) Can be used at cash counters in bank.
- 3) Can be used by telephone meter readers.
- 4) Can be used by secretaries working in big offices, offline.
- 5) Can be used as an executive memo pad.
- 6) Can be used by maintenance crews.
- 7) Can be used by quality control inspectors.
- 8) Can be used by sales representatives
- 9) To download information to CNC terminals at process controls.

Using such systems would increase efficiency and speed of data processing. And can divert people to more intellectual tasks than the monotonous work of data entry. In general it is a step further towards automation and development. It is fast proving to be useful to the society as a whole. Of course it does have a drawback, that these DCD's are totally dependent on computer.

Research is going on to make them more intellectual.

Optimistically we can say that these DCD's have a better future.

Courtesy :

SMILE MULTITRADE Pvt. Ltd.
PUNE.

* * *

Two Important Days In Our College Life

Surveys Conducted by : Shailendra Aglawe, Bidyut Kotoky,

Kavita K. V., Chaitra Potdar

ROSE DAY

The day was 10th Jan., 1992, Venue S.P. College campus, closed gates with rat-hole entries, bubbling talks about the day, new rose stalls, and rush in the campus and thin attendance in the classrooms, a clear indication that something different was in store for the students. By 8.00 or so in the morning, everybody knew what the hustle bustle was all about.

It was the Rose-Day, day to exchange roses amongst boys and girls and to express their feelings.

And for us, the students of Social Psychology, it was a social situation worth studying. So, instead of having a lecture, our Professor decided to have a practical by conducting a survey of the Rose day. Our study was restricted to the students from senior college only.

Organisers had assigned meaning to four colours of roses. Red Rose indicating Loveship, Yellow for Friendship, White signifying compromise and a mixed colour rose for hatred. There were very few who didn't know the meaning of those 4 colours.

Students give roses to their friends and even to strangers - but mostly to the members of opposite sex. So, what about the acceptance of roses?

We got a mixed reply, some expressed that they would accept roses of any colour while some said they would not like to accept any Red Roses, though they wouldn't mind yellow roses.

But what about the feeling?

A girl from T.Y.B.com said, "We just accept

the rose and have no feeling for the person giving it. Nor does its meaning last for more than a day."

Another girl said that she would accept any coloured rose that day & clear up the matter the next day.

It is really refreshing to find that most of the students interviewed; especially the girls favoured accepting roses with a view not to hurt anybody's feelings! What if an offered rose is not accepted? Results can go either way, as we observed, in some groups. "What does she think of herself? didn't accept my rose? I'll go ten times, but make her accept it!"

What were the views & opinions about the day? Many of our junior friends found this day as a day to have lots of fun freak-out and enjoy themselves although many did not have any special opinion about the day. Our counterparts, the second year students were of the different opinion. They felt that it definitely should be observed since according to them it is on this day that feelings are conveyed and accepted, a certain mood is created and there is more enthusiasm and many accept roses at least for the sake of the day.

One boy from S.Y.B.A. said, "It is height of vulgarity & silliness." One girl from S.Y.B.A. expressed that the participants of 'rose day' are real rogues, But, "What if a good and sincere boy offers you a rose?" She replied: "Of course I'll accept it; but if he is not known, I won't, "Some boys strongly felt that this day is misused to tease girls, to pursue one sided friendship.

Some students said that true love can be expressed any time. This type of celebration is only for those whose love is lame and can not approach any one honestly.

Many asked why it is not conducted on Valentine's day which is universal lover's day.

What effect does 'rose-day' have on young professors. We contacted one, he turned out to be quite involved in 'rose-day' and said that he has been celebrating it for last 4-5 years. "I mostly give red-roses to my students & colleagues on this day." Did you enjoy rose-day more as a student?"

"Of course! I because the elevated status as a professor comes in the way of expressing love," comes the reply.

However, except for a couple of lecturers

many were of the opinion that the indiscipline and mis-behaviour shown on the campus on the day is very disgusting. Students do not really understand what true friendship means. When senior college students celebrate such a day, it only shows their immaturity and 'care - a - down' behaviour. Students spend money lavishly on such days. The main purpose of coming to college is lost in the fight to out shine the rest, in dressing-up, in bunking lectures etc. Thorns such as these pricked some of the sensitive minds though there were roses all around.

(Such a study is first of its kind and has its limitations too. However it is instructive and educative in many ways.)

Fancy and Traditional Dress Day

17th January, 1992. Every passerby stopped and glanced at the S.P.College campus which had become quite colourful due to a great variety of dresses dating back to pre-historic times and dresses designed after the latest American fashion, Yes, you are right, it was the Traditional and Fancydress day in S.P.College. A good opportunity for us to have a survey of it as Social Psychology Students. With the permission and guidance from our Professor, we began our survey.

Percentage persons Interviewed

Category	Percentage
1) Professors	6.67%
2) Organisers	6.67%
3) Non-Participants	35.56%
4) Participants :	
a) Fancy Dress	24.44%
b) Traditional Dress	26.66%

There were some really brilliant ideas in Fancy dresses. Alexander attacked S.P.College, Tridev came right out of the silver screen, Kalyani Singh took some time off from 'Uddan' to have a round in our college, a bronze statue was in-

stalled in front of the library, Osho came down from heaven and roamed around with his disciples, two kids mistook S.P.College for their K.G.School, a cave-man 'Zingo-Bango' came back to the future, a professional beggar searching for Roti, Kapda Aur Makan, of course, not to forget those number of brides waiting for their Prince Charming.

We then interviewed these people to find out what was the reason for their dressing up like that, was it an expression of their hidden desire or something else?

36.67% of them said that it is just an urge to be different; to break away from normal routine.

27.27% said it is just for fun.

The Tridev expressed the view that they tried to represent the coming times. "When", they said, "Police and Dacoits will go hand in hand".

"For God's sake don't ask me anything." a girl from T.YBcom exclaimed "I don't know what I am doing; I don't know why I'm doing this"

So, please. . . ."

We took the hint and left her.

A general observation we made was that girls were more interested in the traditional dress

---

than in Fancy dress. What might be the reason behind this? We tried to find out.

One girl from S.Y.B.A. normally seen in jeans said; "Girls are more attracted towards tradition and more keen on following it, as compared to boys."

A girl of S.Y.B.com expressed that the 'Fancy dress' is not properly organised "Otherwise", she added, "I would have taken part myself".

However, 50%, of the girls agreed on the point that most of the girls don't have the nerve to put on a fanciful dress.

The organisers came under severe criticism from the Professors as well. All the Professors interviewed, agreed on the point that the day could have been better organised.

"Due to lack of proper organisation some very creative ideas failed to draw adequate attention," said one of the Professors.

"The Problem is" said a Professor "there is no proper representative of the students this year. So even if we wanted to stop, we don't know what is going on, whom we should contact ? talk to ?"

Do you think that traditional and fancy dress day should have been organised on one and the same day?"

"No way' Due to the Fancy Dress. Traditional dress day lost its meaning." That was the general opinion.

When we contacted the organisers we found that the complaint against them was, unfortunately, not far from truth, 75% of them didn't even know what the rules of Fancy dress competition were, when, if at all, the results will be declared, who the judges would be, Where the competitors were expected to assemble, and so on. Their primary duty seemed to be that of collecting the names of the competitors, mainly of the girls! We considered ourselves lucky when we could contact one of the organisers who could provide us some information.

Yes, you are more or less right" he said, "But our problem is, if some of our close friends approach us for a organisers badge, it is difficult for us to refuse. And they just take a paper and begin to write down the names of the girls with a view to impress them!" Our effort to gather views of other organising groups was rewarded with little success.

The day ended with a note of sort of anticlimax, with one of the organiser - cum - participant being arrested by police (The real one) for allegedly carrying a gun. Perhaps the Police lacked the fancy that a gun could be a thing to be fancied about.

* * *

REMOTE SENSING

Tushar Shitole - M. Sc. Geography

Remote Sensing has been used for last eighty years as a practical tool to aid mapping. For many years, most of the work has been very qualitative and involved mainly aerial photo interpretation. The nature of remotesensing itself has changed over the past few decades. Though there are several aspects of remote sensing the most im-

portant is the ability to measure spatial information as opposed to point data from which most of our hydrologic concepts and models have been developed. (close behind this is the ability to measure actual state variables over a drainage basis, variables such as soil, moisture, surface temperature, snow water, equivalence, the

---

presence of liquid water in the snow and whether or not a soil may be frozen. Another important fact of remote sensing is limited to satellite sensors. This is the potential ability to assembling long term temperature data sets (long term means years to decades). Recent development of earth oriented remote sensing instruments has enabled the scientists, to begin the study of the global hydrologic cycle in a quantitative way. Treating remotely sensed data as unique measurement to hydrologic characteristics offers the best opportunity for major advances in understanding the basin and global hydrologic balance.

Remote sensing involves measurements of the electromagnetic spectrum photography in the visible wavelength was one of the first remote sensing techniques. Different sensors can provide unique information about the properties of surface on shallow layer of the earth, e.g. measurement of reflected solar radiation gives information about albedo. Thermal sensors measure surface temperature and microwave sensors measure the dielectric properties of the surface, soil or snow.

There are four basic components of radiation based remote sensing system (1) Radiation source (The sun, Radar) (2) Transmission path (Atmosphere, vegetation canopy) (3) Target (soil, river) (4) Sensors (multispectral scanner, photographic film)

(1) Radiation Source - The radiation source, most commonly exploited, is the Sun. The characteristic that we measure is the reflected energy from the earth. But in other applications we measure the energy omitted from earth surface. These applications include thermal, infrared and microwave remote sensing. The third commonly used radiation source is Radar in which energy from a limited region of the spectrum is propagated towards the earth and the reflected or back scattered energy is measured.

(2) Transmission path - Most often the transmission path of the electromagnetic spectrum involves, the atmosphere and this has a significant impact on which parts of the

spectrum can be used. specific gases in the atmosphere selectively affect the amount of energy transmitted which leads to a concept of "atmospheric - window" which is a wavelength found in which the atmosphere has little or no effect on the intensity of the sun's radiation or, reflected radiation from the earth. Smoke or dust can also affect the transmission path by scattering or absorbing radiation over the entire spectrum

(3) Target - The target is the subject of any observation as well as any other object within the field of view of sensor. Modern remote sensing is based on interpreting measurable variations in spectral, temporal and spatial characteristics of the earth. Spectral characteristics of the target are unique spectral reflection for specific earth features. Temporal effects are any factors that change the spectral characteristics of a feature overtime. Spatial characteristics involve shapes and relative sizes as well as absolute size of objects.

(4) Sensors - Type of sensors is any characteristic of remote sensing over which the user has some control; commonly used sensors are Gamma radiation, Aerial photography, multispectral scanners. Thermal sensors, Microwave sensors and lasers.

Gamma radiation remote sensing is based on the attenuation of natural terrestrial gamma radiation by soil water of the layer of snow.

Aerial photography can make and other parts of the spectrum with much interest in the near infrared thermal regions. Photographic images have provided information on sediment plumer, erosion features, discharge from pipes and spills.

Multispectral scanners are the instrument that measures the spectral reflectance at narrow wavelength bands, and records the information electronically. The technique involves measuring simultaneously the spectral response of the landscape in two or more narrow wavelength bands of electromagnetic spectrum. The use of multispectral data is to estimate land cover, land use, vegetation bioman, soil type, vegetation type, snow cover, water area, inpreviah area and

---

various water quality parameters as 56 different mult spectral imaging systems are in use.

Thermal sensors directly measure the emitted thermal energy of the earth's surface, surface temperature changes are the result of the balance of radiant, latent, sensible and ground heat flux, while close range of spectrophotographs has been used to study erosion and gully formation. Collection of thermal data is useful to estimate evapotranspiration, soil moisture, drainage patterns, ground water, seepage zones, canopy, temperature and thermal plums from thermoelectric power plant or industrial sources.

Microwave remote sensing can directly measure the electric properties of earth's surface. Any change in the electric property affects the reflectivity or emissivity, which is strongly dependent on moisture contents. Physical relationship between moisture, dielectric

properties and microwave sensors to penetrate cloud cover makes microwave sensors a useful all weather sensor, to estimate soil moisture, vegetation type, snow water equivalent, condition of snow pack, frozen soil and sea ice.

Laser remote sensing system involves projecting a narrow beam of coherent, visible or near infrared light and measuring the reflected energy with a photomultiplier tube to determine the distance between the laser system and the object, back scatter from aerosols, or the land surface. This is used to collect data for topographic maps, erosion and gully studies, defining channel geometry and topographic changes that may delineate erosion source and sinks.

***

Disintegration of The Soviet Union

Medini Dingre - S. Y. B. A.

The Soviet Union, marked throughout its brief but tumultuous history by great achievements and terrible sufferings, died after a long and painful decline. It survived for almost 74 years but now it is no more. It is a great paradox.

The country was born in the violent upheaval of the great October Revolution. Though on 7th, Nov. 1917, the Bolsheviks seized power and the Congress of the Soviet declared itself to be the repository of all power and established, a govt. called Council of People's Commissars, composed, solely, of Bolsheviks, and was obviously headed by 'Lenin.' The Soviet constitution of 1918 was promulgated over European Russia, and as a matter of fact, in 1923 it, was named the Union of Soviet Socialist Republics. Thus, the World's first socialist State was born. But,

surprisingly, on 21st December, 1991 the leaders of eleven former Soviet republics signed a historic protocol and proclaimed the establishment of a New Commonwealth of independent states, thus ending the existence of the once mighty USSR, the Soviet Union has now passed into history; into oblivion. USSR is no more on the World map.

The year 1991 witnessed the end of both, the 'Soviet Union' and its 'Communism'. It was perhaps ironic that the ruler who presided over the collapse of the Soviet Union was the only one amongst its leaders to leave office with a measure of dignity still intact. There was a lot of advancement in the USSR, during the tenure of the first and the last President of the Union of Soviet Socialist Republics, 'Mikhail Gorbachev', who

---

has been responsible for the epoch making history. It was to his undying credit that he had broken the chains of ideological dictatorship.

“Gorbachev was unable to change the living standards of the people but he certainly changed the people. He didn't know how to make sausage but he did know how to give freedom. And if someone believes that the former is more important than the latter, he is likely never to have either” Wrote Pravda.

“Mr. Gorbachev was a true instrument of fate. He had just enough intelligence to see that everything would be destroyed. He was bold enough to challenge his party, and cautious enough to let the party live until it lost its power. He had enough faith in Communism to be named its head, but he had enough doubts about it to destroy it. If he had seen every thing clearly, he would not have changed Russia.” said Viktor Erofeyev, a critic and writer.

Power came to him, ‘Power’ was used to destroy ‘power’ by him, ‘Power’ has gone from him - all in less than six years. He tried his best to save the Union from disintegration, but the tempest started by himself took so severe a turn that he himself is now swept away by it. He tried to create a new future for the Soviet Union but in the process sealed his own future. But this ‘Nobel Peace Prize’ winner will be remembered in history and, perhaps, lead the advance to that new historical start. He was the unique personality who started the ‘March towards freedom’ with the help of his ‘new thinking’ those magical words, ‘Perestroika’- restructuring and ‘Glastonst’ ‘Openness’ which changed everything from the grass root level. He is the unique example of that dedicated leader who dugged his own grave; but his credit lies in the fact that, he saved the coming generations from dying ever day in the suffocating atmosphere of dictatorial communism. He will be remembered for ever by the whole world for his great efforts and contribution to emancipation.

Soviet disintegration will have its far reaching impact on the world as a whole. It will have its effect on India's affairs, both political and

economic. Soviet market used to be a big market for India's exports, Besides India is dependent on it for the supplies of defence equipments. India will have to redefiine now, its relations with the USA also, as the whole atmosphere is changing. The Soviet Union used to be one of the two Super Powers of the world. The entire Soviet Union has been the arena both of awesome stillness and of sudden enormous mass eruptions. Its history always shook the world. In modern period, Russia has had leaders who were members of the intelligent. The intelligent was more than an intellectual. They were all persons obsessed with the fate of their people and dedicated themselves to their freedom with unsurpassed, sustained passion.

Lenin, Trotsky, Bukharin, Kropotkin, Plekhanov are only some of the brightest stars in the galaxy of the Russian intelligent. Being ‘The Great Emancipator’ Gorbachev belongs to that tradition. He freed the world from the threat of nuclear annihilation and his own people of the ‘Fear of authority’. He made freedom of choice a reality for vast millions. Stalinism, as a system and theory went along with the cold war. Gorbachev did not fail and yet he did not succeed. This was not because the Socialist and neo-stalinists proved too strong for him. It was because his attachment to and faith in the CPSU was too strong and lasted too long. He removed its power from the constitution, weakened it in reality but still clung to the dogma that it was indispensable. He struggled a lot to the end, and even beyond it, to keep, the union of republics alive. But in the end, he, by stepping aside gave a new lease on life to the great European entity - whether known as Russia or Soviet Union or a commonwealth of independent states.

Measured against its own ambitions, the USSR met with a monumental failure. It had promised the creation of a ‘new man,’ inspired with selfless devotion to the common good, and it ended up all but crushing the initiative and spirit of the people. It had proclaimed a new humanitarian ideology, and in its name butchered 10 million of its own.

It visualized a planned economy in which nothing was left to chance, and it created an elephantine bureaucracy that finally smothered the economy promising peace and freedom, it created the world's most militarised and its most ruthless police state. Promising a new life, it created an unspeakably, bleak society- polluted, chronically short of every thing, broken, stripped of initiative and spirituality. It is of course easy now, gazing over the ruins of the Soviet Empire, to enumerate the fatal illusions of the Marxist system. It was that irresistible utopian dream which fired the many generations of reformers, revolutionaries, radicals and rebels in Russia and abroad, helping spread Soviet influence to the remote corners of the globe. It was all because there was one 'strong' enough to survive all the injustices done in its name. It was believed after Stalin's death that, at last Russia could start redressing the "errors" committed by Stalinism and begin building true Communism. However it was a monumental failure, still it had been a grand attempt, an experiment on a scale the world had never known.

But Russians have always had a weakness for the broad and dramatic gesture. It was a nation straddling two continents and two cultures, forever torn between the two and forever fired by the creative clash at the faultline of east and west. Russians have ever split into - 'Westernisers' and "Slavophiles" and the death of the Soviet Union had everything to do with the struggle between the "Westernising" democrats and free-marketeters and the anti-western champions of powerful statehead and strong centre. Soviet disintegration can be traced to the dismantling of the Soviet Empire in Eastern Europe in 1989 which gave birth to the New Nationalism that has now come to grip the now badly devastated half of Europe. The loosening of the Soviet hold on Eastern Europe, symbolised by the collapse of the Berlin Wall, triggered off a radical, painful and increasingly violent change in the Soviet Union itself.

The second phase of that process, beginning with the Secession of the Baltic Republics and

coursing through the failure of the Union treaty initiative, the August coup and the formation of the so-called Commonwealth, is now giving way to the demand from smaller ethnic minorities within the republics for "Sovereign" states of their own.

Amongst these events the 'August Coup' was a matter of concern at that time. Though the coup failed, it was failure to split the CPSU that led to Gorbachev's defeat, on the contrary it laid to Boris Yeltsin's popularity further as he stood strongly behind Gorbachev at that time. This President of Russian federation has emerged as the new hero since then.

The creation of a Commonwealth of independent states in place of the USSR is a development of historic significance. It marks the isolation and irrelevance of Mr. Mikhail Gorbachev in the present Soviet political process. This is another dramatic event after the coup. The world as well as the Soviet Union watched how the 'Power equation' has changed as Boris Yeltsin repeatedly snubbed Gorbachev. He behaved as a tough schoolteacher would behave with an errant scholarboy. And it was quite deliberate.

Finally, Boris Yeltsin gained control of armed forces when Russian Parliament disabled 'Soviet Union'. On 26th December 1991 the 60 year old Soviet leader signed the decree giving up his post as 'Commandar-in-Chief' and transferring authority over the country's nuclear arsenal to Mr. Yeltsin after transforming his nation and world Politics in less than seven years in office. In his resignation speech Gorbachev said, "I leave my post with concern. But also with hope, with faith in you, in your wisdom and spiritual strength." he told the 280 million people of the former Soviet Union.

The paradox involved in the sudden termination of the career of a man so soon after his great achievement of bringing a tyrannical - system to an end is obvious. With the end of an Empire the Emperor also has gone with Wind."

The democrats and Mr. Yeltsin cannot bring about overnight changes in economy. All the new

leaders now will have to face new challenges. The Russians who now wait patiently in lines may demand any kind of Govt. that will feed them.

Usually when Empires die or decline they take along with them a vast number of people. The revolution in the USSR has been by and large peaceful and bloodless. Thus the USSR proved as an exception to that unwritten law.

To give a chance to survive, for these states and scope for peaceful development of their own, is a challenge not only for its new leaders but for the rest of the World as well !

***

WEST ASIA PEACE CONFERENCE AND THE MIDDLE EAST

Gandhari Borkar - T. Y. B. A.

At last, the historical West Asia Peace Conference started in Madrid on 31st October, 1991.

In spite of many differences among the participants, history was made at Madrid, when the Israeli and the Arab rulers met face to face for the first time in last 49 years. The actual Conference was not quite a success, but one can easily realise its significance, if one turns back and surveys events of the last 50 years in the Middle East region.

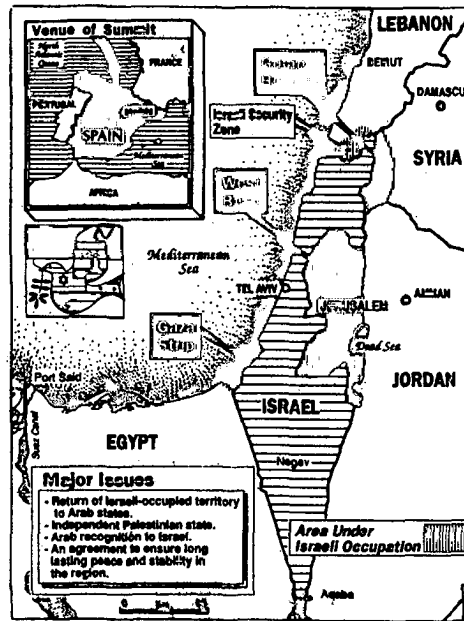
In the month of November 1947, United Nations had proposed that there should be the Jewish and Arab states side by side, and Jerusalem should remain an international city. But the Arabs and the Palestinians vehemently rejected the plan. Then after the expiry of the British mandate in May 1948, Israel was

recognised. At that time, Arabs invaded Israel, but they could not succeed. Again, in 1967 Arabs

started a war against Israel. In this war, Israel won victory over Jordan, Syria and Egypt. Israel also conquered the homeland of the Palestinians. Thus since 1967, the West Bank, the Gaza strip, the Arab - East Jerusalem, and Syrian Golan Heights have been declared as occupied territories of Israel

On this background, the UN passed a resolution "242". In it, the UN-stated that acquisition of territory by war was inadmissible. It also emphasized the need for efforts for lasting peace, in which

every state could live safely. It asked Israel to withdraw from the occupied territory. Later, the UN also passed the "Resolution 338", which sup-

---

ported" Resolution 242", and demanded its quick implementation. But Israel remained firm on its stand that, the occupied territory was an essential price for Israel's right to exist as a sovereign state, and Israel refused to return the lands.

During the last few years, Israel has been trying to settle down more and more Jewish people in the occupied territories. The PLO (Palestinian liberation organisation); the legitimate representative of the Palestinians, raised its voice against this act. This conflict led to many terrorist movements. Among them, the main was "Fatah" movement under the leadership of Yasser Arafat. The UN also disapproved the acts of Israel many times. But uptil now 'Israel' had a strong US support, and it paid no heed to the UN resolutions. To add to all these tensions, Egypt made a separate treaty with Israel, and in Camp David Agreement, Egypt got its territories back from Israel. In protest against Egypt's act, the Arabs broke all relations with Egypt, which have been recently restored again.

This Arab - Israel conflict gave rise to many wars, and there was constant tension in the Middle East.

However, this situation has changed in the present decade. The rapid changes in the USSR, and in East and central Europe changed the entire world order. The world power tilted towards, the U.S.A. In the Gulf war, Saddam Hussein cleverly linked the Palestine question with his invasion over Kuwait. Naturally, the PLO supported Saddam. This divided the Arab countries even further and Syria came to be on the USA side. Still the Arab people supported Saddam Hussein. Against the background of these dramatic events, the USA expressed its wish to help in solving the problems in the Middle East.

As far as the position of the USA is concerned, its intensions are very clear. The USA wants to form some defense and economic treaties with the Arab nations for that purpose, it wants to seek legitimacy. So it cannot afford to be partial to Israel anymore, though the Jewish lobby is a powerful force in US politics. President

Bush has given much importance to this problem, but he has also some vested interest. The Presidential elections are at close by. In such a situation, if these negotiations succeed, Bush would be the winner again, and if the negotiations fail, he can definitely secure his image as a man, who gave priority to peace. So, as a Senior US official has said, - "It is a win-win situation' for President Bush."

As for the case of Arabs, they have realised that, the USA is at present the only centre of world politics. So they agreed to participate in the Peace Conference. In case of Israel, it was never a willing participant. But USSR declared that it would restore its diplomatic 'ties with Israel, which were suspended since 1967, and it became clear that Israel was going to participate. The entire credit was, however, given to James Baker, the US Secretary of State. He had made about eight trips to the Middle East just in order to decide over some controversial issues.

In such a situation, the conference started in Madrid on 31st October, and ended without agreement on where to hold the Arab- Israeli talks. On the first day, James Baker said, "It is an important day." But on the last day, he was quite frustrated, and had to say,

"If you don't seek this historic opportunity, no one else can, no one else will, and no one will blame anyone outside your region. The world still looks to each of you to make the choice for peace."

In the actual conference, Lebanon, Syria and Jordan met Israel on equal footing, and gave it political recognition as a Jewish State. There were some clashes between the Israel PM Yitzhak Shamir and the Syrian Foreign Minister Farooq - a - Shara - Besides, Israel also criticised the Arab countries for making the occupied territories the central issue of the conference. In spite of these events, it is worth considering, that Israel, did not reject the issue of the occupied territories as totally unnegotiable.

As far as the Palestinians are concerned, Israel had rejected their participation as an independent nation. So they participated as a part of

---

Jordanian delegation. The Palestinians also had to give a list of their participants to James Baker, and had to prove that the participants were natives of only those territories, which were not connected with PLO. Still the fact remains that the PLO was a moving spirit behind the delegates. The Palestinians also lacked resources of foreign ministry, and intelligence service. Many Palestinians were doubtful about the role and sincerity of Israel and the USA, and were pessimistic about the conference. Still they participated, and Israel agreed to talk to them about their political rights.

Thus concluded the Madrid Conference! Now recently, one more Conference has taken

place in Washington on 14th January 1992. Once more, Israel is exchanging views with the Jordanian - Palestinian delegation. The thinkers in the world guess that, the outcome of this Conference will probably be the "restricted autonomy" to the Palestinians.

The path towards peace still seems quite long and difficult. But at least, it is in sight. The importance of Madrid Conference is comparable to the importance of SALT and START negotiations, because for the first time, it made an announcement from the Middle East "Both the Parties are ready to try for peace."

***

"IMF - A Financial Colossus"

Rajnish Desai - S. Y. B. Com.

Many prominent economists have stressed that the establishment of the IMF was a financial wonder of the century and it led to increasing cooperation among countries for establishing exchange stability and promoting international trade.

Establishment of the IMF

The IMF, as an institution, was formed as a result of the Bretton Woods Conference held at Bretton Woods, New Hampshire U.S.A. in 1944. The articles of Agreement of the Fund came into force on 27th Dec. 1945. One of the major objectives for the establishment of the IMF was promotion of exchange stability and avoidance of competitive exchange depreciations by member countries. There were 44 members on establishment of the IMF and as on 30.4.90, the number of members has grown upto 151.

Objectives/Purposes for establishment of the IMF

Article I of the Fund, amended in 1978 gives

the main purpose/objectives of the IMF.

1. To promote international monetary cooperation through a permanent institution providing machinery for consultation and collaboration on international monetary problems.
2. To facilitate expansion and balanced growth of international trade, employment, real income levels.
3. Promote exchange stability, avoid competitive exchange depreciations.
4. Assist establishment of multilateral system of payments in respect of current transactions between members, remove foreign exchange restrictions hampering international trade.
5. Give confidence to members by making Funds, resources available to them under safeguard, provide opportunities to correct disequilibrium in balance of payments.
6. Shorten the duration, lessen the degree of

disequilibrium in the international balance of payments of members.

Membership of the IMF

All countries which agree to subscribe to the Fund's Articles of Agreement are eligible for membership of the IMF. Each member must subscribe to the IMF an amount which is treated as a subscription and which is calculated after considering the National income, reserves, exports of the member nation. Such subscription is also known as "Quota". This Quota influences the drawing rights and voting powers of each member. India's quota is \$ 400 Million. The quota of each member is payable as follows "

- (a) 25% of the quota is payable in gold.
- (b) 75% of the quota is payable in member's own currency.

Management of the IMF

The initial Capital of the IMF is \$8.5 Billion and is subscribed by its members.

Article XII of the IMF states that the highest authority of the Fund will be the Board of Governors, in which each member country is represented by a Governor and an Alternate Governor. The Board of Governors meets only once every year. Another important point to note is that all member nations don't necessarily have a single vote. The voting power is decided by the Quota and hence the largest Quota holders i.e., the U.S.A., U.K., Japan, France, Germany hold more than 50% of the voting power.

The day to day business of the IMF is looked after by the Board of Executive having 20 members. The five big quota holders have a permanent member on the Executive Board while the rest of the members are elected. The Executive Board elects the Managing Director. The current M.D. of the Executive Board is Mr. Michel Camdessus.

Loan Facilities of the IMF

1. Gold Tranche Facility -

When a member withdraws upto 25% of his quota then the member is said to have utilised gold tranche. This withdrawal can be made without permission of the IMF.

2. Credit Tranche Facility -

When a member withdraws more than 25% of his quota then he is said to have utilised credit tranche. The IMF charges interest on such loan.

3. Compensatory and contingency Financing Facility (CCFF)-

This facility was first introduced in 1968 and is given to members suffering from temporary higher imports or export fluctuations,.

4. Structural Adjustment Facility (SAF) -

This loan facility is given to members having Balance of Payment difficulties while undergoing structural adjustments.

5. Extended Structural Adjustment Facility (ESAF) -

This facility is for poor countries who can draw soft loans in case of Balance of Payment difficulties after they have utilised SAF.

6. Stand-by agreements -

These are emergency loans sanctioned by the IMF to members facing debt repayment difficulties.

Special Facilities

1. Oil Facility

Under this temporary facility the IMF provided assistance to oil importing countries in 1974-75 because of the sudden spurt in oil prices due to formation of OPEC cartel. A special Fund was created for giving this assistance.

IMF assistance to Member countries (Source : IMF Annual Report 1990)

The IMF supports structural policy adjustments. Twenty six such adjustments for assistance were finalised in the year 1989-90. The IMF lent under various facilities.

The total assistance provided in the year 1989-90 was SDR 11.3 Billion (ISDR = 0.45\$). Some of the prominent countries who availed of IMF assistance in 1990 were:

Country	Assistance
Argentina	SDR 1.1 Billion

Hungary	SDR 159 Million
Jordan	SDR 600 Million
Mexico	SDR 2.7 Billion
Phillipines	SDR 660 Million
Kenya	SDR 545 Million

(Note : 1 SDR = 0.45\$)

IMF Conditions when giving Loans

The IMF is basically a Bank and hence imposes certain conditions on member countries who want to avail of assistance from it. There is still an ongoing debate whether the IMF should interfere in the policy matters of any nation and even when India availed of IMF assistance there was an uproar from the Left Parties (Communist) that the Govt. had pledged the economic sovereignty of the nation. Some of the standard conditions that the IMF imposes are :

1. Removing restrictions on establishment and expansion of industry and trade.
2. Pruning the size of the Public sector, promoting Private enterprise.
3. Reducing Fiscal deficit and controlling inflation.
4. Promoting direct foreign investment.
5. Slashing competition by opening monopoly sectors like banking, insurance, others.

IMF Operations in India

"IMF committed if India is "

With these words the IMF Managing Director Mr Michel Camdessus had summed up his Press Conference on his visit to India in October 1991. He had come to India to finalise the \$ 2.2 Billion loan to India, to help it overcome its "Balance of Payments" crisis and to make its economy more vibrant.

ECONOMIC LIBERALISATION

The economic liberalisation announced by the Rao Government has proved to be a milestone in Indian history. Forty four years of regulations have only led to the narrowing of our economic horizons. The Union Government aims at dismantling the horrifying " License Raj " which discouraged creativity and led to un-

necessary hurdles in the expansion of industry and commerce.

IMF conditions imposed on India

The IMF imposed all the standard conditions on India. Along with this the IMF also consented to the devaluation of the Indian rupee. Higher rate of inflation in India had led to falling exports and increasing imports. Thus one must also note that the IMF has compromised on many occasions like:

1. The IMF agreed to give an additional \$ 630 Million in Sept 91 under the Oil facility when India protested that a loan of \$ 1 Billion was not adequate.
2. The IMF ignored the disinvestment proposed in the budget even when it does not correct the fiscal deficit. The IMF stresses subsidy cuts but it piped down when subsidy cut on fertilizers was reduced from 40% to 30%. Dr Manmohan Singh actually increased the subsidy on foodgrains with IMF approval.
3. The IMF agreed to change the nature of the \$ 2.2 Billion loan to an Extended Finance Facility (EFF) having low interest rate and longer repayment period.
4. The World Bank report on Indian economy recommended privatisation of nationalised banks to improve competition, opening of the insurance sector to private enterprises. But the IMF has agreed with Dr. Manmohan Singh's proposal that privatisation is not necessary and that competitive systems can be built without privatisation.

Total assistance provided to India since Jan 1991

Date/Month	Facility	Amount of Assistance
Jan 1991	Oil Facility	\$ 100 Million
July 1991	Stand-by facility	\$ 220 Million
Sept 1991	C.C.F.F.	\$ 635 Million
Oct 1991	E.S.A.F.	\$ 220 Million
Proposed assistance over 3 years	E.S.A.F.	\$ 700 Million

One must keep in mind that the IMF has

---

been soft towards India. It has helped India when it was on the verge of bankruptcy. There was no choice left other than borrowing from the IMF.

Many thinkers and socialists have pointed out that there will be the following ill-effects of the new policies.

1. We will lose our economic sovereignty.
2. There will be large-scale retrenchment of workers leading to unemployment.
3. Multinational corporations, with their large resources, will takeover Indian Companies. Many Indian Co's will close down due to stiff competition.
4. There will be a steep rise in our foreign debt due to the IMF loan. Increasing payment will also result.
5. With world-wide recession India will not be able to boost its exports and find means to repay IMF loans.
6. There will be increasing income and wealth inequalities because only the rich will prosper due to the new policies.

At such stage it is necessary for the reader

himself to evaluate the likely impact of the new policies and the IMF loan. One must forget past prejudices and misgivings about the IMF. It is vital for the Indian Govt. to react positively to the IMF. But along with this sufficient care must be taken to see that our economic, cultural and social aspirations are not pledged and our national identity is maintained.

It is necessary for each Indian to shed his conservationist attitude. India cannot live in isolation and ignore the current world economic climate. The Indian industries which survive the onslaught of foreign companies will become globally competitive and will themselves become multinationals. Efficiency and productivity will be the watch-words for all economic activities. I hope, that in the years to come, Indian entrepreneurs will transform India into a global giant.

* * *

श्रद्धांजली

प्रा. डॉ. अरविंद रिसबूड मृत्यू: ७ जुलै १९९१

दिनांक ७ जुलै, १९९१ रोजी प्रा. डॉ. अरविंद चिंतामण रिसबूड यांचे वयाच्या ४८ व्या वर्षी हृदयविकाराने दुःखद निधन झाले. डॉ. रिसबूड हे संशोधक प्रवृत्तीचे व्यासंगी प्राध्यापक होते. जून, १९६५ पासून ते स.प.महाविद्यालयाच्या सेवेत रूजू झाले. सुरुवातीला ६ वर्षे प्रयोगशिक्षक व १९७५ पासून व्याख्याते म्हणून त्यांनी काम केले. १९८० मध्ये टीचर फेलोशिप घेऊन त्यांनी पी.एच.डी. पदवी संपादन केली व पुढे १९८३-८४ मध्ये कॅनडात पोस्ट डॉक्टरल संशोधन केले. लेझर रामन स्पेक्ट्रोस्कोपी हा त्यांचा संशोधनाचा खास विषय होता. त्यांचे अेकूण ३ पेपर्स प्रसिद्ध झालेले आहेत. महाविद्यालयाचे स्नेहसंमेलन, सायन्स असोसिएशन इत्यादि मध्ये त्यांनी रस घेऊन काम केले. स.प.महाविद्यालय सहकारी पतपेढीचे उपाध्यक्ष म्हणून उत्तम काम केले. तसेच पुढांमध्ये कार्यकारी मंडळातील कार्यक्षम सभासद व उपाध्यक्ष म्हणून महत्त्वाची भूमिका पार पाडली. त्यांचा जर्मन व रशियन भाषेचा अभ्यास झाला होता. अशा या व्यासंगी, उदारमतवादी, चारित्रसंपन्न व मनस्वी संशोधक प्राध्यापकाच्या आकस्मिक निधनाने पदार्थविज्ञान विभागात व महाविद्यालयात भरून न येणारी पोकळी निर्माण झाली आहे.

प्रा. मधुकर अनंत कुलकर्णी मृत्यू: १० जुलै १९९१

दिनांक १० जुलै, १९९१ रोजी प्रा. मधुकर अनंत कुलकर्णी यांचे वयाच्या ४८ व्या वर्षी मूत्रपिंडाच्या आजाराने दुःखद निधन झाले. प्रा. मधुकर अनंत कुलकर्णी हे जून, १९६५ साली स.प. महाविद्यालयाच्या सेवेत प्रयोगशिक्षक म्हणून दाखल झाले. जून, १९७५ पासून व्याख्याते म्हणून काम केले. ह्या २६ वर्षांच्या अध्यापनात अेक शिस्तप्रिय शिक्षक म्हणून त्यांचा दरारा होता. त्यांनी स.प. महाविद्यालयाच्या लोकल मॅनेजिंग कमिटीत तीन वर्षे सभासद म्हणून काम पाहिले. नूतन मराठी विद्यालय व स.प. महाविद्यालयाचे माजी विद्याथी म्हणून तसेच महाविद्यालयाचे शिक्षक सेवक या नात्याने त्यांचे सर्वच आयुष्य शिक्षण प्रसारक मंडळीशी निगडित असे व्यतित झाले. प्रा. कुलकर्णी हे अतिशय मनमिळावू व पापभोरू मनोवृत्तीचे होते. कोणाबद्दलही मनात राग न धरणे, तसेच कोणाचे कधी वाईट न चिंतणे हा त्यांचा स्वभावविशेष होता. अत्यंत कष्टाळू व सज्जन अशा या प्राध्यापकाच्या अकाली निधनाने रसायनशास्त्र विभाग व स.प. महाविद्यालयाची मोठी हानी झाली आहे.

बा. द. पड्याळ मृत्यू: २० एप्रिल ९१

जिमखाना विभागातील एक शिपाई सेवक श्री. बा. द. पड्याळ यांचे दि. २०.४.९१ रोजी अपघाती निधन झाले. मृत्युसमयी त्यांचे वय अवघे ३७ वर्षांचे होते. त्यांनी महाविद्यालयाच्या ग्रंथालय व जिमखाना विभागात काम केले. पड्याळ यांचे मागे पत्नी व तीन लहान मुली असा परिवार आहे.

काशिराम शिवराम अहिरे मृत्यू: २५ ऑक्टोबर ९१

स.प. महाविद्यालयाच्या रसायनशास्त्र विभागातील कर्मचारी श्री. काशिराम शिवराम अहिरे यांचे शुक्रवार, दिनांक २५-१०-१९९१ रोजी सायंकाळी दुःखद निधन झाले. ते ५८ वर्षांचे होते. स.प. महाविद्यालयात ते १६ जून, १९४५ पासून सेवेमध्ये होते.

श्री. अहिरे हे शांत, सुस्वभावी व सर्वांना मदत करणारे असे कर्मचारी होते. प्राध्यापक, विद्यार्थी, सहकारी या सर्वांशी ते मिळून मिसळून व आपुलकीने वागत असत. त्यांच्या निधनाने महाविद्यालयाची मोठी हानी झाली आहे. गेले काही दिवस ते आजारी असल्यामुळे त्यांना दवाखान्यात ठेवले होते.

महाविद्यालयाचे प्राचार्य व आम्ही सर्व प्राध्यापक आणि सर्व सेवक त्यांच्या कुटुंबियांच्या दुःखात सहभागी आहोत. ईश्वर त्यांच्या आत्म्यास शांती देवो.

महाविद्यालयीन वार्ता (क्र. १)

(१९९१-९२)

विद्यार्थी संख्या

वरिष्ठ महाविद्यालय	कनिष्ठ महाविद्यालय
साहित्य ९४३.	साहित्य ५६१.
शास्त्र ८६९.	शास्त्र १५६८.
वाणिज्य १५१४.	वाणिज्य १०८१.
बी.सी. एस. १६५.	
एम. ए. १४७.	
एम. एस. सी. ८७.	
एम. कॉम. १०४.	

शास्त्राभ्यास परीक्षा निकाल

वरिष्ठ महाविद्यालय	कनिष्ठ महाविद्यालय
साहित्य ८९.१५ %	१२ वी साहित्य ४५.९५ %
शास्त्र ६२.०० %	१२ वी शास्त्र ६५.५८ %
वाणिज्य ७७.०० %	१२ वी वाणिज्य ५५.८८ %
बी. सी. एस. ६५.०० %	
एम. ए. ५०.०० %	
एम. एस. सी. ६३.०० %	
एम. कॉम. ५३.६५ %	

शिक्षक संख्या (मार्च ९२ ची)

(वरिष्ठ + कनिष्ठ महाविद्यालय एकत्रित)

	वरिष्ठ	कनिष्ठ
पूर्णवेळ	१४४	९०
अर्धवेळ	७	५
वट्ट	२	१
एकूण :	१५३	९६

शिक्षकेतर

	लेखनिक	शिपाई
पूर्णवेळ	३६	९४
अर्धवेळ	-	-
वट्ट	६	१८
एकूण :	४२	११२

१-४-९१ नंतर सेवानिवृत्त झालेल्या सेवकांची यादी

- श्रीमती लीला रा. नानल, वरिष्ठ लेखनिका, स्वेच्छानिवृत्ती, ३१-३-९१
- बा. द. पड्याळ, ग्रंथालय परिचर, दुःखद निधन २०-४-९१
- श्री. शं. रा. पासलकर, प्रयोगशाळा परिचर, ३०-६-९१

- प्रा. अ. चिं. रिसबूड, व्याख्याते, दुःखद निधन, ७-७-९१
- प्रा. म. अ. कुलकर्णी, व्याख्याते, दुःखद निधन, १०-७-९१
- सौ. विजया पुंडले, वरिष्ठ लेखनिका, स्वेच्छा निवृत्ती, १-१२-९१
- श्री. श्री. भोमे, प्रयोगशाळा परिचर, ३०-११-९१
- का. वि. अहिरे, प्रयोगशाळा परिचर, दुःखद निधन, २५-१०-९१

वरिष्ठ महाविद्यालय नवीन नेमणूका

शिक्षकांचे नाव	विषय
१ श्रीमती डॉ. कांचन मांडे	संस्कृत
२ श्री. सुरेश वा. गोसावी	वास्तवशास्त्र
३ श्रीमती मोना किणीकर	भूगोल
४ श्री. वि. अ. निकम	भूगोल
५ श्रीमती डॉ. लक्ष्मी नाडकर्णी	समाजशास्त्र
६ श्रीमती संगिता कांबळे	रसायनशास्त्र
७ श्रीमती अनुराधा कुलकर्णी	वनस्पतीशास्त्र
८ श्रीमती अनुराधा साठे	प्राणीशास्त्र
९ श्री. उमेश वि. पाटील	कॉम्प्युटर सायन्स
१० श्रीमती मधुवंती तेजे	कॉम्प्युटर सायन्स
११ श्रीमती स्मिता कुलकर्णी	इंग्रजी
१२ श्री. म. ज. जोशी, इन्स्ट्रक्टर	कॉम्प्युटर सायन्स
१३ श्री. योगेश देशपांडे	कॉम्प्युटर सायन्स

कनिष्ठ महाविद्यालय नवीन नेमणूका

शिक्षकांचे नांव	विषय
१. श्री. एस. व्ही. वाघमोडे	इंग्रजी
२. श्रीमती वैशाली दाबक	जर्मन
३. श्री. वायू. एम्. तांबे	वाणिज्य
४. श्री. एच. जी. ठोंबरे	रसायन
५. श्री. डी. एच. साठे	रसायन
६. श्री. के. व्ही. नवंधरे	जीवशास्त्र
७. श्रीमती विद्या गारखेडकर	तत्वज्ञान
८. श्रीमती स्मिता पुंडे	इंग्रजी
९. श्रीमती मधुरा संभुस	वास्तवशास्त्र
१०. श्रीमती रोहिणी नाडगौडा	इंग्रजी
११. श्रीमती रेखा आठवले	मराठी
१२. श्रीमती संजिवनी धारपुरे	अर्थशास्त्र
१३. श्रीमती मनिषा शाळीग्राम	वाणिज्य

१४.	श्रीमती मेघा कातरकी	वास्तवशास्त्र
१५.	श्री. एस. एच. चौधरी	वास्तवशास्त्र
१६.	श्रीमती स्वाती आंबर्डेकर	रसायन
१७.	श्रीमती प्रतिभा कुलकर्णी	जीवशास्त्र
१८.	श्रीमती स्वाती भिडे	वाणिज्य

पाठ्यपुस्तक संच बक्षिस देण्यात आले.

देणगी :

निवृत्त प्राचार्य प्रा. बी. एन. कुलकर्णी यांनी स्वतःच्या संग्रहातील सुमारे ३२५ पुस्तके व एक लोखंडी रॅक ग्रंथालयास भेट म्हणून दिले.

स्थानिक कार्यकारी समिती सभासद

वरिष्ठ महाविद्यालय

१.	श्री. भा. वा. राडकर	अध्यक्ष
२.	श्री. अ. वि. पाटील	
३.	श्री. कृ. गो. लवळेकर	
४.	प्रा. श. द. भागवत	
५.	उपप्राचार्य प्रा. अ. गो. मोडक	
६.	उपप्राचार्य डॉ. प्रा. न. रा. शेते	
७.	प्रा. अ. मु. देवकुळे	
८.	प्रा. सु. ग. खाजगीवाले	
९.	प्रा. श्री. प्र. ग. सप्तर्षि	
१०.	प्रा. डॉ. भा. ग. जोशी	
११.	श्री. नं. अ. कालेकर	
१२.	प्रा. चं. रा. अरगडे	
१३.	श्री. आ. गो. क्षीरसागर	
१४.	प्राचार्य वा. म. दाते	

वसतिगृह अहवाल

	विद्यार्थी	विद्यार्थिनी
शास्त्र	१२७	५४
साहित्य	३९	३०
वाणिज्य	१९	१३
कॉम्प्युटर सायन्स	०५	०६
बी. एड.	-	०३
	<hr/>	<hr/>
	१९०	१०६

अभिनंदन !!

१)	श्रीमती सरोज हिरेमठ (वाणिज्य)	एम्. फिल्. (ओ. श्रेणी)
२)	प्रा. प्र. पा. सोमण (तत्वज्ञान)	पीएच्. डी.
३)	प्रा. सु. श्री. अलुरकर (वाणिज्य)	पीएच्. डी.
४)	प्रा. सौ. शालिनी टेके (संख्याशास्त्र)	एम्. फिल्. (अ. श्रेणी)

प्रा. एस्. डी. खंडागळे, नेवल एन्. सी. सी. ऑफिसरसाठी कोचिन येथे प्रिकमिशन ट्रेनिंग कोर्स यशस्वीरित्या पूर्ण.

डॉ. ए. पी. घोष (वाणिज्य) 'व्यवसाय व्यवस्थापन' या विषयासाठी पीएच्. डी. मार्गदर्शक म्हणून पुणे विद्यापीठाकडून मान्यता !

कनिष्ठ महाविद्यालय

शाला समिती

१.	श्री. भा. वा. राडकर	अध्यक्ष.
२.	श्री. अ. वि. पाटील	
३.	श्री. कृ. गो. लवळेकर	
४.	प्रा. श. द. भागवत	
५.	उपप्राचार्य आ. गो. मोडक	
६.	उपप्राचार्य डॉ. न. रा. शेते	
७.	प्रा. पु. श्री. घैसास	
८.	प्रा. दी. श्री. देशपांडे	
९.	श्रीमती सरललता गोखले	
१०.	श्री. आ. गो. क्षीरसागर	
११.	प्राचार्य वा. म. दाते	

ग्रंथालय विभाग (९१-९२)

	पुस्तकसंख्या	नियतकालिक संख्या
वरिष्ठ महाविद्यालय	११६१२४	१४३
कनिष्ठ महाविद्यालय	६४८६	३

विद्यार्थी गौरव

अकरावीमधील ७२ व बारावीमधील ४८ विद्यार्थ्यांना

महाविद्यालयीन वार्ता (२)

विभागांतर्फे करण्यात आलेले विशेष कार्यक्रम:

विषय	वक्ते	संयोजक विभाग	विषय	वक्ते	संयोजक विभाग
<p>■ व्याख्याने</p> <p>“माधव -जूलियन यांचे विरहतरंग”</p> <p>“महाराष्ट्रातील दलित चळवळ आणि सद्यःस्थिती”</p> <p>“बालिकांच्या संगोपनाचा प्रश्न”</p> <p>“हयुमन राईटस् इन ग्लोबल पर्सपेक्टिव्ह”</p> <p>“रुपयाचे अवमूल्यन आणि नवे आर्थिक धोरण”</p> <p>“ग्रामीण विकासासाठी तंत्रज्ञान”</p> <p>“क्लिअरींग हाऊस”</p> <p>“महाराष्ट्र बँकेच्या विदेश विनिमय विभागातील कामकाज”</p> <p>“शेअर बाजार”</p> <p>“उमाजी नाईक - ब्रिटीश राजवटीविरुद्धचा पहिला बंडखोर”</p> <p>“सोव्हिएट युनियनमधील घडोमोडी - एक समकालीन आकलन”</p> <p>“पश्चिम आशिया शांतता परिषद : प्रश्न आणि यथार्थता : “ग्राहक तक्रार निवारण मंचाचे कामकाज.”</p>	<p>डॉ. सु. रा. चुनेकर</p> <p>डॉ. जोगदंड</p> <p>प्रा. श्रुती तांबे</p> <p>अॅड. अरुणा नाफडे</p> <p>डॉ. ह. कृ. परांजपे</p> <p>डॉ. अ. दि. कर्वे</p> <p>श्री. ललिंगकर श्री. कन्नन</p> <p>श्री. अरुण डी. पोटे</p> <p>प्रा. सदाशिवराव आठवले</p> <p>श्री विजय साळुंखे</p> <p>डॉ. श्रीपतिशास्त्री</p> <p>श्री. बेहेरे प्रतापराव</p>	<p>मराठी</p> <p>समाजशास्त्र</p> <p>समाजशास्त्र</p> <p>राज्यशास्त्र</p> <p>अर्थशास्त्र</p> <p>अर्थशास्त्र</p> <p>बँकींग</p> <p>बँकींग</p> <p>बँकींग</p> <p>इतिहास</p> <p>इतिहास</p> <p>राज्यशास्त्र</p> <p>वाणिज्य</p>	<p>“महाराष्ट्रातील ग्राहक चळवळीचे भवितव्य”</p> <p>“विक्रतेच्यासाठी प्रशिक्षणाच्या पद्धती”</p> <p>■ संस्कृत दिन -</p> <p>“मॅकअँव्हेली आणि कौटिल्य”</p> <p>■ हिंदी दिन -</p> <p>‘प्रेमचंद तुलसी जयंती- “प्रेमचंद -तुलसी के साहित्य का परिचय”</p> <p>“राष्ट्रभाषा हिंदी और राजभाषा हिंदी”</p> <p>“तुलसीदास रत्नावली के संवाद -संगीत रूपक”</p> <p>■ स्लाइड शो</p> <p>“अंटार्क्टिका यात्रा”</p> <p>“जर्मनीचे एकीकरण”</p> <p>■ कविता गायन</p> <p>गीत संगीत संध्या -</p> <p>“गायन तथा कविता पाठ”</p> <p>■ प्रदर्शन</p> <p>“जर्मनीच्या एकीकरणाचा जर्मन प्रथम वर्धापन दिन” प्रसंगी वृत्तपत्रांची कात्रणे, जुने, व सुधारीत नकाशे, (व्हिडिओ फिल्मस कार्यक्रम)</p>	<p>श्री. सूर्यकांत पाठक</p> <p>श्री. विवेक जोशी</p> <p>डॉ. विजय देव</p> <p>डॉ. ग. न. साळे</p> <p>श्री. य. बा. उमराणीकर</p> <p>द्वारा प्रस्तुत</p> <p>कर्नल एस्. एस्. शर्मा</p> <p>प्रा. दिलीप राजगुरु</p> <p>प्रा. माधवी सिन्हाराय</p>	<p>वाणिज्य</p> <p>वाणिज्य</p> <p>संस्कृत</p> <p>हिन्दी</p> <p>हिन्दी</p> <p>हिन्दी तथा. एस्. एन्. डी. टी. कन्याशाला</p> <p>हिन्दी</p> <p>प्राध्यापक संवादिनी</p> <p>हिंदी और “सर्जना” साहित्य एव कला मंच”</p>

विषय	वक्ते	संयोजक विभाग
■ मुलाखत “धर्म निरपेक्षता - अर्थ आणि अनर्थ”	- डॉ. अरविंद लेले	राज्यशास्त्र
	श्री. अनंतराव पाटील	राज्यशास्त्र
■ प्रश्नमंच “भारतीय राज्यघटना आणि राजकारण”	डॉ. सुहास पळशीकर	राज्यशास्त्र
■ अभ्यास शिबिर	प्रा. राम बापट	राज्यशास्त्र
■ परिसंवाद “नवे आर्थिक धोरण”	डॉ. पु. स. पाळंदे डॉ. भा. र. साबडे श्री. अभय फिरोदिया	अर्थशास्त्र
■ पुस्तक प्रकाशन “अनडिटरमिनेंट ऑनॅलिसिस” लेखक - कै. त्र्यं. भि. हर्डीकर		गणित
■ कार्यशाळा		

विषय	वक्ते	संयोजक विभाग
“विद्यार्थ्यांनी व्याख्यान कसे द्यावे ?”		वास्वतशास्त्र
■ स्मृतिदिन कार्यक्रम कै. सोनोपंत दांडेकर स्मृतिदिन - “ज्ञानेश्वरीतील अभिनव विचार” डॉ. श्री. र. कावळे स्मृतिदिन - “बौद्ध दर्शनातील दुःखविचार” “विज्ञानयुगात धर्माची आवश्यकता आहे काय ?”	प्रा. गो. म. कुलकर्णी प्रा. डॉ. मंगला चिंचोरे प्रा. अरुण भागवत	तत्वज्ञान व तर्कशास्त्र तत्वज्ञान व तर्कशास्त्र तत्वज्ञान व तर्कशास्त्र
■ रसग्रहण व चर्चा प्रा. डॉ. पद्मजा घोरपडे यांचा काव्यसंग्रह - “हाशिये - जखमोंके”	प्रा. शशी निघोजकर	ग्रंथचर्चा मंडळ

महाविद्यालयीन वार्ता (३)

प्राध्यापकांनी केलेले विशेष कार्य (कसात विभागाचे नाव)

- प्रा. लीला अर्जुनवाडकर (संस्कृत)**
भाषणे :- टि. म. विद्यापीठ वासंतिवर्गात - “संस्कृत नाटके”, पुणे आकाशवाणीवर “संस्कृत नाटकातले विदूषकाचे स्थान” व “गीतगोविंद”.
लेख :- “भाषा आणि जीवन” च्या अंकांतून - “कापावे की चिरावे” व “पुन्हा एकदा - साऊले”, केसरी मध्ये “सिंहाच्या गुहेत”
चर्चासत्र - “धर्म आणि समाज”, “हिंदूला वाटणाऱ्या श्रद्धेचा अर्थ” तसेच “काल व कालिदास” इ. मध्ये सहभाग
- प्रा. डॉ. कांचन वसंत मांडे (संस्कृत)**
चर्चासत्र - “अद्वैत वेदान्तातील स्मृति” तसेच “कॉस्मॉलॉजी अँड कॉस्मोजेनी इन मेजर उपनिषदाज्” यात सहभाग
संशोधन - “कॅंपॅरिझन बिटविन माया इन शंकर अँड माया इन काश्मीर शैविझम” यावर

- प्रा. सी. आर. अरगडे (इंग्रजी)**
परिसंवाद - “लिटरेचर अँड पॉलिटिक्स इन व्हॅटिथ् सेंचुरी अमेरिका” सहभाग.
- प्रा. डॉ. चंद्रशेखर बर्वे (मराठी)**
भाषणे :- वसंत व्याख्यानमाला, वाई - “एकविसावें शतक कसं असेल?”, पुणे विद्यापीठ - “ज्ञानेश्वरी आणि आपण”, आबासाहेब गरवारे महाविद्यालय - “साहित्य प्रकार - तत्वविचार”
लेख :- “आजचा नाटककार”.
चर्चासत्र - “वाङ्मयेतिहास अध्यापन, तत्वविचार” तसेच मराठी भाषा व मराठी संस्कृती आणि शुद्धलेखनविषयक इ. सहभाग
समिती सदस्य :- पुणे विद्यापीठाने नेमलेल्या - निवड समिती, मूल्यमापन समिती, स्थानिक चौकशी समिती तसेच रा. श्री. जोग पारितोषिक समिती.

परीक्षक - जी. ए. कुलकर्णी, कथा, स्पर्धा, भगवान पंडित निबंध स्पर्धा.

■ प्रा. शशिकला कांबळे (मराठी)

भाषण - "पुणे आकाशवाणीवर" - "डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे स्त्रीविषयक विचार".

चर्चासत्र - "वाङ्मयेतिहासाचे अध्यापन" तसेच "आरोग्यसेवा, अपेक्षा आणि सद्यःस्थिती" यात सहभाग.

■ प्रा. कामिनी रणपिसे (मराठी)

चर्चासत्र - "मराठी वाङ्मयाचा इतिहास" सहभाग.

परीक्षक - वंदेमातरम् च्या आंबेडकर व राष्ट्रवाद" निबंधस्पर्धा, महाराष्ट्र साहित्य परिषद मराठी विषय परीक्षा.

■ प्रा. डॉ. नीलिमा गुंडी (मराठी - कनिष्ठ महाविद्यालय)

भाषण - पोर्टब्लेअर आकाशवाणीसाठी - "समकालीन मराठी कविता".

लेखन - म. टा. मध्ये "पक्ष्यांना आभाळ कवितेचे", म. सा. पत्रिकेत पुस्तकपरीक्षण - "जन्मजान्हवी", "कवितारती" मध्ये "बापू: दलित काव्यातील प्रतिमा.

चर्चासत्र - "वाङ्मयेतिहासाचे अध्यापन" तसेच कविसंमेलनात सहभाग.

■ प्रा. दिलीप राजगुरु (जर्मन)

भेट - ग्योथे इंस्टिट्यूट म्युनिचयांच्या निमंत्रणा वरून म्युनीच व ड्युसेलडोर्फ येथे उद्बोधक वर्गाला भेट.

■ प्रा. डॉ. ह. श्री. साने (हिंदी)

लेखन - "चार्वाक और चाणक्य", "बस का टिकट" अनुवाद इ.

भाषण - "हिंदी साहित्य का इतिहास, भारतेन्दु और द्विवेदी युग" तसेच यांचे विषयी पुणे, नाशिक, नगर, धुळे, जळगाव येथे ओरिएंटेशन कोर्स.

चर्चासत्रे - "रचनात्मक साहित्य का अनुवाद : समस्याएँ और सीमाएँ", "महाराष्ट्र की हिन्दी पत्रकारीता और राष्ट्रीय चेतना के विकास में उसका योगदान", "उपन्यासकार भगवतीचरण वर्मा", "चिह्न व्यापार", "बिहारी की भक्तिभवन", "अनुवाद की हिंदी और मानक हिंदी के निर्वाह में कठिनाइयाँ" इ. सहभाग - "आधुनिक कविता".

निवड - म. हिंदी परीषद कार्यकारी समिती, हिंदी अध्ययन मंडळ, पुणे विद्यापीठ.

■ प्रा. डॉ. पद्मजी घोरपडे (हिंदी)

लेखन - पुणे आकाशवाणीसाठी "दीपोत्सव" संगीत रचना, विद्यापीठात स्वरचित कविता वाचन, "अन्- अंतकथा" या गोष्टीच्या हिंदीत अनुवाद.

परीक्षक - देना बँक आयोजित हिन्दी दिवस - वक्तृत्व स्पर्धात.

■ प्रा. शशी निघोजकर (हिन्दी, कनिष्ठ महाविद्यालय)

लेखन - पुणे आकाशवाणीवरून गोष्ट प्रसारीत, महाराष्ट्र राष्ट्र भाषा सभा, पुणे येथे गोष्ट.

■ प्रा. अलका देव (मानसशास्त्र)

लेखन - यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठासाठी पुस्तिका - 'स्व' संकल्पना.

चर्चासत्रे - "आधुनिक स्त्री व तिचा मानसिक समतोल", "थेअरीज ऑफ पर्सनॅलिटी व्ह्यूड फ्रॉम डिफरंट पर्सपेक्टिव्ह", तसेच "प्रॉब्लेम्स ऑफ यूथ अँड देअर रिलेशन फ्रस्टेशन, अँगेशन अँड देअर लोकस ऑफ कंट्रोल" इ. प्रकार सहभाग

■ प्रा. माधवी सिन्हाराय (मानसशास्त्र)

परिसंवाद सहभाग - "मध्यमवर्गीय भारतीय गृहिणीच्या मानसिक वंचनेचे मानसशास्त्रीय विश्लेषण", "एज्युकेशनल गायडन्स अँड सेकंडरी स्कूल लेव्हल", तसेच "अँडोलेसंटस अँडजस्टमेंट विथ स्कूल इन रिलेशन टू पर्सपेक्शन ऑफ स्कूल क्लायमेंट" यात सहभाग

■ प्रा. डॉ. उत्तरा शास्त्री (समाजशास्त्र)

नियुक्ती - पुणे विद्यापीठात हंगामी प्रपाठक

■ प्रा. डॉ. एम्. रॉय (अर्थशास्त्र)

चर्चासत्र सहभाग - "रिसेंट पॉलिसी चेजेस अँड इंडस्ट्री".

■ प्रा. अनिल वर्तक (अर्थशास्त्र)

चर्चासत्र सहभाग - "नवे आर्थिक धोरण व दारिद्र्याची समस्या" तसेच "पुण्यातील जुना बाजार समस्या व उपया" यात नांदेड येथे - सहभाग

■ प्रा. विजय कारेकर (तत्त्वज्ञान)

अध्यापन - टि. म. वि. त "सामाजिक शास्त्रांचे तत्त्वज्ञान", कृतिसत्र - "भारतीय तर्कशास्त्राचा अभ्यास" सहभाग आयोजक : तत्त्वज्ञान विभाग पुणे विद्यापीठ

निवड - पुणे विद्यापीठ तत्त्वज्ञान अभ्यास मंडळ सदस्य.

■ प्रा. गौरी भागवत (तत्त्वज्ञान)

अध्यापन - टि. म. वि. त "सामाजिक शास्त्रांचे तत्त्वज्ञान"

■ प्रा. प्रकाश सोमण (तत्त्वज्ञान)

लेखन - संशोधन प्रबंध - "कन्सेप्ट ऑफ क्रिटीक : पर्सपेक्टिव्हज अँड प्रॉब्लेम्स"

भेट - मॅक्झमुल्लर भवनतर्फे क्रमेण येथे अध्यायन तसेच काही जर्मनीतील विद्यापीठांना भेटी

■ प्रा. विजय देव (राज्यशास्त्र)

व्याख्यान - कनिष्ठ महाविद्यालयात "चाणक्य कोण होता ?"

□ प्रा. रविन्द्र लोणकर (इतिहास)

लेखन - निबंध वाचन - भारत इतिहास संशोधक मंडळाच्या संमेलनात "महाराष्ट्रातील प्रबोधनाचे अग्रदूत". चर्चासत्र सहभाग - "महाराष्ट्राचा सांस्कृतिक इतिहास"

□ प्रा. सोपान शेडे (इतिहास)

निबंध वाचन - भारत इतिहास संशोधन मंडळाच्या संमेलनात "पेशव्यांचे धार्मिक धोरण " चर्चासत्र सहभाग - "श्री शिवछत्रपतींचे धार्मिक धोरण"

□ प्रा. साठे (अर्थशास्त्र)

चर्चासत्र सहभाग - "नवे आर्थिक धोरण व बेकारीची समस्या".

□ प्रा. डॉ. रॉय (अर्थशास्त्र)

चर्चासत्र सहभाग - "नवे आर्थिक धोरण व दारिद्र्याचा प्रश्न."

□ प्रा. अ. म. देवकुळे (भूगोल)

चर्चासत्र - "एक्सचेंज सिस्टीम" मध्ये सहभाग. प्रा. गोळे स्मृती परिसंवाद - राजकीय भूगोल - याचे व्यवस्थापन नेमणूक - ९१-९४ साठी "महाराष्ट्र भूगोल परिषद" चे अध्यक्ष.

□ प्रा. डॉ. श्रीकांत कालेंकर (भूगोल)

व्याख्याने - एस्.एन्.डी.टी. कॉलेज, पुणे येथे - "कोस्टल फिचर्स अलॉग महाराष्ट्र कोस्ट", न्यू आर्ट्स - सायन्स कॉलेज, अहमदनगर येथे - "रिमोट सेन्सिंग" यावर लेखन - इंडीयन इन्स्टिट्यूट ऑफ ऑग्रोफर्सच्या नियतकालिकात "सिग्निफिकन्स ऑफ हरिहरेश्वर शोअर प्लॅटफॉर्म इन द इंटरप्रिटेशन ऑफ सी. लेव्हल फ्लक्चुएशन्स".

चर्चासत्र - महाराष्ट्र भूगोल परिषदेत "रिसर्च मेथॉडॉलॉजी"

□ प्रा. प्रवीण सप्तर्षी (भूगोल)

व्याख्याने - न्यू कॉलेज, अहमदनगर - "रिमोट सेन्सिंग इन ऑग्रोफी". वाघीरे महाविद्यालय - "युवकांपुढील आव्हाने" तसेच "प्रौढ साक्षरता हे एक विकासाचे शस्त्र" पुणे आकाशवाणीवर मुलाखती - "ग्राहक चळवळीचे महत्व" व "घशाचा कर्करोग - कारणे व उपाय"

लेखन - महाराष्ट्र भूगोल परिषद पत्रिकेत - "अवर्षण प्रवण विभागातील मत्स्यशेतीची शक्यता"

चर्चासत्र सहभाग - महाराष्ट्र भूगोल परिषदेची "रिसर्च प्रोजेक्ट्स"

संशोधन प्रकल्प- "दि रोल ऑफ ऑग्रो फॉरेस्ट्री इन दि डेव्हलपमेंट ऑफ स्मॉल अँड मार्जिनल लँडहोल्डर्स इन महाराष्ट्र: अँन इकॉलॉजिकल अँप्रोच" कापार्ट तर्फे अनुदानित. "जीओन्व्हायर्ममेंटल मॅनजमेंट इन ड्रॉट प्रोन एरिया विथ स्पेशल रेफरन्स टू राशिन ड्रेड. पि. सर्कल ऑफ अहमदनगर डिस्ट्रिक्ट (महाराष्ट्र स्टेट)".

□ प्रा. एल. एन. ढवळीकर (भूगोल)

व्याख्याने- ज्ञान प्रबोधिनी येथे - "इंटीग्रेटेड अँप्रोच इन जिऑग्रोफी", प्रा. डी. आर गोळे स्मृति परिसंवादात - "प्रॉब्लेम्स ऑफ अँसिमिलेशन ऑफ मल्टीएथनिक स्टेट्स ऑफ यू. एस. एस. आर."

लेखन - महाराष्ट्र भूगोल परिषद पत्रिकेत - "रिमार्कींग ह्यूमन जॉग्रफी" - पुस्तकाचे परिक्षण.

□ प्रा. स्वाती गोळे (भूगोल)

चर्चासत्र - व्यवस्थापन व सहभाग - प्रा. डी. आर गोळे स्मृति परिसंवाद.

□ प्रा. जी. एस. मानकर (भूगोल)

चर्चासत्र सहभाग - "जिओपोलिटिकल इम्पॉर्टन्स ऑफ दिगो गार्शिय्या" - प्रा. डी. आर गोळे स्मृति परिसंवाद. संशोधन प्रकल्प - "दि रोल ऑफ अँग्रो फॉरेस्ट्री इन दि डेव्हलपमेंट ऑफ स्मॉल अँड मार्जिनल लँडहोल्डर्स इन महाराष्ट्र - अँन इकॉलॉजिकल अँप्रोच" यात सहसंचालक

□ प्रा. सुनील गायकवाड (भूगोल)

लेखन - महाराष्ट्र भूगोल परिषद पत्रिकेत - "कवरती (लक्षद्विप) प्रवाळ बेटांचा भूरूप शास्त्रीय अभ्यास". कृतिसत्र सहभाग - गुजरात विद्यापीठ अहमदाबाद येथे "रिसर्च मेथॉडॉलॉजी".

□ प्रा. शुभदा गोडसे (भूगोल)

कृतिसत्र सहभाग - १२ वी भूगोल अभ्यास क्रमाधारीत अध्ययन पुस्तिका लेखन.

□ प्रा. डॉ. आर. बी. पागनीस (भूगोल)

नियुक्ती - इंदापूर महाविद्यालयात प्राचार्यपदी.

□ प्रा. आर. जी. आपटे (रसायनशास्त्र)

नियुक्ती - एम्. फिल. साठी संशोधक मार्गदर्शक

□ प्रा. ज्योती साळवेकर (रसायनशास्त्र)

चर्चासत्र सहभाग - इंडीयन कौन्सिल ऑफ केमिस्टस् तर्फे गोवा येथे "चार्ज ट्रान्सकर कायनेटिक्स इन नॉन-इनोसंट लिगॅण्ड्स अँड देअर कोबाल्ट चिलेटस् यू. व्ही. स्टडीज."

□ प्रा. श्या. म. आफळे (वास्तवशास्त्र)

चर्चाशास्त्र सहभाग - मराठवाडा साहित्य परिषदेच्या "नेमाडे यांचे समग्र साहित्य" यातील 'कांदबरी' चर्चासत्रात अध्यक्षपदी.

कृतिसत्र - साहित्य अकादमीच्या द्विभाषिक कथालेखक कार्यशाळेत सहभाग.

□ प्रा. एस. एन. जोशी (वास्तवशास्त्र)

रिफ्रेशर कोर्स - पुणे विद्यापीठ, यात सहभाग

□ प्रा. डी. पी. मेहेंदळे (वास्तवशास्त्र)

रिफ्रेशर कोर्स - पुणे विद्यापीठ, यात सहभाग

- प्रा. डॉ. श्री. गु. उडपीकर (गणित)
शिबिर - भास्कराचार्य प्रतिष्ठान आयोजित, संयोजक.
- प्रा. दि. मा. शेट (गणित)
व्याख्यान - रा. से. योजनेच्या खेड येथील शिबिरात - "गणितातील गमती जमती"
- प्रा. मा. रा. मोडक (गणित)
शिबिर - भास्कराचार्य प्रतिष्ठान आयोजित यात सहभाग
- प्रा. वि. मा. सोलापूरकर (गणित)
शिबिर - भास्कराचार्य प्रतिष्ठान आयोजित यात सहभाग.
- प्रा. वं. द. नानिवडेकर - (दामले) (गणित)
डिप्लोमा - इन कॉम्प्युटर प्रोग्रॅमिंग अँड ॲप्लिकेशन्स पूर्ण.
- प्रा. सु. गो. मावळणकर (वाणिज्य)
चर्चासत्र सहभाग - बारावी भारतीय समाजशास्त्र कॉंग्रेस
व्याख्यान - "एम्प्लॉयर - एम्प्लॉई रिलेशन्स इन बँक्स" "कस्टमर सर्व्हीस इन बँक्स" अहमदनगर बँकेत याशिवाय "संज्ञापन कौशल्य".
- प्रा. सुधीर अलूरकर (वाणिज्य)
व्याख्यान - रा. से. योजनेच्या खेड येथील शिबिरात - "करिअर प्लॅनिंग".
लेखन - यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठासाठी "उद्योजकतेचा विकास" - पुस्तक.
- प्रा. गं. का. शिरुडे (वाणिज्य)
लेखन - यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठासाठी "व्यावसायिक अर्थशास्त्र" - पुस्तक. नियुक्ती.

- प्रा. छाया आबनावे (वाणिज्य)
चर्चासत्र - प्रिं. नारळकर शताब्दी निमित्त - "शिक्षणाची बदलती क्षितिजे" तसेच मराठवाडा मित्रमंडळ कॉमर्स कॉलेजच्या "पर्सनॅलिटी डेव्हलपमेंट अँड क्रिएटिव्हिटी" सहभाग.
- प्रा. सरोज हिरेमूठ - (वाणिज्य)
एम्. फिल डेव्हलपमेंट "युटिलिटी अँड अवेअरनेस ऑफ रुरल इन्शुरन्स स्कीम - इन हवेली तालुका"
- प्रा. डॉ. ए. पी. घोष (वाणिज्य)
व्याख्याने - आवटे कॉलेज, मंचर येथे - "रिसेट ट्रेड्स इन बिझिनेस फिनान्स", आय. टि. आय. पुणे येथे - "व्यावसायिक शिक्षणाचे मूल्यमापन", "इंस्टीट्यूट ऑफ को. ऑप. मॅनेजमेंट, पुणे येथे - "इंडस्ट्रीयल रिलेशन्स इन बँक्स". मराठवाडा मित्रमंडळ वाणिज्य महाविद्यालयात - "ओरिएंटेशन प्रोग्रॅम ऑन मार्केटिंग अँड सेल्समनशिप".
लेखन - पुस्तके - ऑफीस मॅनेजमेंट, कॉस्ट अँड वर्क्स अकाउंटिंग, बिझिनेस कम्युनिकेशन, बिझिनेस आंत्रप्रनूरशिप, चर्चासत्र सहभाग - मराठवाडा मित्रमंडळ वाणिज्य महाविद्यालयातील पर्सनॅलिटी डेव्हलपमेंट, प्रिं, नारळकर इंस्टीट्यूट मध्ये - "न्यू डायमेन्शन्स ऑफ टिविंग मार्केटिंग मॅनेजमेंट", नेस वाडिया कॉलेजात - "प्रॅक्टिकल्स इन सेक्रेटरियल प्रॅक्टिस अँड कंपनी मॅनेजमेंट" तसेच बृहन्महाराष्ट्र वाणिज्य महाविद्यालयातील - "प्रॅक्टिकल्स इन कॉमर्स सबजेक्ट्स" यात सहभाग.

महाविद्यालयीन वार्ता (४) विद्यार्थ्यांचे विविध क्षेत्रातील नैपुण्य

विद्यार्थ्यांचे नांव	गुणवत्ता यादी अ. क्र.	विशेष नैपुण्य	विद्यार्थ्यांचे नांव	गुणवत्ता यादी अ. क्र.	विशेष नैपुण्य
उच्च माध्यमिक प्रमाणपत्र परीक्षा मार्च - १९९१.					
■ शास्त्र शाखा :					
१) कु. हातवळणे विनया अरुण	१	विज्ञान शाखेत प्रथम	६) नाफडे मिलिंद रमेश	१०	विज्ञान शाखेत दहावा
२) कुलकर्णी जयदीप अविनाश	२	व्यावसायिक अभ्यासक्रमात प्रथम	७) राव आनंद भालचंद्र	१०	विज्ञान शाखेत दहावा
३) सहस्रबुद्धे निखिल विकास	४	व्यावसायिक अभ्यासक्रमात प्रथम	८) कु. कपूर नीशा सुशील	१३	विज्ञान शाखेत तेरावी
४) भाटे नितीन नारायण	५	विज्ञान शाखेत पांचवा	९) कु. पिंगळे पूनम देवराव	१३	विज्ञान शाखेत तेरावी
५) साने संदिप भालचंद्र	८	विज्ञान शाखेत आठवा	१०) नाईक गौतम अशोक	१३	विज्ञान शाखेत तेरावा
			११) जोशी श्रीकंठ विनायक	१६	विज्ञान शाखेत सोळावा

विद्यार्थ्यांचे नांव	विशेष नैपुण्य
----------------------	---------------

१२) कु. अनुपमा दोरायस्वामी १७ विज्ञान शाखेत सतरावी

■ साहित्यशाखा-

१) कु. देव सोनाली अरुण २ साहित्य शाखेत दुसरी
 २) कु. पांगम पदमा नरेन्द्र ३ साहित्य शाखेत तिसरी
 ३) कु. जोगळेकर गौरी वासुदेव ४ साहित्य शाखेत चौथी
 ४) कु. जुमडे अश्विनी अशोक ६ साहित्य शाखेत सहावी
 ५) कु. भावे अपर्णा अचिनाश ८ साहित्य शाखेत आठवी

■ वाणिज्य शाखा

१) गीत निखिल श्रीराम १ वाणिज्य शाखेत प्रथम
 २) कु. घोष सीमा दिलीप २ वाणिज्य शाखेत दुसरी
 ३) शिरगांवकर प्रसाद पी. १३ वाणिज्य शाखेत तेरावा

■ विषयात पहिले.

१) कारवा आनंद जर्मन विषयात पहिला
 २) कु. वेदपाठक रुपाली डी. सेक्रेटरीअल प्रॅक्टिस विषयात पहिली

■ मराठी विभाग

१) सुजाता आफळे (मराठी विशेष विषय) सन १९८८ बी.ए. मराठीत सर्वप्रथम दहा पारितोषिके प्राप्त.
 २) मंजिरी मोने (मराठी विशेष विषय) सन १९९०. बी.ए. मराठीत सर्वप्रथम, आठ पारितोषिके दोर्धीना दिल्ली महाराष्ट्रीय सुवर्णपदक प्राप्त.

■ संस्कृत विभाग

१) सोनाली देव "गुणवान विद्यार्थ्यांना आर्थिक सहाय्य" शिष्यवृत्ती विशेष प्रावीण्यासह प्रथम श्रेणी प्राप्त
 २) उमा कुन्हाडे (बी.ए. संस्कृत विषय) प्रथम श्रेणी प्राप्त
 ३) भाग्यश्री धडफळे बी. ए. संस्कृत सविशेष प्रथम श्रेणी
 ४) मनीषा गोगटे (बी. ए. संस्कृत सविशेष) प्रथम श्रेणी

विद्यार्थ्यांचे नांव	विशेष नैपुण्य
----------------------	---------------

■ जर्मन विभाग

मॅक्समुल्लर भवन, पुणे येथील जर्मन भाषेचा अभ्यासक्रम यशस्वीरीत्या पूर्ण करणारे विद्यार्थी.

१) मेधा देवस्थळी (M II) (द्वि. व. सा.)

२) गौरी टिळक (तृ. व. सा.)

३) तनुजा दास्ताने (द्वि. व. सा.)

४) अनुपमा साठे (M I) (द्वि. व. सा.)

५) संपदा दाते (प्र. व. सा.)

६) दिपा साठे (प्र. व. सा.)

७) संपदा लिमये (प्र. व. सा.)

८) अर्पणा भावे (G II) (प्र. व. सा.)

९) मिलिंद डोईफोडे (द्वि. व. सा.)

■ तत्त्वज्ञान विभाग

१) कु. गौरी जोगळेकर (प्र.व.सा.)

२) कु. शिल्पागौरी बेलसरे (तृ. व. सा.)

३) कु. कलिका कोकाटे (तृ. व. सा.)

कै. विसूभाऊ साळवेकर निबंधस्पर्धेत प्रथम पारितोषिक प्राप्त अखिल भारतीय पातळीवरील मल्कानी निबंधस्पर्धेत द्वितीय क्रमांक-विषय महात्मा फुले यांची 'सत्यधर्म' संकल्पना -जयपूर विद्यापीठातर्फे आयोजित 'दयाकृष्ण' निबंधस्पर्धेत प्रथम पारितोषिक प्राप्त विषय - 'नीति व राजकारण'

विद्यार्थ्यांचे नांव	विशेष नैपुण्य
----------------------	---------------

■ गणित विभाग

१) मराठे-अमित जयवंत (द्वि. व. शा.)	९७.७३ %	I.I.T. पर्वई येथे झालेल्या
२) वैद्य अनुराधा केशव (प्र. व. शा.)	९२.५३ %	गणित ऑलंपियाड
३) मरकळे संजय (प्र. व. शा.)	८९.९४ %	स्पष्टत यश प्राप्त करणारे
४) घटिकार अनुपमा रामचंद्र (प्र. व. शा.)	८४.४२ %	यशस्वी विद्यार्थी.

विद्यार्थ्यांचे नांव	विशेष नैपुण्य
----------------------	---------------

(टीप : प्रथम क्रमांकाचे उत्तीर्ण झालेल्या विद्यार्थ्यांस १०० गुण मिळाले असे गृहीत धरून वरील गुण काढले आहेत.)

■ राज्यशास्त्र विभाग

अकरावी - बारावीचे राज्यशास्त्र विषयाचे विद्यार्थी	महाराष्ट्रातील राजकीय सद्यःस्थितीवर पथनाट्य सादर
---	--

महाविद्यालयीन वार्ता क्र. (५) अ.
(कलामंडळ)

विद्यार्थ्यांचे नाव व वर्ग	नैपुण्याचे स्वरूप
१) नीलेश कुंभोजकर (तृ. व. शा.)	१) 'IMPROMTU' मुडइंडिगो ९१ द्वितीय क्रमांक सहभाग २) पथनाट्य - प्रथम क्रमांक सहभाग
२) मयुरेश देशपांडे (तृ. व. वा.)	१) सुमन करंडक नाट्यवाचन दिग्द. प्रथम. २) हेमंत कर्वे नाट्यवाचन वाचिक अभि. पुरुष प्रथम. ३) 'इन्सिंच' ९१- अभिनय प्रथम विभागून
३) राहूल अवस्थी (तृ. व. वा.)	१) सुमन करंडक वाचिक अभिनय प्रथम.
४) अश्विनी दिघे (तृ. व. वा.)	१) काकाजी जोगळेकर पारितोषिक पुरुषोत्तम करंडक १) हेमंत कर्वे नाट्यवाचन उत्तेजनार्थ.
५) धीरेश जोशी (एम्. कॉम. भाग -१)	१) MI '91 एकपात्री अभिनय द्वितीय
६) प्रसाद शिरगावकर (प्र. व. वा.)	१) लोकसभा 'हिन्दी तृ. पारितोषिक
७) अर्चना जोग (तृ. व. सा.)	१) लोकसभा हिन्दी तृ. पारितोषिक
८) अभिनेत्री गरसोळे (तृ. व. सा.)	१) ललित कलामंडळ गायन द्वितीय

विद्यार्थ्यांचे नाव व वर्ग	नैपुण्याचे स्वरूप
९) भैरवकर अजित (प्र. व. शा.)	१) ललित रंगभूमी 'एकपात्री अभिनय' २रे
१०) सचिन पंडीत (द्वि. व. शा.) (कनिष्ठ)	१) अ. भा. वि. प. 'प्र. ना. द. वैयक्तिक अभिनय.
११) मधुरा देव (द्वि. व. कला),	१) सुरेश चौधरी 'पारितोषिक पुरुषोत्तम करंडक २) 'हेमंत कर्वे नाट्यवाचन वाचिक अभिनय. (स्त्री) प्रथम क्रमांक.
१२) अमृता सुभाष (प्र. व. सा.)	१) हेमंत कर्वे नाट्यवाचन सर्वोत्कृष्ट वाचिक अभिनय
१३) चैतन्य देशमुख	'सुरेश चौधरी' पारितोषिक, पुरुषोत्तम करंडक
१४) अश्विनी शिंगरे (तृ. व. वा.)	१) MI '91 अभिनय तृतीय एकांकिका 'उदिरराव डराँव डराँव', २) 'इन्सिंच' ९१ अभिनय चतुर्थ
१५) मीनाल कारेकर (तृ. व. सा.)	१) MI '91 Clay modeling अखिल भारतीय पातळीवर २ रा क्रमांक.
१६) पराग वाळिंबे (तृ. व. वा.)	१) 'इन्सिंच' ९१ दिग्द. प्रथम, २) पुरुष अभिनय प्रथम एकांकिका -घर'
१७) अतुल सबनीस - (तृ. व. सं. शा.)	छायाचित्रांची सर्वोत्कृष्ट म्हणून MI '91 मध्ये निवड

विद्यार्थ्यांचे नाव व वर्ग

नैपुण्याचे स्वरूप

- १८) अस्मिता जोशी गझलची MI '91 मधे
(प्र. व. कला) अंतिम फेरीत निवड.
१९) अश्विनी जुमडे 'आकार' पुणे आयोजित सुगम
(प्र. व. सा.) संगीत स्पर्धा तृतीय क्रमांक

□ सांघिक पारितोषिके

- १) सुमन करंडक सांघिक २ रा क्र. - एकांकिका - 'घर'
२) सुमन करंडक अंतिम फेरीत निवड - एकांकिका -
आत्मचरित्र दिग्द. - चैतन्य देशमुख.
३) अ. भा. वि. प. आयोजित प्रसंग नाट्य दर्शन स्पर्धेत
कल्पनाविस्ताराचे पारितोषिक (Group
Leader) अमोघ सोमण (१२ वी वा.)
४) 'स्वदेशी' पथनाट्य - MI '91 अखिल भारतीय
पातळीवर प्रथम क्रमांक. लेखक/दिग्द. - सुवर्ण कुलकर्णी,
सहभाग - नीलेश कुंभोजकर, प्रसाद शिरगांवकर, चैतन्य
देगलूरकर, अतुल सबनीस, शिल्पा ठिपसे, अर्चना जोग,
प्राची देशपांडे, मीनाल कारेकर, अश्विनी जुमडे, विद्युत
कोटोगी.
५) 'उंदिराव डराँव डराँव' MI '91 - अखिल भारतीय
पातळीवर २ रा क्रमांक. लेखक / दिग्द. - प्रा. विजय
कारेकर, सहभाग - धीरेश जोशी, निलेश कुंभोजकर,
अश्विनी शिंगरे
६) MOOD INDIGO '91या अखिल भारतीय
पातळीवरच्या स्पर्धेत अधिक गुण मिळवून महाविद्यालय
२ रे
७) 'इन्सिंच' ९१ एकांकिका स्पर्धेत सांघिक प्रथम क्रमांक
'घर'

□ वैयक्तिक -

नीलेश कुंभोजकर - "जागर" आंतरशालेय प्रसंगनाट्य स्पर्धेत
परीक्षक.

□ फिरोदिया करंडक विविध गुणदर्शन स्पर्धा

- १) मानसी पिंपळे -- अभिनय द्वितीय क्र.
प्र. व. वा. (कनिष्ठ)
२) प्राची देशपांडे - गायनासाठी २ रा क्र.
प्र. व. वा.
३) नीलेश कुंभोजकर - नाट्यलेखनाचे पारितोषिक
एकांकिका - निराधार-
'शिवशक्ती' मित्रमंडळ
४) अतुल मोरे - आयोजित 'ढासळलेली
भारतीय अर्थव्यवस्था'

या विषययावरील व्यंगचित्र स्पर्धेत उत्तेजनार्थ

□ या वर्षी कलामंडळाकडून गायन वादन स्पर्धेचे आयोजन :
निलेश कुंभोजकर (कलामंडळ चिटणीस) व प्रसाद
शिरगांवकर (स्पर्धा प्रमुख) यांचा विशेष सहभाग.

□ कलामंडळ आयोजित संगीत स्पर्धा:

- शास्त्रीय संगीत स्पर्धा (गायन)
अमृत महोत्सव वर्षानिमित्त कलामंडळ आयोजित संगीत
स्पर्धाचा निकाल
शास्त्रीय संगीत स्पर्धा (गायन)
मीनल पेंडसे द्वि. व. सा. क्र. १
शास्त्रीय वादन स्पर्धा
सरिता डिके प्र. व. वाणिज्य क्र. १
सुगम शास्त्रीय संगीत स्पर्धा
राधिका फडके द्वि. व. वा. क्र. १
सुवर्णा देशपांडे तृ. व. शा. क्र. २
अश्विनी जुमडे प्र. व. शा. क्र. ३

महाविद्यालयीन वार्ता क्र. (५) ब.

वादसभा

वादसभेच्या वार्षिक कार्याचा शुभारंभ १ ऑगस्ट ९१ रोजी
प्रा. डॉ. अरविंद देशपांडे ह्यांच्या व्याख्यानाने झाला. मा. प्रा. वा.
म. दाते अध्यक्षस्थानी होते.

- १) सागर भोर महाविद्यालय, वाद-विवाद - प्रथम
गोखले - क्रमांकांची ढाल
२) सागर एस्. एम्. जोशी वाद - विवाद - उत्तेजनार्थ
गोखले -
३) अर्चना एस्. एम्. जोशी वाद-विवाद - तृतीय-मूड
जोग - इंडिगो, आय.आय.टी. मुंबई, हिंदी
लोकसभा - तृतीय क्रमांक
४) सुप्रिया - भोर कॉलेज - द्वितीय क्रमांक
काळे
५) शिल्पागौरी आनंदकरंडक वक्तृत्व स्पर्धा, नाशिक
बेलसरे - विशेष पारितोषिक.
६) अभिरुप विषय 'एक स्त्री लेखिकेच्या
न्यायालय आत्मचरित्रातील मजकूरामुळे बदनामी
झाल्याच्या तिच्या पती- लेखकाचा दावा'
सागर गोखले, सुप्रिया काळे, अर्चना जोग,
कलिका कोकाटे ह्या विद्यार्थ्यांना डॉ. पु. ग.
सहस्त्रबुद्धे निधीतून पारितोषिके देण्यात
आली.
७) डॉ. पु. ग. सहस्त्रबुद्धे निबंध स्पर्धेमध्ये कु. अष्टेकर प्र. व.

सा. हिला प्रथम पारितोषिक मिळाले.

महाविद्यालयीन वार्ता क्र.(५) क. मराठी वाङ्मय मंडळ

- १) सत्र उद्घाटन - प्रा. द. मा. मिरासदार
विषय - "वक्ता -श्रोता संबंध - गंभीर व गंमतीदार"
- २) साहित्यिकांशी गप्पा - श्री. व्यंकटेश माडगूळकर
- ३) अ) आंतरमहाविद्यालयीन काव्यवाचनस्पर्धाचे आयोजन
ब) "आमच्यावेळची गाणीश्री. रवींद्र भट व कुमुद भट 'कवितागायानाचा कार्यक्रम.
क) आंतरमहाविद्यालयीन काव्यवाचनस्पर्धा (पारितोषिकवितरण) हस्ते - कविवर्य प्रा. वसंत बापट, विषय - "कविता बोले अशी "

४) इतर-

अ) साप्ताहिक बैठकांचे विषय -

झुलवा, तोतोचान, पास्कुआला दुआतेचा परिवार, चौधीजणी, ओल्ड मॅन अँड द सी. इ. पुस्तके तसेच दर्जेदार चित्रपट व टी. व्ही. मालिका यावरही चर्चा.

ब) भित्तिपत्रके -

वसंत बापट, विजय तेंडुलकर, वा. रा. कांत, इंदिरा संत, रमेश मंत्री व रणजित देसाई

■ बक्षिसे - वाङ्मय मंडळाने घेतलेल्या काव्यवाचन स्पर्धेचा निकाल -

विशेष पारितोषिके (प्रशस्तिपत्रके)

- १) आनंद चाबुकस्वार - स.प. महाविद्यालय
- २) कलिका कोकाटे - स. प. महाविद्यालय
- ३) अभिजित म्हाळंक - अष्टांग आयुर्वेद महाविद्यालय
- ४) कविता क्षीरसागर - ना. दा. ठाकरसी महाविद्यालय
- ५) मनिषा देशपांडे - फर्ग्युसन महाविद्यालय

विशेष नैपुण्य पारितोषिक

- १) वैशाली अत्रे - स.प. महाविद्यालय

सांघिक द्वितीय (विभागून)

- १) स्वप्नील पोरे - फर्ग्युसन महाविद्यालय
- २) मनिषा देशपांडे - फर्ग्युसन महाविद्यालय
- ३) महेंद्र फाटे - पुणे विद्यापीठ वृत्तविद्या
- ४) राजेंद्र बाणाईत - पुणे विद्यापीठ वृत्तविद्या

सांघिक प्रथम

- १) सुवर्ण कुलकर्णी - स. प. महाविद्यालय

- २) वैशाली अत्रे - स. प. महाविद्यालय
- सुवर्ण कुलकर्णी - वैयक्तिक प्रथम स. प. महाविद्यालय

- १) स्वप्नील पोरे - फर्ग्युसन वैयक्तिक द्वितीय
- २) महेंद्र फाटे - वृत्तविद्या (विभागून)

वाङ्मय मंडळ विद्यार्थी प्रतिनिधी

- १) कलिका कोकाटे
- २) शिल्पागौरी बेलसरे

महाविद्यालयीन वार्ता क्र.(५) ड. राष्ट्रीय सेवायोजना

कार्यक्रम	संयोजक विभाग
रक्तदान शिबीर	११ रक्तदाते - रा. से. यो., स. प. म.
पथकाची १ दिवसीय शिबीरे	आणि - अंध मुलींचे वसतिगृह
साक्षरता प्रचार यात्रा	- पथकातील २५ मदस्य सहभागी
प्रा. तेजनिवळीकर साक्षरता प्रशिक्षण -	रा. से. यो. ८० सदस्य सहभागी
सांस्कृतिक मंडळ	सांस्कृतिक - कार्यक्रम
महाविद्यालयातील वैद्यकीय तपासणी -	डाॅ. बांदोरवाला कुष्ठरोग
गुरांचे शिबीर -	पथकातील रुग्णालय व रा. से. यो. विद्यार्थ्यांचा स्वयंसेवक म्हणून सहभाग वारंगवाडी येथे - पशुवैद्यकीय अधिकारी व रा. से. यो. पथक
गीताजयंती शोभायात्रा शांतीयात्रा -	पथकातील सदस्यांचा सहभाग साधु वास्वानी मिशन, व पथकातील सदस्यांचा सहभाग
गीतेतून - व्यक्तिमत्त्व विकास'	शिबीर गीता धर्म मंडळ - १३ विद्यार्थी
अंधयात्रा -	३५ विद्यार्थी सहभागी.
महाविद्यालय स्नेहसंमेलन	२० विद्यार्थ्यांचा स्वयंसेवक म्हणून सहभाग
कुष्ठरोग निर्मूलन -	व्याख्यान व माहितीपट - रुग्णालय येथील डॉक्टरस, रा. से. यो. पथक

विद्यार्थ्यांचे नाव व वर्ग	विशेष नैपुण्य
----------------------------	---------------

- १) गुणेश देवस्थळी - प्र व. कला - देवळाली येथे 'रामभाऊ म्हाळगी प्रतिष्ठान' यानी आयोजित केलेल्या शिबिरात सहभाग
- २) नदकिशोर आहरे - तृ व शा
- ३) किर्ती खिरे - तृ व वा
- ४) वर्षा गाडगीळ - प्र व वा
  - २) कु जयश्री श्री पारखी - याची आपल्या महाविद्यालयात १९९१-९२ या वर्षासाठी नॅशनल -सर्व्हिस -व्हॉलंटियर म्हणून निवड केली आहे माजी विद्यार्थिनी व रा से। यो सदस्य
- ३) जयश्री पारखी, याचारा सेवा योज कॅम्प विद्यापीठ योगिता रावेतकर, पातळीवरील भडादरा येथील सोनाली यदे, विद्यार्थिनीच्या विशेष शिबिरा मध्ये स्मिता कुलकर्णी, सहभाग मीना वरखाडे -
- ४) विवेक मापारी - विद्यापीठ पातळीवरील प्र व सा - विद्यार्थ्यांच्या विशेष शिबिरात सहभाग
- ५) वर्षा गाडगीळ, रा सेवा यो - जिल्हापातळीवरील स्मिता कुलकर्णी, विद्यार्थिनीचे विशेष शिबिर - सुपमा चोपडा, लोणावळा येथे सहभाग जयश्री पारखी -
- ६) स्मिता कुलकर्णी, सेट मीरा कॉलेजने आयोजित मीना वरखाडे - केलेल्या 'गर्ल्स डे अँड न्युट्रिशन' यावर १ दिवशीय शिबिरात सहभाग
- ७) मनोज यादव - बृहन महाविद्यालयातील नेतृत्व प्र व सा -, शिबिरात सहभाग १७ व १८ जगदिश रणदिवे - जानेवारी ९२ प्र व सा -

■ प्राध्यापकांचे विशेषकार्य

- १) डॉ प्रकाश सोमण - १) अहमदनगर येथील सी एस आर डी या सस्थेने आयोजित केलेल्या कार्यक्रमा अधिकाऱ्यांच्या प्रशिक्षण शिबिरात प्रशिक्षण घेतले २) उपरोक्त सस्थेने चिखलदरा येथे आयोजित केलेल्या 'प्रशिक्षित कार्यक्रमा अधिकाऱ्यांच्या रिक्रेशर

कोर्स मध्य सहभाग, याच कोर्समध्ये कॅम्प ऑरगनायझेशन अलटरनेटिव्ह चॉईसेस' हा निबंध सादर

- २) प्रा ग का शिरुडे - १) चिखलदरा येथील प्रशिक्षित कार्यक्रम अधिकाऱ्यांच्या रिक्रेशर कोर्स मध्ये सहभाग व Selection of Shramadan Projects and Other Necessary Projects in Special Camping Programme' या विषयावर व्याख्यान
- २) पुणे विद्यापीठातर्फे प्रकाशित होणाऱ्या 'राष्ट्रीय सेवा योजना वार्षिक अद्य' याच्या सपादक मडळावर निवड
- ३) प्रा डॉ प्रकाश सोमण, राष्ट्रीय सेवा योजना पथकाच्या प्रा अनिल वर्तक, कार्यसाठी महाय्यक कार्यक्रम अधिकारी म्हणून नियुक्ती' प्रा श्रीमती वैजयंती बेलसरे, प्रा शशी निघोजकर, प्रा यशवत तांबे -

महाविद्यालयीन वार्ता क्र. (५) इ. राष्ट्रीय छात्र योजना

- १) कुजीर व्ही एस् - कॅप्टन प्राचार्य श्री गो हुल्याळकर पारितोषिक पायदळ फ्लटणीमध्ये 'सी' प्रमाणपत्र परीक्षेत सर्वप्रथम येणारा छात्रसैनिक,
- २) चाकणकर सतोप - मेजर दबडघाव पारितोषिक - 'बी' प्रमाणपत्र परीक्षेत सर्वप्रथम येणारा विद्यार्थी
- ३) कोर्लेकर - हुतात्मा वसत दाते पारितोषिक - नेमबाजीत सर्वोत्कृष्ट छात्रसैनिक
- ४) भापकर - हुतात्मा वसत दाते पारितोषिक - मुष्टियुद्धात सर्वोत्कृष्ट छात्रसैनिक
- ५) कर्णिक आशिष - कॅप्टन प्र र करमरकर पारितोषिक - एन् सी सी परेडसची उपस्थिती समाधानकारक, वार्षिक शिबिरात सर्वोत्कृष्ट छात्रसैनिक,

६) भोसले नवनाथ - मेजर रं. ना. गायधनी गौरव पारितोषिक -
भूदल कंपनीमधील सर्वोत्कृष्ट सार्जेंट मेजर

७) मनोरे प्रशांत - अ) मेजर द. वि. कुलकर्णी
पारितोषिक -

पायदळ विभागात वार्षिक शिबिरात व परेडरमध्ये
उपस्थिती समाधानकारक असून 'बी' सर्टिफिकेट परीक्षा उत्तीर्ण.

आ) कै. वा. मा. दबडघाव स्मृती पारितोषिक -

एन्. सी. सी. मधील सर्वोत्कृष्ट छात्रसैनिक

इ) कॅप्टन, रं. ना. चाफेकर पारितोषिक -

एन्. सी. सी. मधील सर्वोत्कृष्ट छात्रसैनिक- सिनियर अंडर
ऑफिसर.

■ राष्ट्रीय छात्र नौसेना दल

१) राष्ट्रीय नौसेना दलात ५० विद्यार्थी व ३ विद्यार्थिनींना
प्रवेश, विविध उपक्रमात छात्रांचा सहभाग - बोट - पुलिंग, सेलिंग,
विंड-सर्फिंग, कयाकिंग, शीप- मॉडेलिंग, रक्तदान, समाजसेवा.

२) विशाखापट्टणम येथील अखिल भारतीय पातळीवरील
आय्. एन्. एस्. नौसैनिक कॅम्पसाठी निवड -१) कॅप्टन

राहुल गुप्ते - 'सेलिंग' मध्ये "रौप्यपदक" प्राप्त २) पेटी ऑफिसर
कॅप्टन शैलेश भागवत - "सेमफॉर" मध्ये "कांस्यपदक" प्राप्त.

३) फुरसुंगी येथे राष्ट्रीय छात्रसेना (नाविक दल) - वार्षिक
शिबिर

पारितोषिके - अ) प्रशिक्षण शिबिरासाठी २९ छात्रांची निवड
आंतरमहाविद्यालयीन रस्सीखेच स्पर्धा - प्रमुख - कॅप्टन कॅप्टन
राहुल गुप्ते, अकरा छात्रांचा संघ- "सुवर्णपदक" प्राप्त.

ब) आंतरमहाविद्यालयीन वक्तृत्व स्पर्धा - वि०
"आजच्या युवकांचे भवितव्य" - सहभाग - कॅप्टन राजीव पाध्ये
-सुवर्णपदक प्राप्त

४) ट्रेक - सर्व छात्रांनी 'फुरसुंगी ते रामदरा' एक दिवसीय
'ट्रेक' यशस्वीरित्या पूर्ण केला.

अखिल भारतीय ट्रेकिंग शिबिरासाठी निवड- (१) पेटी
ऑफिसर अभिजीत कदम -सापुतारा हील्स (गुजराथ), (२)
अशोक काळे - गोवा

५) प्रमाणपत्रे - १) "बी" प्रमाणपत्र - ८ छात्रांना प्राप्त, (२)
"सी" प्रमाणपत्र - २ छात्रांना प्राप्त.

महाविद्यालयीन वार्ता (६)

जिमखाना विभाग

वर्ष १९९१-९२ साठी खालील समितीने जिमखाना विभाग
कार्यकारिणीचे कामकाज पाहिले.

खेळाचे नांव सेक्रेटरीचे नांव विभाग प्रमुख शिक्षक

१) क्रिकेट

१) निरंजन गोडबोले २) मंजुषा जोशी

- प्रा. जे. डी. बोरामणीकर

२) भारतीय खेळ -

१) परेश कोल्हटकर २) संगीता कुणकेकर

प्रा. व्ही. एम्. सोलापूरकर

३) अॅथलेटिक्स -

१) सुनील जाधव २) जान्हवी भाटे - प्रा. उल्हास

किवळकर

४) जलतरण/ वॉटरपोलो -

१) जीवन हेंद्रे २) गीता बेहेरे - प्रा. डी. एन्. शेठ

५) व्हॉलीबॉल/बॉस्केटबॉल -

१) निलेश गोरे २) मनीषा शाह - प्रा. प्रदिप दातार

६) बुद्धीबळ/बॅडमिंटन/टेबलटेनिस -

१) मिलिंद वाघमारे २) नीता नातु - प्रा. अशोक फडके

७) ज्युदो/कुस्ती-

१) शंकर सूर्यवंशी २) अनिल सकपाळ - प्रा. अ. एस्.

जोशी

८) जिम्नॅशियम -

१) सुधीर शिंगडे - प्रा. एस्. डी. गोरे

९) फूटबॉल -

१) सागर वैद्य

१०) आंतर महाविद्यालयीन क्रीडा समिती

१) विशाल क्षीरसागर २) संगिता खर्डेकर

महाविद्यालयाद्वारे-आंतर-महाविद्यालयीन स्पर्धेचे
आयोजन करण्यांत आले -

१) कुस्ती २) क्रिकेट ३) जलतरण ४) फूटबॉल

कनिष्ठ महाविद्यालयाच्या आयोजित केलेल्या

आंतर-महाविद्यालयीन क्रीडा स्पर्धा-

१) कबड्डी २) खो-खो ३) क्रिकेट ४) हॅण्डबॉल

५) जलतरण

महाविद्यालयाने अजिंक्यपद संपादन केलेल्या

खेळांची नांवे - पुढीलप्रमाणे

१) क्रिकेट - मुले

२) व्हॉलीबॉल - मुली

३) बास्केटबॉल - मुली

४) खो - खो - मुली

५) कबड्डी - मुली

६) टेबल टेनिस - मुले/मुली - उपविजयी

७) शरीर सौष्ठव / वजन उचलणे - मुले - विजयी

८) कुस्ती - मुले तृतीय क्रमांक

९) मैदानी स्पर्धा - मुली - सर्वसाधारण अजिंक्यपद

१०) ज्युदो- मुले - उप-विजयी

११) बॅडमिंटन - मुले - उपविजयी

राष्ट्रीय पातळीवर - पुणे विद्यापीठ, महाराष्ट्र राज्य

संघाचे प्रतिनिधित्व केलेल्या खेळाडूंची नांवे-

१) क्रिकेट - १) विशाल क्षीरसागर २) रुपक मुळे
३) संदीप लेले, ४) मंजुषा जोशी, ५)
मनिषा कदम, ६) मंदार शाळू

२) कबड्डी - १) साधना खर्डेकर २) संगीता
कुणकेकर ३) वर्षा देखणे , ४)
उर्मिला ठेकणे, ५) अर्चना शिंदे, ६)
बाळकृष्ण चव्हाण

३) खो - खो - १) परेश कोल्हटकर २) अद्वैत
पाटणकर ३) सुनीता मेमाणे ४) शिंदे
मृणालीनी ५) लिना हेंद्रे ६) रुपाली
ब्रम्हे ७) अपर्णा फाटक ८) किर्ती
देशपांडे ९) ज्योत्सना बापट

४) टेबलटेनिस - १) अभिजीत नाईक २) तनुजा देवी

५) बॅडमिंटन - १) मिलिंद वाघमारे २) ऋतूजा
इंदापूरे

६) व्हॉलीबॉल - १) कालींदी कुमठेकर २) स्मिता
ठाणेकर

७) बास्केटबॉल - १) अमित आंबेडकर २) मनिषा शाह
३) राजश्री भाभे ४) वैशाली करकरे

८) अथलेटिक्स - १) जान्हवी भाटे २) वर्षा दिघे ३)
अस्मिता मेहेता ४) शुभांगी कदम ५)
चेतना कोंढाळकर ६) शेख यास्मीन

९) मल्लखांब
जिम्नॅस्टिक्स - १) अजित जरांडे २) संजोग ढोले ३)
अभिजीत दिंडोरे ४) अरुणा
सास्वीहळळी ५) रुपाली नाईक

१०) वजन उचलणे /
शरीर सौष्ठव - १) राहूल देशमुख २) संतोष भगत
३) सुनील इंगळे ४) रविंद्र कदम

११) फूटबॉल - मुली - १) गौतमी चोपडे २) विक्रान्त
कांबळे ३) आशिष पेंडसे

१२) हॉकी - १) अश्विनी दिघे २) अश्विनी
जमदग्नी

१३) ज्युदो - १) टिळे वर्षा २) अनिल सकपाळ

१४) बॉक्सिंग - १) राजेश झोरे २) सुनील लोखंडे

१५) जलतरण - १) मनोज एरंडे २) सोनल दिक्षित ३)
माधुरी यादव

१६) हॅण्डबॉल -

१) शुभांगी नवलाखा

■ विशेष अभिनंदनीय

१) राजेंद्र मनोहर

क्रिकेटरणजी ट्रॉफी
स्पर्धेसाठी महाराष्ट्र राज्य

२) मनीष कोटस्थाने

संघात निवड,
मुंबई क्रिकेट संघटनेच्या

३) महेश

स्पर्धेत उत्कृष्ट कामगिरी
महाराष्ट्र राज्य क्रिकेट

४) रुपक मुळे

संघामध्ये प्राथमिक निवड
बॅडमिंटन महाराष्ट्र राज्य

५) हर्षल शिंपी

संघात निवड
बॅडमिंटन अखिल भारतीय

६) ऋतूजा इंदापूरे

आंतर विद्यापीठ - संघाच्या
प्रशिक्षण शिबीरासाठी

७) अनिल सकपाळ

निवड
ज्युदो आंतर-विद्यापीठ
स्पर्धेत - पुणे

८) विशाल क्षीरसागर

विद्यापीठाचा कर्णधार
क्रिकेट आंतर विद्यापीठ

९) महाविद्यालयाने शरीरसौष्ठव/
वजन उचलणे
स्पर्धेत अजिंक्यपद संपादन केले.

१०) मनोज एरंडे -

धरमतर ते गेट वे ऑफ
इंडिया सागरी जलतरण -

राष्ट्रीय विक्रम - ७ तास -
५७ मिनिटे - विद्यापीठ

खेळाडू

११) आशिष पेंडसे

उप-कर्णधार महाराष्ट्र
राज्य - कनिष्ठ संघ

- ओरिसा - जुलै ९१

१२) जीवन हेंद्रे

सागरी जलतरण - धरमतर
ते गेट वे ऑफ इंडिया

लहान मुलींच्याकडून पार
करण्यासाठी मार्गदर्शन

१३) क्रिकेट संघाने महाराष्ट्र राज्य संघटनेच्या साखळी
स्पर्धेमध्ये अजिंक्यपद मिळविले.

१४) एक्स्प्रेस ट्रॉफी महाविद्यालयाच्या क्रिकेट संघाने
नेस वाडिया संघाचा पराभव करून मिळविली.

१५) मंदाळ शाळू

क्रिकेट महाराष्ट्र राज्य
रणजी ट्रॉफी संघात निवड

१६) सुनील रोटी

योगासने दिल्ली राष्ट्रीय

- १७) अमित आंबेडकर स्पर्थेत महाराष्ट्र राज्य संघाचा कर्णधार बास्केटबॉल खुल्या राष्ट्रीय स्पर्थेत महाराष्ट्र राज्य संघात निवड-
- १८) हेमा उरसळ व्हॉलीबॉल भारतीय संघामध्ये निवड-
- १९) अजीत जरांडे जिम्नॉस्टिक्स ५ व्या आशियाई कनिष्ठ - स्पर्थेत भारतीय संघामध्ये निवड - दिल्ली - मार्च ९२.
- २०) चेतना कोंढाळकर - संयुक्त विद्यापीठ मैदानी स्पर्थेसाठी निवड -

■ कनिष्ठ महाविद्यालय - विशेष अभिनंदन - राज्य व राष्ट्रीय खेळाडूंची नावे -

- १) क्रिकेट - १) झोएल सय्यद २) मंदार दळवी ३) राहुल क्षीरसागर ४) मंदार क्षीरसागर ५) नितीन सावर्डेकर ६) अविनाश जाधव
- २) कब्बडूी १) गौरी कौलगुड २) दिपाली देशपांडे ३) अनुराधा उरसळ ४) राखी ठाकूर ५) अश्विनी मेहेंदळे ६) गायत्री भट्टड
- ३) खो - खो- १) केतकर अमित २) देवधर महेश ३) गिरीजा शिंदे ४) सुस्मिता देशपांडे ५) वैशाली भागवत ६) सोनल जोशी ७) सुप्रिया भट
- ४) व्हॉलीबॉल - १) वैदेही शिंत्रे २) सुजल बसाळे
- ५) बास्केटबॉल - १) सोनाली शहा २) लिना भाभे
- ६) मैदानी स्पर्धा - १) मंजीरी हरिप
- ७) जलतरण - १) शितल तासकर २) सावनी वैद्य
- ८) वजन उचलणे - १) पंकज केवळे
- ९) मल्लखांब - १) अमरीश गांधी
- १०) जिम्नॉस्टिक्स - १) अर्चना गद्रे २) प्रितम चौथाई ३) स्मिता सोमण

■ कनिष्ठ महाविद्यालय संघ अजिंक्यपदे

- १) कब्बडूी - मुली - राज्य अजिंक्यपद
- २) खो- खो- मुली - राज्य अजिंक्यपद
- ३) खो-खो- मुले - राज्य अजिंक्यपद स्पर्धा तृतीय क्रमांक
- ४) व्हॉलीबॉल - मुली - राज्य अजिंक्यपद स्पर्धा तृतीय क्रमांक

- ५) क्रिकेट - मुले - राज्य अजिंक्यपद स्पर्धा - उप-विजयी (सी. के. नायडू १९ वर्षाखाली)

■ विशेष अभिनंदनीय -

- १) झोएल सय्यद १९ वर्षाखालील क्रिकेट भारतीय संघामध्ये प्राथमिक निवड
- २) मंदार क्षीरसागर महाराष्ट्र राज्य क्रिकेट संघात निवड विजय मर्चट स्पर्धा
- ३) अविनाश जाधव उप-कर्णधार - महाराष्ट्र विजय मर्चट राज्य क्रिकेट संघ
- ४) सुजल बसाळे व्हॉली बॉल भारतीय संघात प्राथमिक निवड-
- ५) मंजीरी हरिप महाराष्ट्र राज्य मैदानी स्पर्थेत विक्रम-
- ६) गौरी कौलगुड राज्य अजिंक्यपद कब्बडूी संघाची कर्णधार -
- ७) गिरीजा शिंदे राज्य अजिंक्यपद खो-खो संघाची कर्णधार
- ८) महाविद्यालयाच्या क्रिकेट संघाने महाराष्ट्र राज्य संघटनेच्या साखळी स्पर्धेचे अजिंक्यपद संपादन केले.
- ९) रुपाली थोपटे लखनौ राष्ट्रीय स्पर्थेत महाराष्ट्र कब्बडूी संघाची उपकर्णधार

संकीर्ण

■ विद्यार्थी प्रतिनिधी मंडळ

- १) नेअूरगांवकर अनंत सत्यविनायक (द्वि. व. वा.) विद्यापीठ विद्यार्थी प्रतिनिधी
- २) देव सोनाली अरुण (प्र. व. सा.) विद्यार्थी प्रतिनिधी
- ३) स्वादि सीमा विनायक (द्वि. व. सा.) " "
- ४) फडणीस वैशाली कल्याण (तृ. व. सा.) " "
- ५) फर्नांडिस सेमालूदीना मारियाना (ओम्. अ. भाग १) " "
- ६) घाटीकर अनुपमा रामचंद्र (प्र. व. शा.) " "

७) फडके वेदवती रमेश (द्वि. व. शा.)	“ ”	
८) फैजी फेराना सालेहहुसेन (तृ. व. शा.)	“ ”	
९) पाटील जितेंद्रकुमार विक्रम (अेम. अेस्सी. भाग १)	“ ”	
१०) जोशी सुधीर नरहरी (अेम. अेस्सी. भाग १)	“ ”	
११) गीत निखिल श्रीराम (प्र. व. वा.)	“ ”	
१२) जोशी धीरेश दत्तात्रय (अेम. कॉम. भाग १)	“ ”	
१३) संत अनिता अरविंद (अेम. कॉम. भाग २)	“ ”	

स्नेहसंमेलन

महाविद्यालय वार्षिक स्नेहसंमेलन दि. २२ ते २५ जानेवारी
१९९२ या कालावधीत संपन्न झाले.

स्नेहसंमेलन प्रमुख : प्रा. डॉ. श्रीकांत कार्लेकर (वरिष्ठ
महाविद्यालय)
प्रा. तारा थोरात (कनिष्ठ
महाविद्यालय प्राध्यापक प्रतिनिधी)

(विविध समित्यांचे प्रमुख)

अल्पोपहार समिती	- प्रा. व्ही. एम्. सोलापूरकर
सभागृह व्यवस्था	- डॉ. अे. एस्. गिजरे
विविध गुणदर्शन	- प्रा. माधवी सिन्हारॉय
गंमत-जंमत	- प्रा. अे. के. मोरवाल

स्नेहसंमेलन समितीचे इतर विद्यार्थी सभासद

(जी. सी. एम्.)

- १) शैलेश आंदेकर - प्र. व. सा.
- २) संजय दौंडकर - द्वि. व. वा.
- ३) जितेंद्र पवार - प्र. व. सा.
- ४) मच्छिंद्र पंडित - तृ. व. शा.

■ मराठी आणि समाजशास्त्र विभाग

मराठी आणि समाजशास्त्र विभागाच्या वतीने एक दिवसाचे
चर्चासत्र - आयोजन.

चर्चा विषय - 'आधुनिक नाटकांतून होणारे समाजदर्शन'

अध्यक्ष	- प्रा. राम बापट
निबंध वाचन	- डॉ. मधुरा कोरात्रे
चर्चिक	- डॉ. विद्युत भागवत,

डॉ. निलिमा गुंडी
व इतर

सौ. सुमित्रा भावे यांचा नवीन लघुपट - संवाद

अध्यक्ष	- प्रा. सतीश बहादूर
चर्चिक	- डॉ. श्यामला वनारसे, डॉ. मनीषा, दीक्षित व इतर

■ समाजशास्त्र अभ्यास सहल

समाजशास्त्र विभागाच्या वतीने ८ फेब्रुवारी ते ११ फेब्रुवारी
१९९२ या काळात पडतरे, ता. सुधागड, जि. रायगड येथे ठाकर
जमातीचा, व तेथे चालू असलेल्या वैशिष्ट्यपूर्ण अशा १००
दिवसांच्या शाळेच्या उपक्रमाचा अभ्यास करण्यासाठी सहल
आयोजित करण्यात आली होती. यात ८ विद्यार्थी आणि २
शिक्षक सहभागी झाले होते.

■ महात्मा फुले स्मृति शताब्दी व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर जन्मशताब्दी समारोह २८ फेब्रुवारी ते ३ मार्च १९९२

निबंध स्पर्धा -

विषय -	१. डॉ. आंबेडकर आणि राष्ट्रवाद २. म. जोतिबा फुल्यांची सामाजिक क्रान्ती ३. 'फुले - आंबेडकर विचार आणि सद्यःस्थिती'
--------	--

पारितोषिक विजेते :-

नाव	वर्ग	क्रमांक
अजित हरि देशपांडे	(प्र. व. सा.)	प्रथम
मीरा पुजारी	(द्वि. व. सा.)	द्वितीय
जोत्सना डाके	(द्वि. व. सा.)	तृतीय

वरुत्वस्पर्धा :-

विषय -	१) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि धर्मातराची आवश्यकता २) बौद्ध धर्मातील सामाजिक संकल्पना
--------	---

पारितोषिक विजेते -

नाव	वर्ग	क्रमांक
निलांबरी चिटणीस	(द्वि. व. सा.)	प्रथम
जयंत प्रभुणे	(तृ. व. वा.)	द्वितीय

व्याख्यानमाला

वक्ते	विषय
१) मा. विनायकराव कुलकर्णी	म. फुले - डॉ. बाबासाहेब आंबेडकराचे सामाजिक चळवळीतील योगदान.
२) मा. भि. शि. शिंदे	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि राष्ट्रवाद

३) मा. नानासाहेब
गोरे

मनोरंजन कार्यक्रम
विषय -
सादरकर्ते

पारितोषिक वितरण
हस्ते

समतेच्या चळवळीची पुढील
वाटचाल

‘भावनिक एकात्मता’
-द्वारा श्री. विजयकुमार गवई
संचालक गीत-नाट्य प्रभाग भारत
सरकार

मा. रत्नाकर गायकवाड आय.ए.एस.
(समाज कल्याण संचालक
महाराष्ट्रराज्य)

विभाग प्रमुख : ९१ - ९२

प्राचार्य :
उपप्राचार्य :
उपप्राचार्य :
कनिष्ठ महाविद्यालय
प्रमुख
उपप्रमुख :
रजिस्ट्रार :
कार्यालय अधिक्षक :
विभाग
इंग्रजी
मराठी
संस्कृत- प्राकृत
हिंदी
जर्मन
अर्थशास्त्र
राज्यशास्त्र
इतिहास
तत्त्वज्ञान
मानसशास्त्र
शिक्षणशास्त्र
समाजशास्त्र
भूगोल
गणित
संख्याशास्त्र
वास्तवशास्त्र
रसायनशास्त्र
वनस्पतीशास्त्र
प्राणीशास्त्र

प्रा. वा. म. दाते
प्रा. आ. गो. मोडक
डॉ. एन. आर. शेते
प्रा. पु. श्री. धैसास
प्रा. दि. श्री. देशपांडे
श्री. आ. गो. क्षीरसागर
श्री. पां. वा. केळकर
प्रमुख
प्रा. सी. आर. अरगडे
प्रा. डॉ. चं. शं. बर्वे
प्रा. लीला अर्जुनवाडकर
प्रा. डॉ. ह. श्री. साने
प्रा. दिलीप राजगुरु
प्रा. डॉ. शा. जोशी
प्रा. डॉ. विजय देव
प्रा. रवींद्र लोणकर
प्रा. विजय कारेकर
प्रा. डॉ. सुधीर फडके
प्रा. गौरी भागवत
प्रा. मा. शं. सोमण
प्रा. अ. मु. देवकुळे
प्रा. डॉ. एस. जी. उडपीकर
प्रा. म. कृ. केळकर
प्रा. श्या. म. आफळे
प्रा. वा. म. दाते
प्रा. शं. द. भागवत
प्रा. पु. श्री. धैसास

विभाग
कॉम्प्युटर सायन्स
व्यवसाय अर्थशास्त्र
व बँकिंग
वाणिज्य
व्यवसाय प्रशासन
अकाउंटन्सी आणि
कॉस्टिंग
व्यापारी व औद्योगिक
कायदा
व्यावसायिक अभ्यासक्रम
(क. म.)
प्राध्यापक संवादिनी

ग्रंथचर्चा मंडळ
वेळापत्रक समिती प्रमुख

विनाअनुदानी अभ्यासक्रम
(निरीक्षक)

शिस्त समिती

शास्त्र मंडळ

एस्. पी. रिक्छू

लिंग पिन्स
दृकश्रवणकेंद्र

कला मंडळ

एनक्वायरी

कॉमन रुम सेक्रेटरी

प्रमुख
प्राचार्य वा. म. दाते
प्रा. आ. गो. मोडक
प्रा. डॉ. सु. श्री. अलूरकर
प्रा. सु. ग. मावळणकर
प्रा. अ. म. जोशी
प्रा. सु. ग. कुलकर्णी
प्रा. दि. श्री. देशपांडे
प्रा. डॉ. उत्तरा शास्त्री
प्रा. विद्या कुलकर्णी
प्रा. डॉ. माधवी सिन्हारॉय
प्रा. सी. आर. अरगडे
प्रा. यु. एन्. किवळकर
प्रा. दिलीप शेठ
प्रा. वा. म. दाते
प्रा. एस्. एन्. जोशी
प्रा. अ. मु. देवकुळे
प्रा. ए. एस्. भावे
प्रा. एस्. एस्. अलूरकर
प्रा. सु. दा. गोरे
प्रा. एन्. ए. गुरव
प्रा. विजया भावे
प्रा. विमल आफळे
प्रा. डॉ. डी. अ. भागवत
प्रा. सुमन चिरपूटकर
प्रा. ध. प्र. मेहेंदळे
प्रा. अ. र. फडके
प्रा. नीला सहस्त्रबुद्धे
प्रा. व्ही. पी. जडे
प्रा. तारा थोरात
प्रा. डॉ. शि. रा. गोगावले
प्रा. अर्चना आंबेकर
प्रा. गौरी भागवत
प्रा. डॉ. शोभा पवार
प्रा. अरुण भागवत
प्रा. डॉ. श्री. ना. कार्लेकर
प्रा. डॉ. एस्. जी. उडपीकर

विभाग	प्रमुख	विभाग	प्रमुख
परशुरामीय	डॉ. आशा कोलते प्रा. रोहिणी पटवर्धन प्रा. रविंद्र लोणकर	जिमखाना टि. क्लब	प्रा. सु. ग. खाजगीवाले प्रा. शोभा पवार प्रा. अलका देव
बागकाम	प्रा. विनय र र प्रा. डॉ. एम्. अ. पेंडसे प्रा. सी. एम्. जोशी	ग्रंथालय प्रमुख विद्यार्थी वसतिगृह विद्यार्थिनी वसतिगृह	प्रा. सी. आर. अरगडे प्रा. अ. मु. देवकुळे प्रा. आ. गो. मोडक
परीक्षा विभाग - प्रमुख	प्रा. अ. वा. नाईक प्रा. डॉ. ह. श्री. साने प्रा. पु. श्री. घैसास	परीक्षा समिती	प्रा. अ. वा. नाईक (प्रमुख) प्रा. डॉ. ह. श्री. साने प्रा. चं. रा. अरगडे
राष्ट्रीय सेवा योजना	प्रा. प्र. ग. सप्तर्षी प्रा. जी. के. शिरुडे		प्रा. पु. श्री. घैसास प्रा. डॉ. श्री. ना. कार्लेकर
राष्ट्रीय छात्रसेना वादसभा	प्रा. अ. के. मोरवाल प्रा. विजय कोरकर प्रा. प्रदीप दातार		प्रा. उ. नौ. किवळकर प्रा. छाया आबनावे प्रा. अ. के. मोरवाल
विद्यार्थी अधिष्ठाता	प्रा. एस्. जी. मावळणकर प्रा. चं. रा. अरगडे	शारीरिक शिक्षण विभाग :	प्रा. डी. एन्. शेठ प्रा. गुरव प्रा. अष्टेकर
मेंटेनन्स	प्रा. डॉ. बी. जी. जोशी प्रा. व्ही. आर. हरिश्चंद्रकर		

अभिनंदन !

सन १९९०-९१ च्या परशुरामीयतील उत्कृष्ट लेखांसाठीचे
कै. लक्ष्मीनारायण साठे पारितोषिक विजेते.

1) Error Correcting Codes.

Amit Marathe - (S.Y.B.Sc)

२) ज्ञानेश्वरीतील कर्ममार्ग

कलिका कोकाटे - (तृ. सा. तत्त्वज्ञान)

* * *

सोनद सेवा प्रबोधिनीतर्फे आयोजित स्व. शेठ मुकनदास दुगड करंडक
राज्यस्तरीय आंतरमहाविद्यालयीन नियतकालिक स्पर्धेत, महाविद्यालयाचे वार्षिक
नियतकालिक 'परशुरामीय' च्या मुखपृष्ठास (९०-९१) प्रथम पारितोषिक मिळाले.

मुखपृष्ठ - प्रा. विजय कारेकर.

अमरीश गांधी - मल्लखंब

सोनाली शहा - बास्केट बॉल

मंजिरी मोने
(१९९०) - पुणे विद्यापीठ बी.ए. (मराठी) सर्वप्रथम - (१९८८)

सुजाता आफळे-शेणई

राष्ट्रीय छात्रसेना आणि छात्र नौदलसेवा

प्रशांत मनोरे
सर्वोत्कृष्ट छात्र

नवनाथ भोसले
नेमवाजीतील सर्वोत्कृष्ट छात्र

अभिजित जाधव
बेसिक कॅम्पसाठी निवड

राहुल गुप्ते
सेलिंग स्पर्धेत रौप्यपदक

शैलेश भागवत
'सिर्मफोर' स्पर्धेत कांस्यपदक

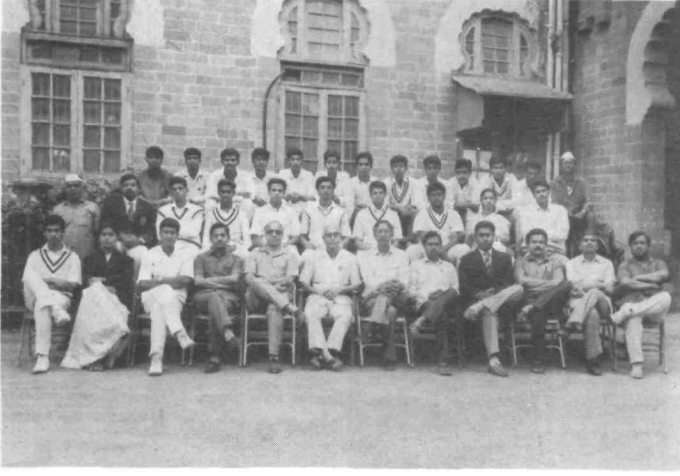
अभिजीत कदम
सापुतारा हिल्स ट्रेकिंग कॅम्प सहभाग

अशोक काळे
(गोवा)

राजीव पाध्ये
ट्रेनिंग कॅम्प वक्तृत्वस्पर्धेत सुवर्णपदक

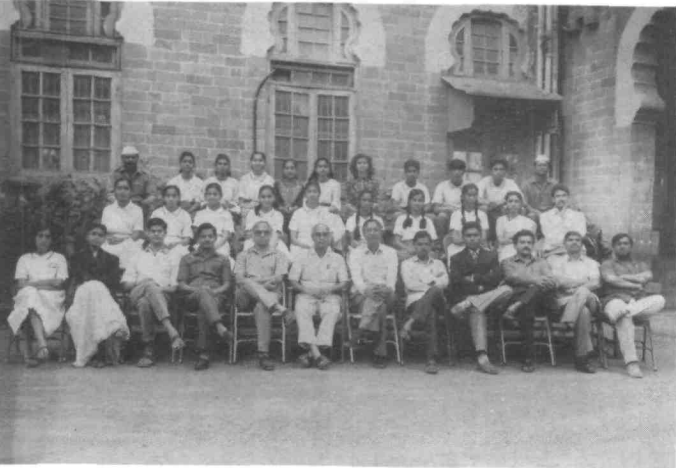

जिमखाना विभाग

वरिष्ठ व कनिष्ठ महाविद्यालय
क्रिकेट - विजेता संघ
विद्यापीठ व राज्य स्तर

कनिष्ठ महाविद्यालय - मुली
बास्केटबॉल - राज्य स्तर

शारीरिक शिक्षण गटनायक
कनिष्ठ महाविद्यालय